

**T.C.
VAN
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ İŞÇİ ve İŞÇİ HAREKETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
Salih KALKAN**

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI**

VAN-2019

KABUL VE ONAY SAYFASI

Salih KALKAN tarafından hazırlanan "II. Abdülhamit Dönemi İşçi ve İşçi Hareketleri" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Danışman: Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI Tarih, Yakınçağ Tarihi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Başkan: Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI Tarih, Yakınçağ Tarihi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye: Doç. Dr. Fatih GENCER Tarih, Yakınçağ Tarihi, Bitlis Eren Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye: Doç. Dr. Cavid QASIMOV Tarih, Yakınçağ Tarihi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Yedek Üye: Doç. Dr. Mehmet PINAR Tarih, Cumhuriyet Tarihi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Yedek Üye: Dr. Öğretim Üyesi Ercüment TOPUZ Tarih, Yakınçağ Tarihi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Tez Savunma Tarihi:	17/06/2019
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzalarını sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. Doç. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. (Tarih)

İmza

Salih KALKAN

Salih KALKAN

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Haziran, 2019

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde işçi sınıfının oluşumu uzun bir süre almıştır. II. Abdülhamit döneminde yeni bir sınıf olan işçiler sanayi kentlerinde ortaya çıkmış etkili bir sınıf olmuşlardır. Selanik, İstanbul gibi Osmanlı sanayi kentlerinde işçi örgütlenmeleri ortaya çıkmıştır. II. Abdülhamit, gelişen fikir akımlarının işçiler arasında yayılacağı endişesiyle işçiler üzerinde baskı oluşturmaya çalışmıştır. Bu fikir akımlarının başında anarşizm ve sosyalizm gelmekteydi. Bu düşüncelere mensup işçilerin ülkeye girmeleri, sosyalizm hareketlerine ait haber ve yabancı gazetelerin ülkeye girişleri yasaklanmıştı. II. Abdülhamit döneminde işçilerin örgütlenmeleri de yasaklanmış ve sadece yardım maksatlı yardım cemiyetleri kurulmuştu. İşçi örgütlenmelerine katılanlar ise sürgün cezasına çarptırılmıştı. Jön Türklerin, otuz üç yıl tahtta kalan II. Abdülhamit'i tahttan indirmesiyle ülkede grev patlaması yaşanmıştı.

Anahtar Kelimeler: İşçi, II. Abdülhamit, Sosyalizm, Grev, İşçi Örgütlenmeleri

Sayfa Sayısı: 134

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Metin Ayıışığı

Salih KALKAN

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

June, 2019

**WORKER AND WORKER'S MOVEMENT İN PERİOD OF
ABDÜLHAMİT İI**

ABSTRACT

The formation of the working class in the Ottoman Empire took a long time. Workers, who were a new class in the period of Abdülhamit II, were an effective class that emerged in industrial cities. The organization states in the cities of Thessaloniki, Istanbul and the Balkans had emerged. Abdulhamit II had tried to put pressure on the workers with the concern that the developing currents would spread among the workers. Anarchism and socialism were at the forefront of these ideas. It was forbidden for the workers to enter the country, the news about socialism movements and the entry of foreign newspapers into the country. II. Abdulhamit period workers' organizations were also banned and only charitable charities were established. Those participating in workers' organizations were sentenced to exile. Young Turks, thirty-three years left on the throne II. There were strikes in the country since 1908 when Abdülhamit dethroned him.

Key Words: Worker, Abdulhamit II, Socialism, strike, Workers' Organizations

Quantity of Page: 134

Supervisor: Prof. Metin Ayışığı

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
Önsöz.....	V
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM.....	6
1. OSMANLI'DA İŞÇİLERİN GENEL DURUMU.....	6
1.1.Osmanlı'da İşgücünün Varlığı.....	6
1.1.1. Osmanlıda Ücretli İşçiler.....	8
1.1.2. Osmanlı'da Zorunlu İşçilik	10
1.1.3. Kadın İşçiler.....	13
1.1.4. Osmanlı'da Farklı Millet Unsuru İşçiler	17
1.1.5. İşgücü Oluşturmada Başvurulan Diğer Kaynaklar	22
1.1.6. Osmanlı'da İşçiler Arasında Şiddet Olayları	24
1.2. Çalışma Koşulları.....	26
1.2.1.İzinsiz İşçi Yazılması ve Çalıştırılmasına Dair Yasaklar.....	27
1.2.2. Mesai saatleri ve İşçi Ücretleri.....	30
1.2.3. İşçilerin Sosyal Güvenlik Hakları.....	32
1.2.4. Sağlık Sorunları	34
1.2.5. İşçilerin Yurtdışına Gitmesi	36
1.2.6. Yurtdışından Gelen İşçiler Sorunu	40
II. BÖLÜM	42
2. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ SOSYALİST DÜŞÜNCELER ve İŞÇİ ÖRGÜTLENMELERİ	42
2.1. İşçi Örgütlenmelerinin Tarihsel Gelişimi	42
2.1.1. Sosyalizm Hareketinin İşçi Örgütlenmelerine Etkisi	43
2.1.2. 1 Mayıs İşçi Kutlamaları ve Sosyalist Konferanslar	48

2.1.3. Basında Sosyalizm ve İşçiler	52
2.2. İşçi Örgütlenmeleri	55
2.2.1. Ameleperver Cemiyeti Üzerine Tartışmalar	57
2.2.2. Amele-i Osmanî Cemiyeti	58
2.2.3. Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti	60
2.2.4. Hizmetçi (İşçi) Kethüdası	63
2.3. İşçi Örgütlenmelerinde Hayırsever Cemiyetlerin Etkisi	66
2.3.1. Hamurkâr Cemiyeti	68
2.3.2. İstanbul'da Ermeni İşçilerin Örgütlenmeleri	69
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	72
3. II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ İŞÇİ GREVLERİ ve ALINAN TEDBİRLER	72
3.1. II. Abdülhamit ve 1908 Grevleri	72
3.1.1. Tütün İşçilerinin Grevleri	74
3.1.2. Demiryolları İşçilerinin Grevleri	77
3.1.3. Fırın İşçilerinin Grevleri	79
3.1.4. Deniz İşletmeleri İşçilerinin Grevleri	80
3.1.5. Maden İşçilerinin Grevleri	82
3.1.6. Diğer Grevler	83
3.1.7. Kadın İşçilerinin Grevleri	86
3.2. İşçi Yargulamaları ve Cezalar	87
3.2.1. Siyasi Açıldan 1908 Grevlerinin Sonuçları	90
3.2.2. Tatil-i Eşgâl Kanunu	93
SONUÇ	98
KAYNAKÇA	101
EKLER	111

Önsöz

Osmanlı Devleti'nde işçi sınıfı, tarihsel olarak dönemin Avrupa'sına göre geri kalmıştı. Osmanlı'ya nispeten işçiler, Avrupa'da siyasi açıdan önemli bir kitle haline gelmişti. II. Abdülhamit dönemi süresince işçiler baskı altında tutulmuş, işçi sınıfının gelişmesini engellemiştir. Çalışmanın amacı II. Abdülhamit döneminde işçi sınıfının gelişme süreci ele alınarak işçi mücadeleleri ve işçi sınıfıyla bütünleşen fikir akımları ele alınmaktadır. Bu dönem dünyada işçi hareketlerinin yoğun olduğu dönemlerdi. Bu durum işçilerin bir kitle haline gelmesi için bir dönüm noktası olmuştu.

Son yıllarda yapılan önemli çalışmaların başında Kadir Yıldırım'ın "Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler" adlı eseri ve Cevdet Kırpık'ın, "Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)" konulu doktora çalışması önemlidir. Bu çalışmalarda Osmanlı Arşivlerinde önemli bir şekilde yararlanılmış ve özellikle 1908 sonrası işçiler, işçi örgütlenmeleri üzerinden işçi tarihine sahip önemli kaynaklar olmuştur.

II. Abdülhamit Dönemi, işçilerin toplumsal alandaki etkinliği ile ilgili zengin bir arşiv kaynağına sahiptir. Ancak II. Abdülhamit dönemi sansür olayının işçilerle ilgili dönemin gazete ve dergi çalışmalarına ulaşmak çok sınırlı olmuştur. II. Abdülhamit döneminde, sosyalizm ve işçiler, dünyada siyasi bir hareket önemi kazanmış ve bunun Osmanlı'da yaratacağı olumsuz etki işçilerin de baskı altına alınmasına neden olmuştur. Bu durum işçilerin siyasi açıdan zayıf olmasına da etki etmiştir. Bu çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgelerinden oldukça yararlanılmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır; Birinci bölümde işçilerin genel durumundan, İkinci bölümde; işçiler arasında sosyalist hareketler ve örgütlenmelerden, üçüncü bölümde ise II. Abdülhamit dönemi grevlerin gelişim süreci ve 1908 grevleri ele alınmaktadır.

Öncelikle bu yüksek lisans tez çalışmasında ve tamamlanmasında önerileriyle, bilgi birikimiyle bana yön veren danışman hocam, Prof. Metin AYIŞIĞI'na teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca maddi ve manevi desteklerinden dolayı aileme çok teşekkür ederim.

KISALTMALAR

BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
MKT. MHM.	Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı)
MTZ. (04).	Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı)
BEO.	Bâbıali Evrak Odası Evrakı
DH. ŞFR.	Dâhiliye Nezareti Şifre Evrakı
DH. MKT.	Dâhiliye Mektubi
İ. DH.	İrade Dâhiliye
Y. A. HUS.	Yıldız Perakende, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y. A. RES.	Yıldız Perakende, Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y. PRK. ASK.	Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y. PRK. BŞK.	Yıldız Perakende Evrakı
Y. PRK. DH.	Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Maruzatı
Y. PRK. EŞA.	Yıldız Perakende Evrakı, Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik
Y. PRK. UM.	Yıldız Perakende Evrakı, Umumi
Y. PRK. ZB.	Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı
Y.MTV.	Yıldız Mütenevvî Maruzât Evrakı
DH. TMIK.	Dâhiliye Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu
DH. TMIK. M.	Dâhiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu, Muamelât

DH. ŞFR.	Dâhiliye Şifre Kalemi
HR. H.	Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı Belgeleri
HR. HMŞ. İŞO.	Hariciye Nezareti İstişare Odası
HR. SYS.	Muhaberât-ı Umumiye Dairesi Siyasi Evrakı
İ.HUS.	İrade Hususi Belgeleri)
İ.MMS.	İrade Meclisi Mahsus Odası)
A. MKT. MHM.	Sadaret Odası Mühimme Kalemi Evrakı)
TFR. I.SL.	Tefrişatı Rumeli evrakı Selanik Evrakı
TFR. I. KV.	Tefrişatı Rumeli evrakı Kosova Evrakı
Y.EE.	Yıldız Esas Evrakı Belgeleri
S.	Sayfa
TFR. I.A.	Rumeli Müfettişliği Sadaret Evrakı
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.t.	Adı geçen tez
a.g.m	Adı geçen makale
Çev.	Çeviren

GİRİŞ

Genel anlamda kendi üretim araçlarına sahip olmayan ve geçimini sağlamak için emek gücünü işgücü piyasasında serbestçe satan ücretli emekçilere işçi sınıfı denilir¹. İşçi sınıfı, Endüstri Devrimi ile beraber ortaya çıkmaya başlamışsa da XVIII. yy'ın sonlarına doğru olgunlaşmaya başlamıştır. Endüstri Devrimi sırasında, işçi kitlelerinin katlandıkları zorluk, onların bilinçlenmesine ve yoksulluktan kurtulma yollarını aramaya başlamalarına neden olmuştur².

Endüstri Devrimi'nin etkili olduğu ülkelerde, kırsal alanlardaki nüfus önemini kaybetmiş, kentleşme önem kazanmıştı. Bu durum işçi sınıfının doğuşuna ve toplumun yeni temeller üzerine yeniden yapılanmasına yol açmıştır. Endüstri Devrimi'nde üretilen mallar, endüstrisi olmayan ülkelerde pazar alanı yaratarak kırsal yapılarda da benzer çözümler meydana getirmiştir. Avrupa sanayisinin ihtiyacı olan hammaddeleri temin eden büyük tarım alanlarının yaratılması, para ekonomisi, kırsal alanlardaki üretimi olumsuz yönde etkilemişti. Kırsal alanlardaki üretim payının düşük ücretlere denk gelmesi ve üretimin bitmesi, kırsal alanlardan şehirlere kitleler halinde büyük göçlerin yaşanmasına neden olmuştur³.

Böylece Avrupa'da tarıma dayalı işçi toplumundan, fabrikalarda eşya üreten nüfusa doğru düzenli bir değişim olmuştur⁴. Osmanlı Devleti gibi sanayileşmemiş ülkelerdeki işçi sınıfı da ancak köksüz, gelenekleri yerleşmemiş, rastgele bir proletarya* olabilmiştir⁵.

¹ Birten Çelik, *Türkiye'de İşçi Hareketlerinin Tarihsel Gelişimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi.) İzmir, 1999, s. 11.

² Kemal Sülker, *İşçi Sınıfının Doğuşu*, Cumhuriyet Yayıncılık, İstanbul, 1998, 51.

³ Özkan Aydar, "Osmanlı Devleti'nde İlk Sosyalizm Tartışmaları Ve İlk Sosyalist Örgütlenmeler", V. European Conference On Social And Behavioral Sciences, St. Petersburg Rusya, 2014, 55.

⁴ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e* İmge Kitapevi, Ankara, 2011, 210.

* *Proletarya* kelimesi sosyolojik bir terim olarak geçmekte ve toplumun belli bir kesimini tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu kelimenin isim babası halk arasında Karl Marx olarak bilinse de aslen kökeni çok eski yüzyıllara dayanmaktadır. Marksist düşünce yapısında ve Marksizm Teorem'inin oluşumunda proletarya, kapitalist sınıfın karını arttırabilmesi için çalışan işçi sınıfını belirtmek amacıyla kullanılmıştır

⁵ Ö. Aydar, a.g.m, s. 55.

Endüstri Devrimi, sadece endüstri ve endüstri çevrelerini değiştirmekle kalmamış, Avrupa'nın bütün hayatını, düşüncesini, sosyal, ekonomik, politik koşullarını değiştirmiştir. İşçi sayısının artmasıyla, dönemin egemen doktrini liberalizmin etkisiyle işçiler kötü yaşam koşullarına maruz kalmıştı. Sömürme, her türlü müdahalenin yokluğu yüzünden görülmemiş bir dereceye ulaşmış, bu koşulların ve endüstri devriminin sonucu olan fabrika hayatının etkisiyle, işçiler bilinçlenmişti. Böylece kadın-erkek çoluk-çocuk kendilerine özgü ve diğer insanlardan ayrı koşullar içinde bulduklarını görmüşlerdir. Kötü yaşam koşulları, yoğun nüfus, kenar mahalle dediğimiz yerler belirgin olmuş ve bu kötü yaşam koşulları işçilerde örgütlenme ve bilinçlenmenin temelini oluşturmuştu⁶.

Osmanlı Devleti'nin ekonomisi, fethettiği topraklarda yerli halktan aynı vergiler alınmasına dayanan bir ekonomi yapısı bulunmaktaydı. Batı'nın feodal yapısından önemli bazı noktalarda ayrıldığı gibi, Avrupa'daki yeni ekonomik sisteme de büyük ölçüde yabancı konumdaydı. Yabancı olmasının nedeni tarım toplumu olması ve lonca teşkilatının burjuva sınıfının doğmasını engellemesiydi⁷.

Osmanlı Devleti'nde lonca teşkilatı; işçi, küçük esnaf ve sanatkârın hak ve çıkarlarını yüzyıllarca korumuş ve çalışma hayatını düzenli bir şekilde yürütmüştü. Fakat 19. yüzyılda makineleşme, küçük zanaatkârın geçirdiği büyük kriz, lonca teşkilatının sonunu getirmiş, işçi ve küçük esnafın koruyucusu kalmamıştır⁸.

Lonca sistemi dışında, çok sınırlı da olsa, fabrika türü üretimde yer alıyordu. Gelişen sanayi, özellikle ihraç edilen tarımsal ürünlerin birinci derecede işlenmesini sağlıyordu. Bu kuruluşlarda çalışanların yanı sıra, özellikle altyapı şirketlerinde çalışanlar, Osmanlı toplumunda işçi sınıfının doğuşunu hazırlamıştı⁹. Avrupa'daki Endüstri Devrimi'nden ilk etkilenenler, kıyı kentlerinde oturan Osmanlı zanaatkârlarıdır: İstanbul, Selânik, İzmir gibi büyük liman kentlerinde esnaf ve

⁶ Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı*, Habora Yayınları, İstanbul, 1969 15.

⁷ Cem Doğan "1845 Polis Nizamnamesi: 12. ve 13. Maddeler Üzerine Bir Yeniden Değerlendirme" *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science Volume 5 Issue 5, October 2012 s. 78.*

⁸ Uğur Akbulut, "Balya-Karaaydın Maden Grevi Ve Mehmet Ali (Aynî) Bey'in Müfettişliği (1908)", *TÜBAR*, XXXIV, Güz 2013, s. 13.

⁹ İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, 456-475.

zanaatkâr loncaları çökmüştü¹⁰. XIX. yüzyılda dışa bağımlı Osmanlı ekonomisinin gelişmesi yabancı sermaye ve Osmanlı'daki azınlık gruplarının, ekonomide etkili bir güç haline gelmesine neden olmuştur¹¹.

Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti'nde sanayileşme hareketleri ile birlikte yeni iş kollarının ortaya çıkmıştı. Geleneksel endüstri kolları tamamen bitmesi, zanaatkârların üretim araçlarından kopmasına neden olmuştu. Bu zanaatkârlar sermaye güçlerinin himayesine girmişti. Yabancı kapitalizminin endüstri alanına egemen olduğu koşullarda işsizlik tehdidiyle karşı karşıya olan işçilerin 1845 tarihli Polis Nizamnamesi'nin on ikinci maddesiyle de örgütlü hareket etmeleri yasaklandı. Bu nizamnamenin on ikinci maddesiyle işleri durdurma amacı taşıyan ve kamu düzenini bozmayı amaçlayan her türden derneklerin ortadan kaldırılması amaçlanmıştı¹².

Endüstri Devrimiyle birlikte el emeğinin yerini makineler almıştı. Bu durumun yaşanması, işçilerin işsiz kalacağı ve ekmek kapılarının kapanacağı korkusuyla işçilerin ilk tepkileri makine kırıcılığı olmuştu. İşçilerin makine kırma eylemleri, Endüstri Devrimi'nin ilk yıllarında yoğun olarak kendini göstermişti.

İngiliz şair Lord Byron, makine karşıtı eylem yapan işçilere sahip çıkmış ve şöyle demiştir:

“Ama benim gördüklerim gibi, açlıktan cılızlaşmış umutsuzluktan dili tutulmuş, siz Senyörleri hazretlerinin bir çorap örücüsünün ki kadar fiyat biçmediğiniz bu adamlardan birini gözünüzün önüne getirin ve bu adamın, verecek bir dilim ekmek bulamadığı çocuklarından koparılmış olduğunu, yeni bir kanuna karşı gelmek suçundan hakkında yeniden dava açılmak üzere bir mahkeme önüne sürüldüğünü düşünün: bu adamın suçlu olduğunu kabul ederek onu mahkûm etmek için daha iki şey eksik kalır ki bence bunlar da on iki tane kasap gibi jüri üyesi ve Jeffreys gibi bir yargıçtır”¹³.

¹⁰ Donald Quataert, “19. Yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, VI, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, 1632.

¹¹ Erdinç Yazıcı, *Osmanlı'dan Günümüze Türk İşçi Hareketi*, Aktif Yayınları, İstanbul, 1996, s. 90.

¹² Özkan Aydar, a.g.e, 14.

¹³ Jurgen Kuczynski, *İşçi Sınıfı Tarihi*, Çev: Galip Üstün, E Yayınları, İstanbul, 1968, 41.

İşçilerin Endüstri Devriminde kendini gösterdiği ve işçilerin örgütlü olmadığı yıllarda ortaya çıkmıştı. Bu eylemlerin geliştiği en önemli yerler sanayi ülkeleri olan İngiltere, Fransa gibi ülkelerde endüstri devriminin ilk yıllarında görülmüştü. Bu eylemler yenilikçiliğe karşı olmaktan çok kapitalist üretimin getireceği işçi-işveren arasında oluşacak sorunlara ve yeni üretim tarzına karşı oluşuydu¹⁴.

Makine kırıcılığı olayları Osmanlı Devleti'nde 1830 ile 1870 yılları arasında gerçekleşmişti. Makine kırıcılığı olayları ilk olarak 1834 yılında Silevne'de aba üreticileri tarafından makineleri kırılmıştı. 1845 ve 1861'de Bursa'da, 1851'de Samakov'da, dokuma fabrikalarının makinelerine, geleneksel imalat yapan kadınlar tarafından; balta ve sopalarla zarar verilmişti. Zeytinburnu fabrikalarında yaşanan makine kırıcılığı, Prusya'dan gelen işçilere ücretlerinin verilmemesinden kaynaklı ortaya çıkmıştı. 1848 yılında Zeytinburnu Fabrikasında çalışan yabancı işçilere ücretleri verilmediğinden dolayı sefaretler baskı yapmıştı. Sefarethane yetkilileri işçi ücretleri verilmediği takdirde amelenin fabrikaya zarar vereceğini bildirmişti¹⁵.

Osmanlı işçi hareketlerinin, gerçek bir grev niteliği kazanması ve kamuoyunda etki uyandırması 1870'lerden sonraki yıllara rastlar. Beyoğlu Telgrafhanesi işçilerince Şubat 1872'de gerçekleştirilen grev, bugünkü bilgiler çerçevesinde bilinen ilk grev sayılmaktadır¹⁶. Aynı yılın Nisan ayında Ömerli-Yarımburgaz ve İzmit demiryolu işçileri, ücret konusundaki anlaşmazlık nedeniyle greve gittiler. Bazı kaynaklarda ise ilk grev olarak 1873 yılı başında (24 Ocak) tersane şantiyelerinde çalışan işçilerce gerçekleştirilen, kadın ve çocukların da katıldığı grevdi. Bu yıllardaki iş bırakma eylemlerinde önemli neden, ücretlerin çok uzun süreden beri ödenmemiş olmasına dayanıyordu¹⁷. 500-600 dolayındaki tersane çalışanı greve gitmiş¹⁸, ve on bir ay boyunca alamadıkları ücretleri için Babıali'ye gidip Sadrazam'a dilekçe vermişlerdir¹⁹.

¹⁴ Şehmus Güzel, *İşçi Tarihine Bakmak*, Sosyal Tarih Yayınlar, İstanbul, 2007, 62.

¹⁵ Ersoy Zengin, "Türkiye İşçi Hareketleri Tarihinde İmalat-I Harbiye İşçileri", *Belgi Dergisi*, I, 13, Denizli, 2017, 443.

¹⁶ Oya Sencer, a.g.e, s.132.

¹⁷ Mesut Gülmez, "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, III, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, 794.

¹⁸ Gül Karagöz Kızılca, "Giving an Active Voice to Ottoman Urban Workers: Hadika and Forming Public Opinion for Resistance in 1872-1873" *History From Below A Tribute In Memory of Donald Quataert*, *İstanbul Bilgi University Press*, İstanbul, 2016, 592.

¹⁹ Mesut Gülmez, a.g.e, s. 794.

Tersane işçilerinin bir diğer önemli grevi 1875 Haziranında vuku bulmuştur. Altı aylık birikmiş ücretleri için başlatılan greve 1200 yerli işçi katılmıştı. Grevin tam olarak amacına ulaştığını söyleyemesek de yine de işçilere 6 haftalık ödeme yapılmıştır. Tersane işçileri dışında, Taksim’de yapı işlerinde çalışan işçiler 4 Ağustos 1875’te, üç kadastro mühendisini darp etmişler, kendilerine kışlanın bahçesindeki askerler de katılmış, garnizon komutanı suçluları tutuklanmıştır. Yaşanan bu olay, Müslüman işçilerin, yabancı kadastro mühendislerine karşı bir tepkisi olarak ortaya çıkmıştı²⁰.

²⁰ O. Sencer, a.g.e, 139.

I. BÖLÜM

1. OSMANLI'DA İŞÇİLERİN GENEL DURUMU

1.1. Osmanlı'da İşgücünün Varlığı

İşgücü kavramı, bir ülkedeki nüfusun üretici durumda bulunan ekonomik faaliyete katılan kısmıdır. İşgücü içerisinde ki insanlar ya fiilen çalışmaktadırlar ya da aktif biçimde iş aramaktadırlar. İşgücü kavramı ile aynı anlama gelmek üzere aktif nüfus ve faal nüfus kavramları da kullanılmaktadır. İş gücü kavramsal olarak bir ülke nüfusun oluşturan bireylerin bir kısmından oluşur²¹.

Osmanlı'da önemli miktarda işgücü sürekli mevcut olmuştur. Erken dönemlerde cami, yol, köprü, yapımı gibi büyük inşaat yatırımlarında ve tuğla çini imalatı gibi daimi imalathanelerde işçiler kitleler halinde çalışmaktadırlar. XVI. yy, 1550-1557 yılları arasında gerçekleştirilen Süleymaniye Camii ve İmaretini inşaatında ücretli işçiler 2.7 milyon işgücünün 1.46 milyon günü ücretli işçiler, 1.06 milyon işgünü acemi oğlanlar, askerler, 140.415 iş günü de köle ve esirler tarafından gerçekleştirilmişti²². 1631 yılında Musul Kalesi'nin inşasından ücretli olarak çalışan işçi sayısı 3035 olmuş, bunun yanında devlete ait madenlerde de ücret karşılığında işçi çalıştırılmıştır²³. Devlet yatırımlarının dışında özel sektörde de çok sayıda işçi çalıştıran üretim birimleri mevcuttu. 1795'te İzmir'de Fransız Terifon adlı bir tüccarın sahibi olduğu pamuk işletmesinde 500-600 işçinin çalışması bunun bir örneğiydi. Bu işçiler bağımlı halde çalışanlar değildi²⁴.

Osmanlı Devleti işgücünün niteliksel anlamda yetersizliği dışında niceliksel anlamda yetersiz kaldığı durumlarda da devlet asker, mahkûm, savaş esiri gibi alternatif emek kaynaklarına yönelmişti. Bu da işgücünün yapısını derinleştirmişti. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde işçi örgütlenmesi ve hareketlerini incelemeyen

²¹ Ahmet Makal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, 25.

²² Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler, İletişim Yayınları*, İstanbul, 2017, 25.

²³ Yıldırım Koç, *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003, 29.

²⁴ K. Yıldırım, a.g.e, 25.

önce, işgücünün kaynaklarını, etnik ve dinsel ayrışmasını, cinsiyet temelli yapısını incelemek ve bu unsurların özelliklerini tanımak önemlidir²⁵.

1848 yılında, İzmir çuha Fabrikası'nda çalışmış Belçikalı bir işçi hatıratında, “İngiltere-Fransa’dan getirilmiş; en modern makinelere sahipti. Kaliteli yün Saksonya ve diğer üretici ülkelerden ithal edilmekteydi. Onu işleyen biz Fransız ve Belçikalılardık. Bu, Avrupa makinelerinde, Avrupa malzemesi kullanılırdı, becerikli Avrupa ülkeleriyle Türkiye’de dokunmuş, bir kumaş” demektedir. İthal edilen mallar, Avrupalıların getirdiği modern makinelerle işleniyor ve bu durum Osmanlı Devleti’ni iç pazar haline getirerek ucuz iş gücü oluşmasına neden oluyordu²⁶.

Osmanlı Devleti’nde işgücü oranı fazlaydı, fakat işlerde çalışacak kalifiyeli eleman sıkıntısı vardı. Devlet tarafından sanayileşme çabaları çerçevesinde açılan birçok fabrika, 1860’lara gelindiğinde kapanma noktasına gelmiştir. Bu durumun nedeni, sermaye ve hammadde yetersizliği ile hammadde nakil maliyetinin yüksekliği yanında, fabrikalarda istihdam edilecek kalifiye işçi bulunamaması ve yetiştirilememesiydi²⁷.

Sanayi mektepleri, sanayi tesislerinde öteden beri ihtiyaç duyulan kalifiye elemanı yetiştirebilmek amacıyla Tanzimat Dönemi’nde açılmış eğitim kuruluşlarıydı. Bu konuda ilk girişimin 1847’de gerçekleştirmişti. Ancak bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Sanayi mektepleri konusunda ikinci girişim Mithat Paşa’nın Niş valiliği zamanında yani 1863’te açılan ıslahhane ile gerçekleştirmişti. Bunu 1864’de Rusçuk ve daha sonra Sofya, Selânik ve Şam ıslahhanelerinin açılması takip etmiştir. Bu ıslahhanelere gereken ilginin gösterilmemesi üzerine, kimsesiz çocuklara bazı pratik bilgiler veren küçük atölyeler olmaktan, öteye gidememişlerdir. 1868’de İslah Sanayi Komisyonu’nun girişimiyle kurulduğu anlaşılan İstanbul Sanayi Mektebi diğer mekteplere göre daha fazla gelişmişti. Ayrıca taşradan gelen veya kimsesizler için yatılı bir kısım da oluşturulmuştu. Bütün bu çabalara rağmen İstanbul Sanayi

²⁵ K. Yıldırım, a.g.e, s. 25.

²⁶ Rıfat Önsoy “Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası 1839-1876” *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2.2. Ankara, 1984, 3.

²⁷ K. Yıldırım, a.g.e, 28.

Mektebi, daha öncekiler gibi beklentileri karşılayamamış, daha çok ileride açılacak olan teşkilatlı sanayi mekteplerinin temelini oluşturmuştu²⁸.

Sanayi mekteplerinin açılışı kalifiye işçi sorununu çözememişti. II. Abdülhamit döneminde kalifiyeli işçi sorunu devam etmişti. II. Abdülhamit'in danışmanlarından Otto von Kapp, Hicaz demiryolu hattıyla ilgili Padişah'a sunduğu raporunda, yerli mühendisler tarafından döşenen ilk hatların kullanılamaz durumda olduğunu ve bunda da bu mühendislerin yetersizliklerinden kaynaklanan hataların belirleyici olduğunu ileri sürmüştü. Bu nedenle Hicaz demiryolu yapımı için, 1900 yılı Aralık ayında Alman Mühendis Meissner'in getirilmesiyle başlayıp, alt kadronun yabancı mühendislerle oluşturulmasıyla devam eden bir süreç yaşanmıştı. 1908'de Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti'nin makine mühendisliği ile ilgili Nafia Nezareti'ne sunduğu raporunda da, maden kaynakları bakımından zengin olmasına rağmen ülkenin sanayide geri kalması, vasıflı eleman eksikliği ve yetersiz işgücüne bağlanmaktaydı²⁹.

Kadınların da işgücüne katılımı, çok hızlı büyüyen ihracat sektöründe -ham ipek, halı ve dantel üretiminde belirgin şekilde görülmüştü. Halı dokuyucularının ezici çoğunluğu ve ipek çekenlerin ve dantel yapanların muhtemelen hepsi kadınlardı. Pamuk, keten ve yün eğirme işlerinde de işgücünün büyük bir kısmını oluşturuyorlardı. Kadınlar daha çok dokuma sektöründe yer almışlardır. 1900'lerin başında kadın iş gücü daha çok endüstri sektöründe istihdam edilmiştir³⁰.

1.1.1. Osmanlıda Ücretli İşçiler

Ücretli emek, bir başkasına ait üretim araçları kullanan, başkasına ait bir işte ücret veya maaş karşılığı çalışanlar için kullanılan bir kavramdır³¹. Ücretli emek, üretim araçlarına sahip olmayan işçilerin, XVII. yüzyılda, lonca örgütünün dış etkilerle çözülmesi sonucunda ilkel kapitalist ilişkilerin etkisiyle ortaya çıkan bir

²⁸ Rifat Önsoy, a.g.e, 9.

²⁹ K. Yıldırım, a.g.e, 28.

³⁰ Donald Quataert *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü* Çev: Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, 309.

³¹ Ahmet Makal, a.g.e, 28.

kavramdır. Başlangıçta, ücretli işçilerin sayısı, durumları, devletin genel ekonomik yapısı içinde etkinlikleri azdı³².

Osmanlı Devleti tarım toplumu olduğundan, sosyal, ekonomik açıdan tarım, hâkim karakter olmuştu. Bunların yanı sıra sanayinin de gelişmemiş olması tarım toplumu olması anlamına gelmekteydi. Sanayinin gelişmemesi ise, sadece ücretle çalışan bir sınıf oluşturmuştu. Bu durum işçileri gerek niteliksel, gerekse niceliksel açıdan yeterli büyüklüğe ulaşmasını engellemişti. Tarım toplumların etken faktörü belirli bir işe emek harcayarak ücret almalarıydı. Yani ücretli işçilik, sadece bir işe bağımlı olmadan farklı işlerde emek harcama durumudur. Bu durum da niteliksel işçilerin olmasına engel olmuştu. Fakat XIX. yy itibaren küresel değişmelerle birlikte Osmanlı Devleti'nde hem devlet tarafından hem de özel sektör tarafından fabrikalar açılmıştı. Maden ve sanayileşme alanında gelişmeler yaşanmış ve bu dönemde niteliksel, niceliksel açıdan çalışan bir sınıf ortaya çıkarmıştı³³.

Küreselleşen rekabet olgusu Osmanlı'nın geleneksel üretim yapısını kaçınılmaz olarak değiştirmiş ve kısa bir süre içinde ücretli sanayi işçisini yaratmıştı. Ancak Avrupa sermayesinin makineleri ile birlikte ekonomiye girmesi Osmanlı ekonomisinin geleneksel üretim tarzı ve yapılarını tamamen yıkmaya yetmemişti³⁴.

Ücretli işçiliğin yaygınlaşması açısından fabrikalar önem arz etmekteydi. Fabrikaların üretim hayatına girmesi ve sayıca artması, ülkede ücretli işçi çalıştıran merkezi sanayi birimlerinin de artması anlamına gelmektedir. İstanbul, İzmir, Bursa, Selanik ve Beyrut gibi bölgeler, gelişimin yaşandığı ve ücretli çalışanların kümelenmeye başladığı bölgeler olarak ön plana çıkmıştı. Bu bölgelerde artan fabrikalarla birlikte, geleneksel zanaat yapısında çalışmakta olan işçilere fabrika işçileri katılmış ve nicel açıdan ücretli işçi sayısı artmıştır³⁵.

³² O. Sencer, a.g.e, 38.

³³Kadir Yıldırım, "Balkan Savaşlarının Osmanlı İşçi Hareketleri Üzerindeki Etkileri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XII/2, İzmir, 2012, 215-216.

³⁴ Donald Quataert-Erik Jan Zürcher, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Çev: Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, 28.

³⁵ K. Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, 25.

1.1.2. Osmanlı'da Zorunlu İşçilik

Osmanlı Devleti'nde zorunlu işçiliğin en yaygın olduğu alan maden işletmeleri olmuştur. Tanzimat'tan sonraki yıllarda 1861-1863 tarihli nizamnamelerle, madenlerde kişilerin rızası dışında zorunlu olarak çalıştırılmaları yasaklanmıştı³⁶. Ayrıca 1869 yılında "Maadin Nizamnamesi" adında bir nizamname yayınlamıştı. Bu nizamname 1810 tarihli Fransız Maden Kanunu örnek alınarak hazırlanmıştır. Söz konusu nizamnamenin 61. maddesi ile zorunlu çalışma yasaklanmıştır. Ancak nizamnamelerdeki zorunlu çalıştırma yasakları olmasına rağmen zorunlu çalışmadan vazgeçilmemiştir.³⁷.

Ereğli Sancak'ına bağlı maden işletmelerindeki on dört bölgede olduğu gibi, 1867 Dilaver Paşa Nizamnamesi ile halkın çalışacakları madenler önceden belirlenmişti. Zorunlu çalışma nizamname ile kaldırıldıktan sonra dahi işçiler zorla madenlere gönderilmekteydi. Bu uygulama maden çevresindeki Ereğli sancağında maden işletmelerindeki on dört bölgenin 13-50 yaş arasındaki erkek nüfusunun tamamı kayıt altına alınarak, 2 grup halinde 15 gün madenlerde zorunlu olarak çalıştırılmışlardı. İşçiler gruplar halinde çalıştırılırdı. İlk grup 15 gün çalıştıktan sonra ikinci grup çalışmaya başlardı³⁸. Bazı köylerin çalıştırılacak erkek nüfusu sadece bir madene gönderilmek üzere kayıt altına alınırken, Kozlu'daki Kırancık Köyü örneğinde olduğu gibi bir köyden on bir madene iş gücü sağlanmıştı. Bazen de aynı madende 10 veya daha fazla sayıda köyden çalışan işçiler de vardı³⁹.

1870-1908 arasında madencilik, hükümet tarafından 201 imtiyaz ruhsatı çıkararak maden arama imtiyazlarının birçoğunu Avrupa şirketlerine vermişti. Bu yıllar arasında imtiyazların %43'ü yabancılar şirketlere verilmişti. Kırım Savaşı'ndan sonra müttefik olan İngiliz ve Fransızlar madenlere önem vermiştir. Madenlerin müttefik filolarının yakıt ihtiyacını karşılama potansiyelini belirlemek üzere Fransız hükümeti araştırma yapmak için bölgeye bir maden mühendisi göndermiştir. Barclay Brothers yönetimindeki bir İngiliz şirketi de Ereğli Havzasında maden işçileri

³⁶ K. Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, 66.

³⁷ M. Bülent Varlık "Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları " , *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, 918.

³⁸ Engin Yıldırım "Osmanlı İşçileri ve Mücadeleleri 1840-1914", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, XIX, 186, Ankara, 1995, 43.

³⁹ K. Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, 62.

bulundurmuştu. Osmanlı Devleti müttefiklerin yardımı için daha çok madenlerde zorunlu çalıştırmaya önem vermişti⁴⁰.

Ereğli bölgesindeki madenlerde istihdam edilmek üzere zorunlu çalışmaya tabi tutulacakların sayısı 1870’li yıllarda 6.000 olarak kayıtlara geçmişti. Uygulama 1900’lere gelindiğinde de devam etmişti. Devlet Ereğli gibi maden bölgeleri civarında yaşayan halktan zorunlu işgücü temin etmişti. Ancak halk bu zorunlu çalışmaya karşı isteksizdi. Bu durum işçi sayısının düşük kalmasına neden olmaktaydı. Bu sorunların çözümü için maden bölgelerindeki memur ve askerler ilgili köy ve kazalara gönderilmiş, rızasıyla gelmeyen işçilerin zorla getirilmesine karar verilmişti. 1903-1904 döneminde, senenin 1. ve 3. posta işçi sevkiyatı kapsamında Ereğli madenlerinde Ereğli, Zonguldak, Hamidiye ve Bartın kazalarından gelmesi gereken işçi sayısı 25.000 iken, bu sayının askerî zorlamaya rağmen sadece 5-6.000 civarında kalması ise, halkın zorunlu çalışmaya sıcak bakmadığını göstermekteydi. Bunun önüne geçmek için devlet, asker sayısını daha fazla artırmıştı⁴¹.

II. Abdülhamit döneminde zorunlu çalıştırma yasakları nizamnamelerde karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde farklı farklı nizamnameler düzenlenmiştir. 1886 Tarihli Maadin Nizamnamesi, “Maadin idaresi tarafından her vilayet merkezinde bir maden mühendisi bulundurulmasına karar verilmişti. Nizamnamede maden amelesinin ecr-i misi ve kendi rızaları ile çalışıp bu yüzden kimsenin zorlanmaması gerektiğini belirtmişti. Vilayet yönetimi ve mühendislerden daima üstüne düşeni yapması ve dikkat edilmesi istenmişti. İşçilerin rızaları olmadan çalışılması uygun görülmemişti⁴².

1888 Tarihli “Amele Tahririne Mahsus Nizamname” Sekiz maddeden oluşmuştu. Resmi izin olmadan işçi çalıştırılmayacağı ifade edilmekteydi. 1861 senesine kadar yaygın bir şekilde var olan ve bu tarihten sonraki Maadin

⁴⁰ Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı Ve Direniş (1881 -1908)* Çev: Sabri Tekay, Yurt Yayınları, Ankara 1987, 45.

⁴¹ K. Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, 64.

⁴² Süleyman Özdemir, “Türkiye’de Zorunlu Çalışma Uygulamaları” , *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998, 195.

nizamnameleri ile yasaklanan zorunlu çalışma ve angaryayı önlemeye yönelik bir nizamname olduğu anlaşılmaktadır⁴³.

Osmanlı'da bir zorunlu çalıştırma biçimi olan diğer bir uygulama ise Amele-i Mükellef uygulamasıydı. Osmanlı tebaasından olanların yükümlü olduğu bir çalışma durumuydu. Bu kapsamda sivil halk, kamusal hizmetlerde, özellikle de yol yapımında faydalanmanın bir gereği olarak görülmüştü⁴⁴.

Bazı yerlerde “Amele-i Mükellef” on iki saatlik mesafedeki yerlere götürüldüğü ve birkaç senelik mükellefiyetin bir defa da istenmesi konusunda şikâyetler üzerine adalete uyulması gerektiğine dair müfettişlikten vilayetlere yazılar gönderilmiştir⁴⁵. Ayrıca, yollarda çalışan mükellef ameale içindeki kadın, ihtiyar ve çocuklara hassas davranılmıştı. Yollarda çalışmakta olan kadın, ihtiyar ve çocukların olup olmadığı araştırılmış, varsa bunların çalışmaktan men edilmesine dair Kratova kaymakam vekili rapor hazırlamıştı⁴⁶.

Amele-i mükellef uzun süre uygulanmış, 1890'da II. Abdülhamit döneminde bu uygulamadan vazgeçilmiş ve onun yerine nakdi bedel yöntemi uygulanmıştı. Bu düzenleme ile vatandaşlara farklı seçenekler sunulmuştur. Yükümlü olanların dört gün boyunca çalışması veya yerine adam çalıştırılması, ya da yükümlü olan kişilerin bir gün üçer kuruş hesabıyla 4 gün için mükellefiyet karşılığında 12 kuruş bedel ödemek seçenekleri seçmek konusunda serbest bırakılmıştır. Bu mükellefiyet uygulamasının belli bir süresi vardı. Uygulama inşaat vakti olan Mayıs ayından Kasım ayına kadar bu durumun yerine getirilmesi mecburi olmuştu. Yolda çalışacaklar din ve mezheplerine göre Cuma ya da Pazar günleri tatil yapacaklardı⁴⁷.

II. Abdülhamit dönemi 1906'da bir nizamname yayınlanmıştı. Bu nizamname 1869 ve 1886 tarihli Maadin nizamnamelerine yeni hükümler ekleyerek geliştirilmiştir. Bu nizamnamede de diğerleri gibi, zorunlu çalışma ve angarya

⁴³ BOA, İ.MMS. 106/4551,1306, *nizamname detaylı olarak “izinsiz çalıştırma yasağı adlı konu başlığı” altında verilmiştir.*

⁴⁴ Emrah Çetin, “Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Zorunlu Çalışma Uygulamalarına Dair Bir Örnek: Karayolu Yapımında Çalışma Yükümlülüğü (1861-1908)”, *International Journal of Science Culture and Sport*, Ankara, 2015, 659.

⁴⁵ BOA, TFR. I.SL. 7/650, 1320.

⁴⁶ BOA, TFR. I. KV. 19/1810, 1321.

⁴⁷ Emrah Çetin, a.g.m, 659.

yasaklanmıştır. Bu madde yetmiş ikide yer almış, zorunlu çalıştırılmaya dönük yasaklanmalar ele alınmıştır. Yani adil bir ücretin verilmesi ve işçilerin rızası, çalışma ilişkilerinde şart olarak aranmaktaydı⁴⁸. 1906 tarihli Nizamname’de de benzer hükümlere yer verilmiş olsa da, özellikle madenlerde zorunlu çalıştırma devam etmişti⁴⁹.

1.1.3. Kadın İşçiler

Osmanlı Devleti’nde XIX. yy itibariyle kadın işçi sınıfının nüfusu artmıştır. Kadın işçilerinin, sayısının artmasının en önemli nedeni sürekli yaşanan savaşlar nedeniyle erkek işgücünde ortaya çıkan kayıplardır. Savaşlar sebebiyle erkek nüfusunun cepheye sevkinden dolayı iş gücü sınırlı kalmıştı. Kent ve kırsal bölgelerde erkek işgücünün yeterli düzeyde olmaması Osmanlı kadınının çalışma hayatına daha çok katılmasına yol açmıştı⁵⁰. Batıda olduğu gibi Osmanlı’da da kadınlar ilk olarak özel alanlarda çalışma yaşamına katılmışlardı. 1908 yılı itibariyle tahminlere göre Osmanlı’da 250 bin sanayi işçisi bulunduğu ve bunların 75 binini kadınlar oluşturmaktaydı⁵¹.

Kadın işçilerin en çok istihdam edildiği iş alanı nakış olmuştur. İstanbul, özellikle Yanya’da kalabalık kitleler halinde rastlanan kadınların gümüş ve altın işleme alanında çalıştığı görülmüştü. Fransız asıllı Alman jeolog, Ami Boue 1840’lı yıllarda Trakya’ya geziler düzenlemişti. Bu geziler sırasında ele aldığı yazılarda Osmanlı kadın işçilerini, Avrupa’daki kadın işçilerle karşılaştırmıştı. Alman jeolog, Türk işçileri ve zanaatkârları, açık havada ya da hangarlarda çalıştığını ve Osmanlı Devleti’nde kadın işçilerin Avrupa’daki kadın işçilerden daha mutlu olduğunu ifade etmiştir. Avrupa’daki kadın işçilerin daha çok ağır şartlarda çalıştığını belirtmişti⁵².

XIX. yy ortalarından itibaren kadınlar da artık çeşitli üretim sektörlerinde isimlerinden daha çok söz ettirmeye başladılar. Özellikle farklı türdeki dokuma ve yün eğirme işlerinde kadınlar, erkeklerden daha çok istihdam edilmişti. Batı düşüncelerinin etkisiyle kadının toplumsal hayattaki yerinde önemli değişimler

⁴⁸ S. Özdemir, a.g.e, 196.

⁴⁹ Ahmet Makal, *Ameleden İşçiye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, 175.

⁵⁰ Ahmet Makal, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, s. 192.

⁵¹ Nurcan Önder “Türkiye’de Kadın İşgücünün Görünümü”, *Çalışma Dünyası Dergisi*, I, I, Temmuz-Eylül Ankara, 2013, 38.

⁵² O. Sencer, a.g.e, 68.

meydana geldi. İstanbul, Bursa, Selanik ve diğer birçok şehirde kadınlar fabrika işçisi olmuştu. Ülkenin pek çok yerindeki imalathanelerde de kadınlar çalışıyordu⁵³.

XIX. yy sonunda pamuklu tekstil üretimi yünlü kumaş üretimindeki artışa paralel olarak gittikçe çalışma alanında geniş bir alan oluşturmuştu. Osmanlı Devleti'nin farklı yerlerinde kadınlar dokuma sektöründe çalışma alanında etkili olmuştu. Selanik, Makedonya gibi Osmanlı kentleri, makineli pamuk bükümhaneleri en yoğun olduğu yerleşim alanları olmuştu. Bu sektörlerde kadın emeği ön plandaydı. Yirminci yüzyılın başlarında, hazır giyim sanayisinde yüzlerce kadın istihdam edilmiş ve büyük ilerlemeler sağlanmıştı⁵⁴.

Batının sanayileşmesinde önemli bir yer tutan ev üretimi, Osmanlı Devleti'nde de etkisini göstermiştir. Emekçi kadınlar, ham madde ve aletleri halı imalatçılarından alarak mülkiyet hakkı iddia etmeksizin kullanmışlardı. Kadınlar parça başı ücret almıştı. Bu durum kapitalizmin ev üretimi ile olan ilişkisini ortaya çıkarmıştı⁵⁵.

Osmanlı Devletinde kadınların en çok çalıştığı alan dokumacılık sektörüydü. Hemen hemen ülkenin her yerinde dokuma sektörü etkili bir alan oluşturmuştur. 1890'ların ilk yansında, Sivas vilayetinde evde iplik eğiren kadınlar “basit çıkırıklar” kullanmıştı. Adana ve Harput yörelerinden gelen yıllık 10.000 balya pamuğu eğirerek, pantolonluk kaba kumaş yapmakta kullanılacak iplik üretmişlerdi⁵⁶.

Osmanlı kadını sadece dokuma sektöründe değil sanayi sektöründe de faaliyet göstermişti. II. Abdülhamit dönemi, Mart 1898 Küçükçekmece'de kurulan Osmanlı Kibritler AŞ'de çalışan 201 işçinin 121'i kadın işçiydi. Bakırköy Bez Fabrikası'nda çalışanların yarısı kadın işçilerden oluşmuştu. Adana, Konya, Ankara, Sivas ve Kayseri'de 8000 kadın ev içinde yün dokumacılığıyla uğraşırken 1907'de Bitlis'te 5000 dokuma tezgâhı olup bunların çoğunda kadınlar istihdam edilmişti. Adana'da

⁵³ Cevdet Kırpık, “*Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)*”, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Tarih ABD (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta, 2004, 99.

⁵⁴ Donald Quataert-Erik Jan Zürcher, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler, 1839-1950*, 103.

⁵⁵ Ahmet Makal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, 153.

⁵⁶ Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, 71.

Almanların kurduğu dokuma fabrikasında 100 olan işçi sayısının yarısını kadınlar oluşturmuştu⁵⁷.

Makedonya'daki fabrika işçileri hakkında, yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. 1870'lerde Niausta'daki açılan ilk fabrikanın, kuruluşundan hemen sonra, 250 genç kadın ve 50 erkek istihdam edilmişti. Bu işçilerin hepsi Yahudi'ydi. 1906 yıllarında, Makedonya'daki iplik fabrikalarında çalışan toplam işçi sayısı 1.570'ti. Bu işçilerin dörtte üçünü kadınlar ve kız çocukları oluşturmuştu⁵⁸.

Cibali Tütün Fabrikasında da kadınlar istihdam edilmişti. Kadınlardan fabrikada, sigaracı ve paketçi grubunu oluşturmuştu. Kadınların elleri, erkeklerinkine göre daha ince yapılı olduğu için sigara sarma işini daha iyi beceriyorlardı. Bu yüzden sarma işi kadınlara verilmişti⁵⁹. Ayrıca Cibali fabrikasında cinsiyetlere göre iş bölümü belirlenmişti. Tütün kesme bölümünde erkekler, kadın işçiler ise sigara yapma ve paketleme işleminde çalışmıştı. 1890'ların başlarında Cibali'de sigara yapanların dörtte üçü kadındı⁶⁰.

Diğer bir tütün fabrikası olan Kavala'da tütün işleme işinde istihdam edilenlerde erkek-kadın oranı birbirine eşitti. Tütünün tasnif edildiği Selânik atölyelerinde ise çalışanların büyük kısmını kadın işçiler oluşturmuştu⁶¹. Selânik'te genç kızların istihdam edildiği en büyük iş alanı tütün fabrikaları olmuştu. Tütünde çalışan genç kızlara "La Ninyas de tutun" (*Tütüncü kızlar*) denilmişti. Bunların çoğu Yahudi kadınlardı. Tütün fabrikalarında çok yoksul olan kadınlar evin geçimine katkıda bulunmak için çalışmaktaydı⁶².

Devlet açısından dinî hassasiyetler sebebiyle bazen kadınların çalışması konusunda titiz davranılmıştı. Müslüman kadınların Hıristiyanlara ait evlerde veya atölyelerde çalışması Müslüman kesimi rahatsız etmişti. 1898'de Isparta'da Hıristiyanlara ait evler ve dükkânlarda Müslüman kadınların halı dokuma işleri ve

⁵⁷ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, 344.

⁵⁸ Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, 88.

⁵⁹ Mehmet Mubarek Alan- Tiğınçe Oktar "Reji Şirketi Cibali Tütün Fabrikası İşçi Grevleri (1883-1925)" *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, , Cilt: 9, Sayı: 20, Isparta, 2018, 32.

⁶⁰ Can Nacar "The Régie Monopoly and Tobacco Workers in Late Ottoman Istanbul" *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* Vol. 34. 1, 2014, 209.

⁶¹ Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, 116.

⁶² Neslihan Ünal "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Kadınları" *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, XXIX, İzmir, 2017, 169.

hizmetçilik yaptığı haber alınca, İslami kurallara uygun olmadığı gerekçesiyle hükümet, yerel yönetimden bu durumu engellemesini istemişti⁶³.

1908'de çalışan kadınlar, yaklaşık 250.000 sanayi işçisinin %30'unu oluşturmaktaydı. Bu azımsanacak bir rakam değildir. Anadolu'dakilerin, Bursa örneğinde görüldüğü gibi Rum ve Ermeni ağırlıklı olduğu, ama bununla birlikte büyük kentlerde ve Trakya'da Müslüman ve Türk kadınlarının da işçilik yaptığı görülmüştü⁶⁴.

Bazen kadınların çalıştığı iş alanlarında bir takım sorunlara rastlanmıştır. Örneğin Hereke fabrikası civarındaki taş ocaklarında çalışan işçilerin Fabrika-i Hümayun'da çalışan kadın işçilere taciz olayları, güvenlik görevlilerinin taş ocaklarının denetlenmesi sırasında bu durum ortaya çıkmıştı⁶⁵. İstanbul Hereke Fabrikasında açılmış olan halıhaneye devam eden kadın işçiler akşamüzeri evlerine gitmekte iken iki kişi tarafından saldırıya uğramıştı. Fabrikada çalışmaya devam eden kadınların emniyet dairesine gittikleri ve üç yüz kadın işçinin güvenliğinin sağlanması amaçlanmıştı. Taciz olayının yaşandığı semtin dört tarafında güvenlik önlemleri alınmıştı⁶⁶.

Ayrıca kadın işçilerin yol güzergâhları üzerinde jandarmalar görev almıştı. Edirnekapısı, Karagümrük, Keçeciler, Yeni Bahçe, Parmakkapı ve Hüsrevpaşa taraflarından gelenler, Karabaş camii şerifi önünde birleşip bir jandarma refakatiyle geliş-gidiş yapmaya başlamışlardı. Unkapanı tarafından gelenler Haseki ve Yenimahalle; Molla Gürani ve Taşkasab, Halıcılar tarafından ikamet edenler iki noktada toplandıktan sonra yine bir jandarma refakatiyle ve Mevlevihâne Kapısı ve Şehremini ve Yeni Bahçe Nakkaş Paşa gibi yol güzergâhından gelenler, iki noktada toplandıktan sonra gündelik bir jandarma kolu ile görevlendirilmiştir⁶⁷. Ayrıca bu durum Hereke fabrikasıyla sınırlı kalmamış, Cibali Reji fabrikasında çalışan kadın

⁶³ K. Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, 86.

⁶⁴ Şehmus Güzel "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın" *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, 873.

⁶⁵ BOA, BEO, 953/71402. 1314.

⁶⁶ BOA, ZB. 380/112, 1322.

⁶⁷ BOA, ZB. 380/112, 1322.

işçilere karşı taciz olayları olmuş ve taciz olaylarına karışan kişilere sürgün cezası verilmişti⁶⁸.

1.1.4. Osmanlı'da Yabancı Devletlerin Vatandaşı Olan İşçiler

19. yüzyıl ilk çeyreğinde yabancı ülkelerden Osmanlı Devleti'ne işçiler gelmişlerdi. Yabancı ülkelerden gelen işçiler genelde, maden işletmeleri ve demiryollarında çalışmışlardı⁶⁹. Osmanlı işgücü içindeki yabancılar sadece üst düzey uzmanlar değildi. Demiryolu ve madencilik gibi alanlarda ülkenin hemen her bölgesinde çalışan önemli sayıda yabancı işçilere de rastlanmaktaydı. Teknolojilerin ülkede yeni olması, aynı şekilde daha alt düzeyde teknik eleman eksikliğini de ortaya çıkarmıştı. Bu işgücü açığının karşılanabilmesiyle, yine yabancı işçilere başvurulmasıyla mümkün olabilmişti⁷⁰.

Osmanlı Devleti, Sanayi Devrimi'nden sonra nitelikli iş gücünün olmayışından dolayı yabancı işçiye ihtiyaç duymuştur. Nitelikli yabancı işgücü, usta ve mühendislerin istihdamı aracılığıyla *know-how** transferi olmuştur. Osmanlı ekonomisi kalifiye işgücü ve aynı zamanda ithal edilen makinelerin kullanımında nitelikli eleman sıkıntısı yaşamaktaydı. Makinelerin verimli bir şekilde kullanımı ve teknolojinin sürdürülebilirliğini sağlayabilecek işçi ve mühendislerin yokluğu, makinelerle birlikte işçi ve mühendislerin de transferini gerekli kılmaktaydı⁷¹.

Ülkede kurulan ilk demir yollarından olan Rumeli demiryollarının inşaa çalışmalarına 1870 yılında başlandı. Osmanlı nüfusundan yeteri kadar nitelikli eleman olmadığından dolayı demir yolunun üst düzey kademesini yabancılar oluşturmuştu. Demir yolunun geçiş noktaları ve haritaların hazırlanma işi Fransız, Alman ve Avusturyalı uzmanlara aitti. Yine aynı yıl Almanya-Fransa arasında savaş çıkmıştı. Bunun üzerine burada çalışan personeller askerlik için memlekete çağrılmış demir yolu çalışmaları aksamıştır. Personel temini yolu yapan şirkete aitti. 1871 Küçükçekmece-Çatalca bölümünde işçiler arasında olaylar meydana gelmiş hatta

⁶⁸ BOA, BEO, 2093/156907, 1321.

⁶⁹ Uğur Özcan, "Sultan Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devletinde Yabancı İşçiler: Karadağlılar", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* / 2012-2 (Temmuz-Aralık) (Balkan Özel Sayısı-II), s. 84.

⁷⁰ K. Yıldırım, a.g.e, 42.

* *Ustalık Bilgisi*

⁷¹ Hacı Sarı "Bir Yabancı Mühendisin Osmanlı Demiryollarında Çalışma Tecrübesi: Friedrich Emil Mielke'nin Günlüğü (1912-1919)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* Cilt:13, Sayı: 25-26, İstanbul 2014, 239.

cinayet vakaları bile olmuştu. Bundan dolayı devlet şirketten olayların önlenmesi ve olaylar eğer önlenemiyorsa yerli işçi çalıştırmasını istemişti. Diğer bir öneri ise yerli işçi olmazsa zaptiye erleri burada görev alacak ve bunlara maaşı şirket ödeyecekti. Şirket güvenliğin devlete ait olduğu, işçi konusunda da bu görevin şirkete ait olduğunu belirtmiştir. Osmanlı Devleti yeterli donanımda işçi olmayışından kaynaklı şirket kararlarını kabul etmiştir⁷².

Alaşehir ve Bilecik Demiryollarında istihdam edilen Karadağlı işçilere; demiryolu, madencilik, yol ve köprü yapımı, inşaatçılık, kamu ve özel sektöre ait fabrikalar gibi farklı alanlarda istihdam edilen İtalyan işçilere ait bir hayli bilgi mevcuttur. Aynı şekilde Hırvat, Romen, Avusturyalı, Alman, İngiliz, Macar, Fransız ve İspanyol işçiler de Osmanlı sınırları içinde çeşitli alanlarda istihdam edilmekteydi⁷³.

II. Abdülhamit döneminde Almanya ile Osmanlı toprakları üzerindeki demiryolu ulaşımı için ilişkiler geliştirilmişti. İlk olarak İzmit-Ankara imtiyazı elde edilmişti. 1896 yılında Eskişehir-Konya demiryolunun tamamlanmasından sonra büyük devletlerde Konya'dan Bağdat'a kadar uzanan demiryolu yapım hakkını elde etmek için çaba sarf etmişlerdi. Resmi olarak 5 Mart 1903'de Osmanlı Devleti-Almanya arasında "Anadolu Demiryolu Kumpanyası" için antlaşma sağlanmıştır⁷⁴. Alman sermayesi demiryolunda egemen olmuştu. Alman mamulleri ucuz ve kaliteli olduğu için tamamen bu mamullerden yararlanılmış ve Alman teknik bilgisi geçerli olmuştu. Mühendis ve işçilerin çoğu Rum, İtalyan ve Türklerden oluşmaktaydı⁷⁵.

1890 Selanik-Manastır, Selanik-Dedeoğlu-İstanbul demiryollarının inşasında 6000 kişilik işgücünün %30 kadarı İtalya, Belçika, Avusturya ve Almanya'dan getirilmişti⁷⁶. 1891'de 400 İtalyan işçisinin pasaport parası ödemediği gelmesi gündeme gelmişti. Nafia Nezareti, Selanik-Manastır hattının arızalı ve tünellerin

⁷² Cevdet Kırpık, a.g.t, 51.

⁷³ Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, s. 43.

⁷⁴ Naim Ürkmez, *II. Abdülhamit'in Modernleşme Anlayışı*" Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2006, s. 105.

⁷⁵ İlber Ortaylı, *II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 479, Ankara, 1981, 90.

⁷⁶ Fikret Adanır, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923*, Der: Mete Tunçay-Erik J. Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, 39.

yapılması için yabancı işçilere ihtiyaç duyduğunu belirtmişti. İtalyanlar Anadolu'nun Bilecik hattında da istihdam ediliyordu. Sadaret İtalyan işçilerinin gelmesinde sakınca olmayacağını belirtmişti. Gelecek işçiler, taşçı ve rençberlerden oluşuyordu⁷⁷. Osmanlı Devleti tarafından Alaşehir-Karahisar arasındaki demiryolu hattında İtalyan işçileri de çalışmıştır⁷⁸. Ankara-Bilecik hattı arasında bulunan köprü tamiratında bir mühendis 10 İtalyan işçisi 28 Haziran 1897'de söz konusu tren hattına gitmişti⁷⁹. Ankara-Polatlı demiryollarında çalışan yabancı işçiler arasında dört yüz İranlı, Avusturyalı, İtalya, Alman işçiler de bulunmuştu⁸⁰.

1893'te Şam, Beyrut, Harran tramvay şirketiyle yapılan sözleşmenin on altıncı maddesi uyarınca yabancı işçilerin çalıştırılmasına izin verilmemişti. Ancak Ticaret ve Nâfia Nezâretine bildirimlerine rağmen şirket yabancı işçi çalıştırılmasına devam etmişti. Bu şahısların bu sürede burada kalmakta oldukları, birleşecekleri ve kalmalarının sakıncalı olduğu görüşündeydiler. Yabancı işçiler zaman zaman bir tehdit olarak görülmüştü. Devlet, bu çevrede onlardan ziyade iş bilir yerli işçilerin çalışmasının daha uygun olduğu kanısındaydı. Şirket tarafından ihtiyaç görülmesi durumunda fenni memurların dışında yabancı işçilerin istihdamına sıcak bakmamıştır⁸¹.

1899 Bahriye Nezâreti'nden alınan pusulada Ereğli Maden Şirketi tarafından geçici yabancı işçi istihdamı ve Zonguldak'ta yapılacak liman ve rıhtım ile hatları birleşimi için işçi istihdamı gerekli görülmüştü. Talep olunan şartlar içerisinde kalifiyeli işçi bulundurulması gerekli olduğuydu. Şirketin, işçi alımının gerekli olduğu, bununla beraber Osmanlı Devleti'nden bu işlere vâkıf olan işçilerin temin edilmesi, eğer kalifiyeli işçi yoksa da yabancı işçi istihdamının ihtiyaca tabi olmuştu. Madenlerde kalifiyeli işçi çalışması açısından, yabancı işçiler önemli bir faktördü⁸².

Milliyeti	Sayısı
Karadağlı	296

⁷⁷ Cevdet Kırpık, a.g.t, s. 52.

⁷⁸ BOA, HR. H, 542, 5, 1896.

⁷⁹ Cevdet Kırpık, a.g.t, s. 52.

⁸⁰ BOA, BEO 27/2001, 1309.

⁸¹ BOA, Y.PRK. DH. 7/14,1311.

⁸² BOA, BEO, 977/73265, 1315.

İtalyan	273
Fransız	124
Avusturyalı	71
Yunan	22
İranlı	11
İngiliz	5
Sırp	1
Belirsiz	4
TOPLAM	807

*1887 Tarihinde Ereğli Şirketinde Çalışan Yabancı İşçiler ve Milliyetleri*⁸³

1897 yılında Hamidiye kaymakamlığı ile yapılan yazışmalarda Zonguldak mevkiinde çalışan yabancı işçilerin sayıları belirlenmişti. Bu işçilerin milliyetlere göre dağılımı 64 Yunanlı, 30 İtalyan, 66 Fransız, 100 Avusturya ve Karadağlı olmak üzere toplamda 260 yabancı işçi çalışmıştı. Bunlardan 132'si sair mevkilerde ve 128'i de perakende suretiyle kumpanya ve liman ocaklarında çalışıyordu. Hepsinin de pasaportu ve mürur tezkiresi mevcuttu. Ayrıca amele çalıştırma ile ilgili nizamnamenin birinci maddesi gereğince, İstanbul'a gelen bir yabancı, Belediye ve Zaptiye Nezaretine, taşralarda ise mahalli idarecilere müracaatla izin almadıkça her ne için olursa olsun amele çalıştırılmamasına karar verilmişti⁸⁴. 1903'te Zonguldak maden şirketlerine 200 kadar İtalyan işçi geldiğini bunların mürur tezkirelerini nerden aldıklarının araştırılması istenmişti. Bu tarihten itibaren ne İtalyan ne de başka yabancı işçilerin Zonguldak'ta çalışmasına izin verilmemişti. Bu dönemde yabancı işçi sayısında azaltmaya gidilmişti⁸⁵.

Ülkede yalnız yabancı işçi etkinliği yoktu. Yabancı sermaye de çalışma ilişkilerinde önemli bir konumdaydı. Yirminci yüzyılın başlarına doğru, maden cevherlerinin çoğu yabancıların elindeki madenlerden çıkarılmaktaydı; eldeki verilere göre, 1902-1908 döneminde toplam maden cevheri üretimi içindeki yabancı payı başlangıçta yüzde 50 iken yüzde 75'e kadar yükselmişti⁸⁶. 1905'de Ereğli

⁸³ Cevdet Kırpık, a.g.t, 55-56

⁸⁴ U. Özcan, a.g.m, s. 99.

⁸⁵ BOA, DH. MKT, 2423/106, 1318.

⁸⁶ Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı Ve Direniş (1881 -1908)*, s. 45.

Şirket-i Osmaniyesi haricinde yabancı şirketler etkili olmuştur. İngiliz Vital ve Fransız Ereğli, Dil Kırsiyet, Yunan Destoni ve İngiliz Pâpâyanî kumpanyaları gibi yabancı işletmeler etkiliydi. Bu şirketler yanlarında yabancı işçileri de getirmişlerdi. Yabancı şirketler madenlerde söz sahibi olmuştu⁸⁷.

Yahudi işçiler ise genelde Selanik'te tütün işleme atölyeleri, ulaşım ve küçük sanayi ile matbaa gibi iş alanlarında görülmüştü. Selanik'te taşımacılık alanında işçi ve hamallar da genellikle yine Museviler etkili olmuştu⁸⁸.

Yabancı işçilerin nüfuslarının artması ve bunların vefat etmesi nedeniyle iş esnasında ölen işçiler için mezarlık tahsis edilmişti. Alaşehir şimendifer hattı yapımı münasebetiyle Karahisar-ı Sahib'te bulunan Katolik mezhebine mensup Fransa, İtalya ve Avusturya devletlerin tebaasından vefat eden memur ve işçiler olmuştu. Gayrimüslimler, Cerir Kayas adlı mahallede Museviler mezarı yanında Katolikler içinde kabristan yapılması Eskişehir'de işçiler için bir mezarlığın kurulması istemişti. Üç dönüm olan Museviler mezarının yanında yarım dönüm vefat eden Katolik mezhebenden olan işçilere tahsis edilmişti⁸⁹.

Anadolu demiryolu hattının Eskişehir'den Konya'ya kadar olan kısmı tamamlanmış ve inşa sırasında Eskişehir'de bulunan Avrupalı mühendislerle mültezimin ve amelenin günden güne nüfusları artmıştı. Bunlardan ölüm olaylarının olması ve bunların defni için kasabaya yakın bir mahallin kabristan olması hakkında rahip Evakim Efendi tarafından Osmanlı yönetimine başvurmuştu. Bursa'da Fransa konsolos vekâletinden alınan yazışmada kaymakamlıkla olan haber neticesinde kabristan edilmek üzere yerin kasabaya uzak olmasına ve تنها bir yer olması mezarlık için uygun olmuştu. Rum ve Ermeni milletleri için kabristan olarak devlet tarafından şahıslara verilen bu arsanın iki dönümü kırk lira bedel karşılığında verilmişti. İki dönüm arsanın kabristan olarak tutulmasında sakıncalı bir durumun olmayacağı yerel idareye bildirilmişti. Gayrimüslim işçiler için kabristanın gerekli olduğu ve bunun padişahın iznine bağlı olduğu vurgulanmıştı⁹⁰.

⁸⁷ BOA, ZB. 486/41, 1324.

⁸⁸ Enver Aydoğın - Zeynep Altuncu, "Son Dönem Osmanlı İşgücünde Farklılık Yönetiminden Kopuş: Yabancılaşma Sorunu", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 51, Ankara, 2016, s. 12.

⁸⁹ BOA, İ.DH. 1349/30, 1311.

⁹⁰ BOA, İ.DH. 1327/14, 1313.

1.1.5. İşgücü Temininde Başvurulan Diğer Kaynaklar

Osmanlı'da zaman zaman işçi sıkıntıları yaşanmıştı. Bazı iş alanlarındaki emek ihtiyacının karşılanması için toplumda farklı pozisyonlarda olan tebaadan yararlanılmıştı. 1876 yılında da Tersane-i Amire'den birçok kişi işten çıkarılmıştı. Bunların yerine askerlerin istihdam edilmesi söz konusu olmuştu. "La Turquie Gazetesi", sivil işçilerin çıkarılmasına devam edileceğini ve fabrikada işgücünün tamamen askerlerle karşılanacağını bildirmiş ve devletin sivil işgücü ile asker işgücü ikamesine değinmişti⁹¹. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde asker işçi çalıştırma, diğer üretim kesimlerinde olduğu gibi madenlerde de yaygın bir şekilde uygulanmıştı⁹².

Şam ve Bağdat'ta bulunan kolordulardan demiryolunun yapımında çalıştırılmak üzere alınan askerlerden 7000 kişilik bir birlik kurulmuştu. Bu deneyimsiz işçiler başlangıçta az çok acemilik göstermişti. Osmanlı askerleri, İtalyan ve Arnavut ustaların yardımıyla, bu işi en iyi şekilde başarmış ve demiryolu, duvarcılık gibi işlerden iyi sonuçlar almıştı. Bu asker işçilerin ücretleri Harbiye Nezareti bütçesinden ödendiği için, demiryolu bütçesine yük olmadı. Padişah'ın buyruğu ile demiryolunda çalışan askerlerin hizmet süreleri üçte bir oranında kısaltılmıştı. Bu da birliklerin gayretini büsbütün arttırdı. Böylece, makinist, ateşçi, telgrafçı, gardfren ve makasçı olarak iki bin asker görevlendirmişti⁹³.

Devlet bütçesindeki sıkıntı nedeniyle kamuya ait fabrikalarda çalışan işçilerin ücretleri ödenmemiştir. Yaşanan gecikmeden dolayı işçiler arasında huzursuzluklar çıkmaya başlamış, sonrasında da asker istihdamı bir çözüm yolu olarak değerlendirilmişti. 1904 yılında Maçka Silahhanesinde uzun süredir ücret alamayan işçiler bir takım uygunsuz davranışlarda bulunmuşlardı. İşçilere ödenmesi gereken ücretin de maliyet açısından oldukça önemli bir seviyeye ulaşması nedeniyle, fabrikada çalışan işçiler yerine askerlerin istihdam edilmesi ile ilgili rapor hazırlanmıştı⁹⁴.

⁹¹ K. Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, 49.

⁹² Ahmet Makal, *Ameleden İşçiye*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, 204.

⁹³ Paul Imbert, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri Türkiye'nin Meseleleri*, Çev. Adnan Cemgil, İstanbul: Engin Yayıncılık, Basım Tarihi Yok, 76.

⁹⁴ K. Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, 48.

Ayrıca fırınlarda hamurkâr ve istihdam edilen yardımcı amelenin çoğunluğu asker işçi olduğu ve silâh altına alınmasından dolayı fırıncıların işçi sıkıntısı çektiğinden terhis olanların İstanbul'a gelmesi ve fırın işçilerinin eksikliğini kapatmak için Kastamonu, Erzurum, Sivas ve Elazığ vilâyetlerinde fırın işçilerinden olanların İstanbul'a gelmeleri için çalışmalar yapılmıştı⁹⁵.

İş gücü oluşturmada başvurulan diğer bir iş kaynağı ise kölelerdi. Osmanlı Devleti'nde esas olarak sanayi köleliği, kentsel bir olguydu. Ankara, Konya, Edirne ve hepsinden öte büyük bir dokuma merkezi ve farklı ülkelerden gelen tüccarların merkez konumundan olan Bursa gibi büyük Osmanlı kentlerinde nitelikli iş gücüne talep vardı. Bu talep kısmen köle işgücü tarafından karşılanmaktaydı⁹⁶.

Sanayi işçisi durumundaki köleler, en çok mükatebe* denilen hürriyeti bağışlama veya satın alma şekliyle özgür ediliyorlardı. Bu sistem, artık kölenin kişiliğini değil, daha çok enerjisini veya çalışma iş gücünü, hizmete dönüştürmekteydi. Mükatebe'nin üç önemli şartı vardı.

1) Belli bir süre hizmet,

2) Belli bir tutarı ödeme,

3) Çeşit ve evsafı belli bir maldan belli bir miktarda üretme Belli bir iş yaptıktan sonra köleler özgürlüğüne kavuşurdu⁹⁷.

II. Abdülhamit 1889 Kasım ayında Üsera-yı Zenciye Ticaretinin Men'ine Dair Kanun çıkarmıştı. Böylece Osmanlı ülkesinde köle ticareti yapılması, kölelerin Osmanlı'ya sokulması, ülkeden kara ya da deniz yoluyla nakledilmesi veya yabancı ülkelere satılmasını yasaklanmıştır. Aynı kanunla köle ticaretine karışanlar için ağır yaptırımlar belirlenmişti⁹⁸.

⁹⁵ BOA, DH. MKT,799/23,1321

⁹⁶ Y. Hakan Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800-1909*, Çev. Bahar Tırnakçı, Kitap Yayınevi İstanbul, 2004, 30.

* *Bedele bağlı olan köleler*, İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2012, 1170.

⁹⁷ Bülent Tahiroğlu "Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 45, 2011, s. 668.

⁹⁸ K. Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, 59.

1.1.6. Osmanlı'da İşçiler Arasında Şiddet Olayları

Osmanlı Devleti'nin işgücü farklı milletlerce mensup kişilerden oluşmaktaydı. Milliyetçi fikirlerin ve uluslaşma sürecinin Osmanlı'yı etkilemesi ile bu düşünceler Osmanlı işçi sınıfını da etkilemiştir. Berlin Antlaşması ile bir sorun haline gelen Ermeni Sorunu işçi faaliyetlerini de etkilemişti. 1890'larda ayrılıkçı hareketlerin ortaya çıkmasıyla ülkede Ermeni meselesi bir problem haline gelmeye başladı. Siyasî ve sosyal durumdan etkilenen Müslüman işçiler, Ermeni işçilere saldırdıkları görülmekteydi. 1894'te Reji'nin Ermeni güvenlik güçlerinin (kolcu) kendi aralarında Müslüman kolcuları işlerinden çıkartmışlardı. Müslüman kolcular da buna karşılık intikam almak için silahlanmalarına neden olmuştu⁹⁹.

1895 Konya sokaklarında İtalyan işçiler silahlı olarak dolaşmak gereğini duymuşlardı. Zaman zaman karşılaştıkları düşmanlığa karşı kendilerini savunmak için silaha ihtiyaç düşünmüş olabilirler. Örneğin, 1896'da İzmir Kasaba hattı inşaatının Afyonkarahisar'a yaklaştığı yerlerde, Kürtler, İtalyan işçilerin kaldığı evlere silahlı saldırıda bulunmuştu. Mayıs 1896'da, yine Kürtler yabancı işçilerin kaldığı barakalara saldırmışlardı. Bu saldırı sonucunda beşi İtalya ve ikisi Avusturya kökenli olmak üzere toplamda yedi inşaat işçisi hayatını kaybetmişti¹⁰⁰. 1897'de İtalyan işçilerinden birkaç kişi cinayet olaylarına karışmıştı. Uşak'ta 8 İtalyan işçisi, Rumen Yahudi asıllı bir adamı, karısını, kızını ve hizmetçisini öldürmüş, devlet ise bu duruma kayıtsız kalmamış, bunlara 15 yıl kürek cezası vermişti¹⁰¹

Yeni bir devlet kuran Karadağlılar Osmanlı'da istihdam edilmişti. 1897'de Karadağlılar 270 kişi ile Ereğli kömür madeninde çalışmıştı. Kürt uyruklu Osmanlı işçiler demir yolunda çalışmak için Karadağlı işçilere takviye edilmişti. Ağustos 1897'de Kürt ve yabancı işçiler arasında şiddetli bir çatışma patlak verdi. Karadağlı bir işçi bir Osmanlı askerinin su içmesini engelleyince kanlı bir çatışma çıkmış ve çevreye yayılmıştı. Olaylar sonucu bir Türk ve bir Kürt olmak üzere iki Müslüman işçi yaralanmış ve bir Müslüman köylü, Osmanlı uyruğu iki Rum ve bir Fransız bu olayda hayatını kaybetmişti. Bunun üzerine mahalli makamlar bütün Karadağlı işçileri İstanbul'a gönderilmişti. Karadağlı diplomatlar sadece suçlu işçilerin

⁹⁹ Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, 75.

¹⁰⁰ Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı Ve Direniş (1881 -1908)*, 58.

¹⁰¹ Cevdet Kırpık, a.g.t, 52.

yargılanmasını istedi. Bu girişim sonuç vermiş Karadağlı suçsuz işçiler Zonguldak Madenine geri gönderilmişti¹⁰².

Devlet bazen olayların büyüyeceği endişesiyle yabancı işçilerin ülkede çalışmasına karşı çıkmıştı. Bunun nedeni yabancı işçilerle yerli işçilerin çatışma halinde olmalarıydı. 1897 Ağustos ayında Zonguldak'ta yerli işçilerle Hırvat işçiler arasındaki çatışma çıkmış ölen ve yaralananlar olmuştu. Zonguldak'ta güvenliğin sağlanması için bölgeye yabancı işçilerin gönderilmesi yasaklamıştır¹⁰³.

Uluslaşma sürecinde diğer bir etnik unsur olan Bulgarların Osmanlı işçilerine saldırısı olmuştu. 1900 yılında Varna'da Osmanlı uyruklu üç yüze yakın işçiye karşı şiddet olayları artmıştı. Osmanlı Devleti, olayların durdurulması için yerel yöneticilere müracaatta bulunmuştu. Bulgaristan ve Rumeli yöneticileri olay üzerinde durmuştu. Yerel yöneticiler, hâdiseye sebep olanların Bulgar işçiler olduğu, Osmanlı işçilerini tahrik ettiğini ifade etmişti. Yerel yöneticiler tarafından asayişin sağlamak için ve bu gibi durumların tekrar gerçekleşmemesi için tedbirler alınmıştı. Türk ve Bulgar işçileri arasında ortaya çıkan hâdiseye, hariciye nazırına bildirilmiştir. Dâhiliye Nezaretin araştırmaları sonucunda da hâdisenin sebebinin Bulgar amelesi olduğunu bunların, Türk amelesini tahrik etmiş olduğu kanıtlanmıştı¹⁰⁴.

Alaşehir-Karahisar demiryolu hattında çalışan sekiz on kadar Ermeni ve yirmiye yakın Kürt işçi arasında ufak bir tartışma çıkmıştı. Bu olay daha sonra büyümüş ve yaralanan işçiler olmuştu. Eşme kazasında yaşanan bu olay üzerine araştırma yapılmıştı. İzmir'de Ermeni Hastanesi'nde kırk yaşında Agop adında bir Ermeni'nin vefatı bu olaylara dayandırılmıştı. Bu şahsın, kavgadan dolayı vefat etmiş olduğu Ermeni yetkili tarafından ihbar edilmesi üzerine belediye tabiplerinden Ethem Bey tarafından muayenesi yapılmış ve söz konusu kişinin zatürreeden dolayı öldüğü anlaşılmıştı. Fakat İzmir güvenlik yetkilisi Nerimi Efendi işe başka renk vererek siyasi bir olay olarak göstermeye çalışmıştı. Tartışmanın başlıca sebebi Ermenilere iş verilmemesi Ermenilerin, Kürt ve Müslümanlara karşı saygılı

¹⁰² Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı Ve Direniş (1881 -1908)*, 58.

¹⁰³ Cevdet Kırpık, a.g.e., 72.

¹⁰⁴ BOA, MTZ.(04) 62/25,1317.

olmamalarıydı. Yaralı olanlar İzmir'deki hastanelerde tedavilerine bakılmak üzere gönderilmiş ve olayların tekrar yaşanmaması için gerekli önlemler alınmıştır¹⁰⁵.

1900'lerde Balkanlarda gelişen milliyetçilik düşünceleri sonrasında aynı dinden işçiler arasında bile şiddet olayları görülmüştü. 1906'da Aynaroz'da Rum ve Bulgar işçiler arasında çıkan çatışmalarda 5 Bulgar işçinin ölmesi de bu anlaşmazlığın sonucuydu. Bu durum milliyetçilik düşünceleri işçiler arasında çok önemli olduğunun göstergesidir¹⁰⁶.

Osmanlı'da işçilerin fikirleri zaman zaman ön plana çıkmakta ve bu fikirlerin ilerde zarar vereceği düşüncesiyle engellenmeye çalışılmıştır. 1906'da Zonguldak'a çalışmak için İstanbul'a gelen İspanyol anarşist düşüncesine sahip dört işçi, elçilik tercümanına bildirilmiş ve sınır dışı edilmesi istenmiştir¹⁰⁷.

1.2. Çalışma Koşulları

Osmanlı Devleti'nde işçilerin çalışma yaşamını düzenleyen bir yasa yoktu. İşçi-işveren ilişkilerinin koruyucu ve düzenleyici bir yasal çerçeveden yoksun olduğu 1908 öncesinin çalışma koşullarına ilişkin bilgiler hem yetersiz hem tartışılan bir konu olmuştur. Osmanlı Devleti'nde çalışma koşulları sadece yerel anlamda bir söz hakkı tanımıştır. Genel anlamda çalışma koşullarına dönük bir yasa çıkarılmamıştır¹⁰⁸.

Özellikle maden işletmelerinde çalışma koşulları oldukça yıpratıcıydı. Zonguldak kömür havzası dışında kalan yörelerde çalışma genellikle gün boyu sürmekte; güneşin doğuşundan batışına kadar çalışılmaktaydı. Üstelik maden ocaklarında işçi sağlığını koruyucu önlemler alınmamıştı¹⁰⁹. Fransız şirketlerinin Osmanlı'da işçi çalıştırma şekilleri çok ağır ve ilkeldi. Bu ağır şartlarda, Ereğli havzasına gelen köylülere de aynı işlem uygulanmıştı. Kömür havzasında çalışan işçi, devamlı işçi değildi. Sadece kendi borçlarını ödemek amacıyla gelmişti. Bir yasal dayanağı olmayan ve güvenceden yoksun işçilerdi¹¹⁰.

¹⁰⁵ BOA, ZB. 87/8, 1312.

¹⁰⁶ Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, 76.

¹⁰⁷ BOA, ZB. 352/118, 1324.

¹⁰⁸ Mesut Gülmez, a.g.m, s. 794.

¹⁰⁹ M. Bülent Varlık, a.g.m, s. 920.

¹¹⁰ Yıldırım Koç, *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, 14.

Adana'ya gelen tarım işçileri hububatı biçmede, kızakçılıkta, pamuk çapacılığında, pamuk toplamada istihdam edilmişti. Her şubat ayının başından itibaren küçük ve büyük kafiler halinde çevre şehirlerden Adana'ya gelen işçi nüfusunda artış yaşanmıştı. İşçiler Seyhan nehrinin kenarında, hanlarda, kabristanda, yol kenarındaki boş arsalarda açıkta barınmışlardır. Pamuk çapa işi şubatın son haftası başlardı. Pamuk tarlası en az dört kez çapalanmaktaydı. Amele genellikle bir haftalığına tutulurdu. Elçi başı olarak ifade edilen amele başı ile anlaşma işlemi Seyhan'ın kenarında yapılmaktaydı. Anlaşma sağlanınca ameleler kafiler halinde çiftliklere giderlerdi. Güneşin doğuşu ile tarlanın yolunu tutarlar ve işe başlarlardı¹¹¹.

Çalışma koşullarının ağır olduğu diğer bir alan demir yolu işletmeleriydi. Yerli işçiler bu zor çalışma koşulları içinde yaşam kavgası verirken azınlıklardan seçilmiş kalifiye işçilerle yabancı işçi ve teknisyenler birkaç kat yüksek ücret alıyor, daha iyi yaşam ve çalışma koşullarına sahip oluyorlardı. Yabancı şirketler demiryolu ulaşımı için yetenekli işçi yetiştirmek amacıyla kurdukları okullara sadece azınlıklardan işçileri kabul etmişlerdi¹¹²

1.2.1.İzinsiz İşçi Yazılması ve Çalıştırılmasına Dair Yasaklar

İstanbul ve Rumeli'de Osmanlı veya ecnebi tabiiyetine mensup simsarlar ülke dışında çalıştırmak amacıyla işçi yazımı yapıyorlardı. Aslında 1889 tarihine kadar bu tür faaliyetler yasaktı. Yasağa rağmen bazı kişiler yine de İstanbul'dan işçi toplayabilmiştir. Zaman zaman da devletin kendisi yasağı deliyordu¹¹³.

Çalışma koşullarında ruhsatsız çalıştırma yasağı yaygın hale getirilmiştir. Üsküdar Su Şirketi'nin Anadoluhisarı civarında inşa edilen su bendinde ruhsatsız işçi çalıştıran İsmail ve Mehmed kardeşler ile diğer suçlular hakkında belediye tarafından araştırma yapılmıştı¹¹⁴. Bu şahısların su bendinde işletmek üzere, resmi ruhsat almadıkları halde yüz elliye aşkın işçiyi de kaçak olarak çalıştırmışlardı. Bundan

¹¹¹ Nedim İpek, "II. Abdülhamit Döneminde Trabzon'da Amele Göçü" *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 25, Serander Yayınevi, Trabzon, 2018, 109.

¹¹² Şehmus Güzel, "Anadolu-Bağdat Demiryolu Grevi", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, III, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, 828.

¹¹³ Nedim İpek, a.g.m, 109.

¹¹⁴ BOA, DH. MKT. 1853/2, 1308.

dolayı belediye tarafından bu iki şahıs yakalanarak Zaptiye Nezareti'ne teslim edilmiş ve tutuklanmıştı¹¹⁵.

1885'de Kosova'ya bağlı Palanka kaymakamlığından alınan telgrafnamede; Manastır vilâyetinde İstarve kazasından gelen ve iki sene Romanya'da dolaşmakta olan Pandolya adında biri Palanka kazasına gelmişti. Buraya gelmesinin sebebi Bükreş demiryolunu işletmek için amele temin etmek istemesiydi. Palanka kazasından diğer bir Bulgar da işçi toplamaya başlamıştı. Karatay kazasında Diregomân denilen amele başlarının amele toplamakta olduğu bildirilmişti. Devlet, resmî ruhsat olmadıkça hiçbir ferdin amele toplayıp çalıştırılmasına izin verilmemesi istemişti. Palanka kazasına gelen Pandolya isimli şahsın izinsiz işçi yazılımına dair araştırma yapılmış, araştırma neticesinde merkez vilâyetle görüşülmüş ve resmi izin olmadan amelenin çalıştırılması yasaklanmıştır. İşçi başlarının Bulgaristan için tezkere alarak Romanya ve Bulgaristan'a izin istemesinin zorunluğu olduğu belirtilmekteydi¹¹⁶.

30 Temmuz 1889 tarihinde irade-i seniyye ile onaylanan 8 maddelik "Amele Tahririne Mahsus Nizamname" düzenlenmişti. İzinsiz işçi çalıştırma yasağı uygulanmıştı. İstanbul, Edirne ve Bursa şehirleri ile Zabtiye Nezâretine ve taşralarda mahalli hükümetlerine müracaatla izin elde etmeksizin işçilerin çalıştırılması yasaklanmıştır. İzinsiz işçi çalıştırılmaması konusunda, padişah bizzat emir vermişti. İzin almaksızın işçi yazmaya teşebbüs edenler ile bu duruma göz yuman memurlara ceza işlemlerine dair bir takım lâyiha kaleme alınmıştı. Padişahın emirleri doğrultusunda gerekli muamelenin yerine getirilmesi için Şurây-ı Devlete gelen tezkire üzerine komisyon kurulmuş ve Meclis üyelerinden Ahmed Hulusi Bey düzenlemeler yapmıştı¹¹⁷.

***Birinci Madde:** İstanbul ve bilâd-ı selase şehremânetiyle Zaptiye nezaretine ve taşralarda mahalli hükümetlerine müracaatla resmî izin olunmadıkça her ne iş için olursa olsun amele nâmıyla ve nâm-ı diğerle Memâlik-i Mahrûsede amele bütünüyle yasaklanmıştır. Fakat bina inşaatında, bağ ve bahçe imalatında,*

¹¹⁵ BOA, DH. MKT 1840/86,1308.

¹¹⁶ BOA, Y.PRK. DH. 3/22,1305.

¹¹⁷ BOA, İ.MMS. 106/4551,1306.

çiftliklerde tahrîr olunmaksızın sıradan istihdam olunan marangoz ve rençber ve çiftçi gibi ameleler bu nizamname kanunlarından ayrı tutulmuştur.

İkinci Madde: *İzin elde etmek için müracaat vukû'unda sahib-i müracaatın durumu ve istihdamına lüzûm gösterdiği şahısların adediyle tâbiyet ve milliyetleri hakkında araştırması lazım olduğunu belirtmiştir. Amele tahrîr ve istihdamına lüzûm olduğu anlaşılıyor belediye ve zâbitaca da mahzûrdaan salim görülür ise belediye ve zâbitanın taht-ı nezâretinde olarak icrây-ı icâbına ruhsat verilecek ve Bâb-ı Âlî'den dahi izin istenmesi gerektiğini vurgulamıştır.*

Üçüncü Madde: *Verilecek ruhsatnameler İstanbul'da şehremaneti ve zaptiye nezaretinden ve taşralarda mahalli hükümetleriyle belediye reisleri cânibinden birlikte mühürleme ve doğrulama yapılacağı gibi metin ruhsatnamede yazılacak şahısların adediyle tâbiyet ve milliyetleri yazılması ve numaralandırma olunacaktır.*

Dördüncü Madde: *Tahririn ruhsatnameye muvaffak şekilde hareket nezaret edecek olan belediye ve zabita memurları tarafından tahririn sonunda ruhsatnameye sûret-i mutabakatı uygunluk bâ-müzakere mercilerine bildirilecektir.*

Beşinci Madde: *Amele ve nâm-ı diğerli külliyetli adam istihdâmını müceb olacak bir işin taraf-ı hükümetten imtiyâz sûretiyle veyâ tarîk-i ahiriyle ihâle ve ilzâmında sahib-i imtiyâz olan zât veyâ şirket hakkında dahî işbu nizâmnâme ahkâmı tamamen icrâ olunacaktır.*

Altıncı Madde: *Ruhsatsız amele-i tahrir eden ve ettirenler bir aydan üç aya kadar hapis edilir.*

Yedinci Madde: *İzinsiz adam tahririni haber alıp men etmeyen belediye ve zabita memurları memuriyetlerinden azl ve üç ay hapis cezası verilir. Ruhsatsız adam tahririni kayıtsızlığından dolayı dikkatiyle haber alamayıp men edemeyen da'ire'-i belediye ser müfettişiyle tahririn vukû' bulduğu mahal polis komiseri hakkında dahî kânûn-ı cezânın yüz ikinci maddesi gereğince muâmele'-i lâzime icrâ kılınır.*

*Sekizinci Madde: Dâhiliye nezareti işbu nizamnamenin yürütmesinden sorumludur*¹¹⁸.

İşçi çalıştırmak isteyenler ve işçi yazmak isteyenlerin İstanbul'da belediye, Zaptiye Nezaretine ve taşralarda mahalli idarelere başvurmaları istenmiştir. Amelelerin, ruhsat için Bâb-ı Alî'den dahi izin isteme ve ruhsatnamelerde yazılacak şahısların sayıları ve hangi millete ait olduklarını yazılması istenmiştir. Belediye ve zabıta memurlarının nezaret ve teftişinde bulundurulmaları ve ruhsat almayanların, ameleye yazılmasına cüret edenlerin üç aya kadar hapis cezaları verileceği belirtilmişti. Ruhsatsız amele yazanları men etmeyen belediye ve zaptiye memurlarına dahi cezası istenmiştir. Amele Tahriratına Mahsus Nizâmname (Lâyiha) sekiz maddeden oluşmuş ve layiha kanunlaşmıştır¹¹⁹.

1.2.2. Mesai saatleri ve İşçi Ücretleri

Osmanlı Devleti'nde iş saatlerini genel anlamda düzenleyen bir kanun yoktu. Çalışma saatleri, her iş kolunda aynı değildi, zira maden, demiryolu veya fabrika gibi çeşitli yerlerinde istihdam edilen işçilerin çalışma saatleri değişmekteydi. İş saatleri gün doğuşundan gün batışına kadar olarak belirlenmiştir. İş saatleri 14-16 saate kadar yükselmekteydi¹²⁰.

Dini günlere göre bir çalışma saatleri de düzenleniyordu. Museviler dini tatil günleri olan Cumartesi günü yük indirmezd. Bunun için Şark Demiryolu şirketi herhangi bir ceza işlemi yürütmezdi. Osmanlı Devletinde çalışanların dini adet ve vecibelerine saygı gösterilmekte, çalışma saatleri düzenlenirken buna dikkat edilmekteydi¹²¹. Günlük çalışma süresi, günün üçte ikisini kapsayacak kadar uzundu. I. Meşrutiyet'i izleyen yıllarda işgünü 16 saati bulmaktaydı. Mecelle, günlük iş süresini gün doğuşu ve batışı ile sınırlandırmıştı¹²².

Bazen iş saatleri öğlene doğru başlamak şartıyla geceye kadar sürmüştür. İstanbul'daki inşaat işçilerinden olan, Mahmudbey Matbaası duvarının inşası için

¹¹⁸ BOA, İ.MMS. 106/4551,1306.

¹¹⁹ BOA, İ.MMS. 106/4551,1306.

¹²⁰ O. Sencer, a.g.e, s. 95.

¹²¹ Enver Aydoğan - Zeynep Altuncu, a.g.m, 12.

¹²² Mesut Gülmez, a.g.m, s. 794.

Babıâli Bahçesi'nde iş yapacak olan işçilerin öğlen saat on ikide işe başlayıp akşam on buçukta iş bırakmışlardı¹²³. 1890 yıllarında Makedonya iplik fabrikalarındaki işçiler, günde yazın 15, kışın 10 saat çalışmaktaydı ve bunlara 35 dakikalık bir yemek molası verilmişti¹²⁴.

Adana'da kombine bir iplik eğirme ve dokuma tesisinde, 1907 yıllarında, iplik eğirme bölümünde 550 kişi çalışıyordu. 12 saatlik iş günü için ortalama ücret 5 kuruştur. Ustabaşılar ise 15-20 kuruş kazanıyordu. İplik eğirme bölümünde haftalık ücretlerin toplamı 20.000 kuruştur¹²⁵. Adana'ya gelen ameleye günde dört saat istirahat verilirdi. Molalar hariç amele günde on, on bir saat çalışırdı. Gün sonu kazmalar hep beraber terk edilir ve çiftlik binasına gidilirdi¹²⁶.

Osmanlı Devleti'nde ücretlilerin çalışma koşulları hakkında tahminler ve tutulan kayıtlar sınırlıdır. İstanbul'da işçiler, 1880-1889 yılları arasında aldığı ortalama yevmiye vasıfsız işçiler için 7,9 kuruş, vasıflı işçiler içinse 17,2 kuruştur. 1890-1899 yılları arasında vasıfsız işçi 8,9 kuruş, vasıflı işçi 19,2 kuruş, 1900-1909 yılları arası vasıfsız işçi 8,3 kuruş, vasıflı işçi 17,9 kuruştur¹²⁷.

Haydarpaşa'da 1899 yılının kasım ayı başlarından itibaren demirci, tesviyeci, marangoz, dülger, duvarcı, ocakçı ve diğer amele ücretlerinin hesabı saatle olmuştu. Mesai saatleri on bir saat olup, öğle yemeği, dinlenme saati, namaz ve zaruri işlerde geçen süre için ücret verilmemişti¹²⁸.

Yine Kasım 1899'da iki kötü hasat yılından sonra şirketin taşıdığı yük ve gelirler azalmıştı. O yıl demiryolu hat bakım bölümünün Fransız yöneticisi bir tasarruf planını uygulamaya koydu. Gündelik ücret alan işçilere artık saat ücreti veriliyor, yağmur veya benzer nedenlerle çalışmadıkları zaman işçilere ücret

¹²³ BOA, BEO, 2396/179647,1322.

¹²⁴ Donald Quataert, *İmalat Sektörü*, 88.

¹²⁵ Donald Quataert, *İmalat Sektörü*, 88.

¹²⁶ Nedim İpek, a.g.e, s. 110.

¹²⁷ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007. 166.

¹²⁸ O. Sencer, a.g.e, s. 152.

ödenmiyordu ¹²⁹ . Ayrıca işçilerin hastalanması durumunda işçilere yevmiye verilmemekteydi¹³⁰ .

Erkek işçilerin ücretleri, hemen her iş kolunda kadın ve çocuk işçilerden daha yüksekti. 1890'da Kazlıçeşme iplik fabrikasında kadınlar 4, çocuklar 2 kuruş ücret almaktaydı¹³¹ . 1907-1908 16 saat çalışan Sivaslı kadın işçilere 40 para veya 2 kuruş ücret ödenmişti. Kadınlar bu ücret ile ekmek bile alamamışlardı¹³² .

Zonguldak ve Ereğli Maden şirketlerinde Mezra bakır madenlerinde çalışan vasıfsız işçiler genellikle maden işletmeleri civarında Türk, Kürt ve Ermenilerden oluşmuştu. 1901 yılında günlük ücretler 6 ilâ 8 kuruş arasında değişmekteydi. Bu ücretler bölgedeki tarım işçilerinden iki kat fazlaydı. Vasıflı işçilerin gündelik ücretleri 15 ilâ 20 kuruş civarındaydı. Diğer bölgelerdeki madencilerin ücretleri daha azdı. Karasu'da devlete ait bir maden şirketi 1891'de üç-dört ay boyunca işçilerinin ücretini ödeyememişti. İşçiler ihtiyaç maddelerini şirket memurlarına ait dükkânlardan veresiye almak zorunda kalmışlar ve ücretler verildiğinde memurlar önce dükkân borçlarının ödenmesini dayatmıştı¹³³ .

Ücret yetersizliği ve çalışma saatlerinin fazla Osmanlı bürokratlarının da dikkatini çekmişti. Amerika'da bulunan Osmanlı bürokratları işçilerin sekiz saatten fazla çalıştırılmaması hakkında yönetimi uyarı ve ayrıca işçi yevmiyelerine zam yapılmasını önemle vurgulamıştı¹³⁴ .

1.2.3. İşçilerin Sosyal Güvenlik Hakları

Osmanlı Devleti'nde sosyal güvenlik işlevine sahip kurumlar ya doğrudan İslam kaynaklı kurumlardan veya İslam düşüncelerinden etkilenmiş ya da Osmanlı kültüründen kaynaklı kurumlardan oluşmuştur. Osmanlı pek çok kurumunu kendisinden önce yaşamış Türk-İslam devletlerinden miras olarak almıştır. Türk-

¹²⁹ Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881 -1908)*, 74.

¹³⁰ Düstur, I. Tertip, C. VI, Ankara, 1939, 1372.

¹³¹ O. Sencer, a.g.e, s. 153.

¹³² Serpil Çakır, a.g.e, 345.

¹³³ Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı Ve Direniş (1881 -1908)*, 46.

¹³⁴ BOA, Y.PRK. EŞA. 36/36,1318.

İslam geleneğinden gelen bu kurumlar Osmanlı toplum düşünceleri ile sentezlenerek Osmanlı Devleti'nde uygulanmıştır¹³⁵.

II. Abdülhamit öncesi dönemde sosyal güvenlik üzerine yasal, birkaç düzenleme yapılmıştı. Bu düzenlemeler maden çalışmalarına yönelikti. 1867 yılında maden sorumluluğuna Dilaver Paşa getirilmişti. Sorunların çözümü için yüz maddelik Ereğli Kömür Maden-i Hümayunu İdaresinin Nizamnamesini yayımlamıştır. Bu nizamname bazı temel işçi haklarına kısmen yer vermişti. Nizamname Ereğli kömür havzasındaki üretim sürecinin kontrol altına alınması için çıkarılmıştı. Nizamname'de yer alan hükümler ikinci derecede olan işçi haklarıyla ilgiliydi. İşçilerin karşı karşıya kalacağı sorunlara ve güvenlik problemlerine dönük bir düzenleme yer almamıştır¹³⁶.

1892 tarihli “Amele Nizamname-i Dâhilisinde” hak sahiplerinin emeklilik aylığından ve yakınlarının dul ve yetim aylığından yararlanabilecekleri ifade edilmişti. Nizamnamenin 19. maddesinde iş kazası sebebiyle yaralananlara sağlık hizmeti yanında iyileşene kadar ücretinin yarısının ödeneceği belirtilmiştir. Tersane-i Amire işçilerine ilişkin tekaüt nizamnamesinin 17. maddesinde emeklilik hakkı kazananlara iki tür tekaüt maaşı verileceğine dair bir düzenleme getirilmiştir¹³⁷.

1893'deki İdare-i Mahsusa Tekaüd Nizamnamesinin 26. maddesinde amelenin vefatı nedeniyle varisinin olmaması sebebi ile bu paranın tekaüt sandıklarına verilmesi kararlaştırılmıştı¹³⁸. Tekaüd sandıkları dolaylı bir şekilde işçilerin emeklilik hakkını etkilemişti. 47. Maddede işçilerin tekaüd sandıklarına adlıkları maaşın yüzde 2'sini sandığa vermeleri uygun görülmüştür. 48. Maddede ise iş yerinde bir kaza sonucu yaralanan işçiye maaş tahsis edilmesi istenmişti¹³⁹.

¹³⁵ Mehmet Aykanat, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi) 2015, 13.

¹³⁶ Sadettin Orhan, “Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik Düzenlemeleri”, *İş Hayat ve Hayat Dergisi*, I, Ankara, 2015, 205.

¹³⁷ Mehmet Aykanat, a.g.e, s. 259.

¹³⁸ Düstur, I. Tertip, C. VI, Ankara, 1939, 723.

¹³⁹ Düstur, I. Tertip, C. VI, Ankara, 1939, 727.

Şirket-i Hayriye Tekaüt Sandığının kuruluşu ile dolaylı olarak işçileri ilgilendiren bir düzenleme yapılmıştı¹⁴⁰. 1893 yılında “Şirket-i Hayriye Müstahdemine Mahsus Tekaüd Kararnamesinin” yayımlanmasıyla, söz konusu kuruluşta çalışan memurların yanı sıra daimi işçilere ve hak sahiplerine de sandık kapsamında emeklilik hakkı tanınmıştır. İşçi ve memur maaşlarından yüzde dört oranında kesilecek tekaüt aidatıyla sandığın finanse edilmesi öngörülmüştü¹⁴¹.

Emeklilik hakkı konusunda Hicaz Demiryollarında çalışan amelelerin emeklilik haklarını düzenleyen nizamnamede rastlanmıştır. Ağustos 1904 tarihli “Hamidiye Hicaz Demiryolu Memurîn ve Müstahdemine Mahsus Tekaüt Nizamnamesi” üç bölüm ve yirmi maddeden oluşmaktaydı. Madde 6’da vefat edenlerin dul kalan eşine ve yetimlerine maaş tahsis edildiği gösterilmişti¹⁴².

Osmanlı’da işçilere tazminat hakkı da verilmişti. Avusturya sefaretî tarafından 1 Eylül 1902 Zelnik İstasyonunda askerler tarafından öldürülen demiryolu işçileri olan Avusturyalı dört işçinin çocuklarına ve eşlerine, Osmanlı’dan tazminat talep etmişti. Bu olayın askerî meşru müdafaasından kaynaklı olup olmadığının araştırılması ve hızlı bir şekilde aydınlatılması için çalışmalar yapılmıştı. Dört şahsın dul kalan zevceleriyle çocuklarına şeriatın emri doğrultusunda tazminat kararı verilmiştir. Bu durumda Demiryolunun inşasının baş hizmetinde olan ve aldığı yaralardan sonra Üsküp Hastanesi’nde vefat eden İyor Aliya adındaki işçinin eşi ve iki çocuğuna tazminat verilmiştir. Ayrıca Asi Kitan adlı işçinin dört çocuğuna; on senedir işçi olan Pine Paçına’nın beş çocuğuna; on senedir işçi olan Atinaş Freiko ve beş çocuğuna tazminat verilmişti¹⁴³.

1.2.4. Sağlık Sorunları

Osmanlı Devleti’nde sağlık düzenlemeleri konusunda sağlıklı bir düzenleme yapılamamıştı. Genellikle tedbirler yaşanan vakalardan sonra uygulanmıştı. Örneğin, 1890’lar sonrası işçiler arasında kolera’nın yayılmasıyla birlikte, sağlık tedbirlerinin artırılması söz konusu olmuştu. İşçiler arasında salgın izine rastlanması sonrası

¹⁴⁰ Muhammet Yusuf Kulaksız, “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (Sivil) Memurların Emeklilik Sistemi*”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2004, 100-104.

¹⁴¹ Oya Sencer, a.g.e, s. 160.

¹⁴² Cevdet Kırpık, a.g.t, s. 139.

¹⁴³ BOA, BEO, 2192/164399, 1321.

Anadolu Demiryolları Şirketi, demiryolu hattında çalışan işçileri tedavi edecek doktor sayısını artırma yoluna gitmişti. Bunun yanında devlet, ilgili bölgelerde yeni hastaneler tesis ederek olası salgın hastalıklarını engellemeyi amaçlamıştı¹⁴⁴.

Kolera hastalığı İstanbul'da gittikçe yayılmış ve Beşiktaş'ta Ortabahçe'de Hacı Mustafa Ağa Hanı, han ve bekâr odalarında ortaya çıkan kolera, hastalığının yayılmasının engellenmesi için işsiz kalan işçi ve bekâr takımı uzaklaştırılmıştı. Kışın yaklaşmasıyla işsiz kalmış olan işçilerin, vapurlarla memleketlerine gönderilmesi için sahil kentlerinde çalışmalar yapılmıştı. Ayrıca işçiler için şimendifer biletleri temin edilmiş ve şimendifer olmayan mahallelerde araç ile ücretsiz memleketlerine gönderilmeleri ve bir de karantina uygulanmıştı. On yıldan beri süregelen hastalığın bitmesi için çalışmalar hızlandırılmıştı. Han ve bekâr odaları gibi yerlerde, hastalık zuhur eden mahallelerin temizlemesi için mahallerin birkaç gün kordon altına alınması gerekli görülmüştü. Memleketlerine gönderilen işçi sayısı üç yüzü bulmuştur. Bazılarının ise 50 odalık bekâr evlerine ikişer veya üçer kişi yerleştirerek sorunların çözülmesi için mücadele etmişlerdi¹⁴⁵.

Koleradan dolayı Eskişehir'deki şimendifer amelesinin dağıtılması ve hastalığın yayılmaması için önlemler alınmıştı. Bundan dolayı işçilerin bir kısmı Ankara'ya gelmişti. İşçiler, fakir ve çaresiz olduklarından ve memleketlerine kadar gitmeye durumları olmadığından yiyecek ücretlerinin temin etmek üzere Ankara'da kalmalarına müsaade edilmişti. Ankara'da kalıp yevmiye ile farklı işlerde çalışmalarına izin verilmişti¹⁴⁶.

Kolera sahil kentlerindeki rıhtım işçileri arasında da ortaya çıkmıştı. Ayrıca buralarda görevli olan polisler de hastalıktan etkilenmişti. Polis olan Varnalı Süleyman, Bayram Çavuş ve Kastamonulu Ahmet Çavuş'un koleradan vefat ettiği ve cenazelerden uzak durulması istenmişti¹⁴⁷. Ayrıca hastalığın yayılmaması için Kavak iskelesindeki fırınlarda sağlık teftişleri yapılmıştı. Silahdarağaya doktor gönderilip inceleme yapılmış, hastalanan vatandaşlarının evlerinde muayenesi yapılmıştı.

¹⁴⁴ BOA, A. MKT. MHM. 562/28. 1311.

¹⁴⁵ BOA, İ.D.H. 1310/9, 1311.

¹⁴⁶ BOA, BEO, 313/23419, 1311.

¹⁴⁷ BOA, İ.HUS. 18/42. 1311

Tersane ve tuğla harmanlarında çalışan işçilerin vatandaşla temasının önlenmesi gibi tedbirler alınmıştı¹⁴⁸.

Mevsimlik işçiler arasında bulaşıcı hastalıklar yayılmıştı. 1906'da Adana'ya giden işçilerin büyük kısmı Erzurum vilâyeti ve Diyarbakır'a bağlı Palu kazaları ahalisinden oluşuyordu. Kazalardan ırgatlık için buralara gelen işçiler arasında binde yirmi oranında frengi belirtileri ortaya çıkmıştı. Tarsus Karaayâli kazalarıyla Kârsindi nahiyesi dâhilinde seyyar tabibi Asım Efendi tarafından son üç ay zarfında 206 işçi tedavi altına alınmıştır. Adana vilâyetinin verimli topraklarından dolayı Elazığ vilayetinden gelen amelenin %15'nde frengi belirtilerinin olduğu saptanmıştı. Maraş Sancağında hastalık yayılmış bu hastaların çoğunun tedavilerinin mümkün olmadığı belirtilmişti. Mersin sancağında yirmi yataklık bir frengi hastanesinin kurulması ve Tarsus'ta mevcut olan belediye hastanesine yeniden bir ek bina yapılması istenmiştir¹⁴⁹.

Ayrıca askeri fabrikalarda çalışan işçiler çalışma esnasında kaza veya hastalanma durumu olduğunda tedavi için Gureba Hastahanesine başvurmuşlardı¹⁵⁰. Vazife esnasında hasta ve hastalıklı olan amele ve çocukları için sahilde bir amele hastanesinin kurulması istenmiştir¹⁵¹. Ayrıca Ereğli Maden işletmesinde küçük bir hastane ve muhtemelen Fransız mühendis ve müdürlerin çocukları için iki ilkokul inşa ettirilmişti¹⁵². Zonguldak'taki işletme sahipleri maden ocaklarında çalışan amelelerin yaralanmaları halinde tedavi ettirilmesi ve her gün işçilerin yarım saat kadar dinlenmesi için bina inşa etmiştir¹⁵³.

1.2.5. İşçilerin Yurtdışına Gitmesi

Osmanlı Devleti'nde işçiler yoğun bir hareketlilik içerisinde olmuştur. Bu hareketlenmenin nedeni sürekli kalıcı bir iş bulunmamasından dolayı olmuştu. Kalıcı iş bulmayan işçiler yurtdışına iş bulmak amacıyla çıkmıştır. Doğu ve Karadeniz

¹⁴⁸ BOA, İ.HUS. 18/6. 1311

¹⁴⁹ BOA, DH. MKT. 917/6, 1322.

¹⁵⁰ Düstur, I. Tertip, C. VI, Ankara, 1939, 1372.

¹⁵¹ BOA, Y.PRK. EŞA. 36/36,1318.

¹⁵² Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı Ve Direniş (1881 -1908)*, 60.

¹⁵³ BOA, BEO, 2954/221541. 1324.

bölgelerinden Kafkasya'daki fabrikalarda çalışmaya gidenlerin olduğu ayrıca Harput, Diyarbakır illerinden Amerika'ya göç eden Kürt köylüler ve Ermeniler olmuştur¹⁵⁴.

Yurtdışına giden işçilerin büyük bir kısmı Ermenilerdi. Bunun sebebi Ermeni Sorununun ortaya çıkması ve Ermenilerin yurtdışında örgütlenmeleri idi. Bu sayede Ermeniler, işçi adı altında göç etmelerini sağlıyordu. II. Abdülhamit'in ilk yıllarında yurt dışına başvuru yapan Ermeni işçilerin sayısında bir artış olmuştur. Selanik ve Aydın vilâyetlerine gönderilen telgrafnamelerde belirtildiği üzere; Amerika hükümeti tarafından alınan kararlar üzerine işçilikle başka yerlerden gelenlere onay verilmişti. Osmanlı Devleti ise bazı kesimlerin özellikle de işçilerin Amerika'ya gitmesinin engellenmesi istenmişti. Emniyet teşkilatının uyarısı sonrasında; yüksek mahkeme tarafından bu yönde bir karar alınmıştı. Böylece Harput'tan Amerika'ya gitmek isteyen ve İstanbul'a gelen Ermenilere izin verilmemişti¹⁵⁵.

Harput'tan sonra Ermenilerin aşağıda adı geçen bazı yerlerden de gelen yasaklanmalarla karşılaşmıştı. Bu şehirler, Suriye, Kastamonu, Bursa, Edirne, Hicaz, Bağdat, Konya, Erzurum, Diyarbakır, Halep, Adana, Trablusgarp, Sivas, Manastır, İşkodra, Yahya, Elazığ, Ankara, Van, Trabzon, Yanya, Cezayir, Bigazi, Kosova, Musul, Lehle, Beyrut, Kudüs, vs. gibi şehirler olup ve yoğun göç alan yerleşim yerleriydi. Yurtdışına giden işçiler genellikle bu şehirlerden hareket etmişlerdi¹⁵⁶.

Hükümet, Amerika gibi diğer ülkelere gidecek olan kişilere pasaport verilmemesi için karar almıştı. Bu kararın yerine getirilmesi için maliye ve zaptiye nezaretleri görevlendirilmişti¹⁵⁷. Hükümet, ayrıca bu kararları vilayet ve sancaklara bildirmiş, tebligatın yerine getirilmesi için çalışmalar yapmıştı. Bu kişiler hakkında, ayrıca mutasarrıflar da emniyeti bilgilendirmişti. Ayrıca aynı dönemde Elazığ vilâyeti ahalisinden ve Ermeni milletinden olup Amerika'ya gitmek üzere oralarda fabrikalarda çalışmak üzere 70 kişinin başvurusu iptal edilmiştir¹⁵⁸.

Ermeni işçilerin gittiği diğer bir ülke Rusya'ydı. Bu konuyla ilgili Batum Başkonsolosluğundan 31 Ağustos 1903 tarihinde gelen mektupta; Van ve Muş

¹⁵⁴ Hüseyin Avni Şanda, *Bir Yarı Müstemleke Oluş Tarihi*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1954, 94.

¹⁵⁵ BOA, DH. MKT. 1500/114, 1305.

¹⁵⁶ BOA, DH. MKT. 1500/114, 1305

¹⁵⁷ BOA, DH. MKT. 1500/114, 1305.

¹⁵⁸ BOA, DH. MKT. 1500/114, 1305.

ahalisinden olup Osmanlı vatandaşı 40 Ermeni'nin Artvin yakınlarında Rus güvenlik güçleri tarafından tutuklandığı haber verilmişti. Bu işçiler yüklü cephane ve silahla yakalanmış, bunların bir kısmı da sınırı geçerek Osmanlı topraklarına girmişlerdi¹⁵⁹. Diyarbakır'dan Adana'ya işçi olarak gidecek Ermenilerin yurt dışına çıkmalarının önlenmesi için tedbirlerin alınması için şifreli telgraf gönderilmişti¹⁶⁰. İşçilik ve eğitim amaçlı Amerika'ya gidişlerinin önlenmesi için Samsun'da bir iskele inşası, şüpheli yolcular araştırılmış ve Samsun polis memurunun değiştirilmiş ve kayıkçılara bir kethüda tayini gibi tedbirler alınmıştı¹⁶¹.

Ayrıca yabancı kumpanyalar, devletten habersiz işçi yazmışlardı. Japonya'ya gitmek üzere Galata, Taksim ve diğer mahallerde Müslüman ve Ermenilerden olan işçilerin yazıldığına dair duyumlar olmuştu. Yürütülen araştırmalar neticesinde, İngiliz mühendis Johnson adında bir şahıs olduğu ortaya çıkmıştı. Bu şahıs, bir kunduracıya Japonya için peşin elli lira ve vapura bindiği günden itibaren yevmiye olarak elli kuruş verilmek üzere işçi yazdığı ortaya çıkmıştı. Zaptiye Nezareti tarafından araştırmalar yapılmış ve şahsın Gun adında bir kumpanyaya mensup olduğu ortaya çıkmıştı¹⁶².

Oysa işçi yazdırmak, devlete müracaat edilerek, resmi izin ve ruhsat alarak hükümetin bilgi dâhilinde ve gözetimi altındaydı. Yurtdışına kaçak işçi yazılması ve durumun araştırılması için güvenlik çalışmaları başlatılmıştı. Bahsi geçen olayın, işçi isimlerinin yazılması ve ayrıca işçi isimleri yazmayı teşebbüs edenlerin kim olduğu araştırılmıştı. Bu olay ile bağlantılı birkaç işçi gözaltına alınarak sorguya alınmıştı¹⁶³.

Ermeni işçilerin yurt dışına çıkmaları sahil kentlerinde yoğun güvenlik önlemlerin alınmasına neden olmuştu. Engellenmelerle karşılaşan işçiler kaçak yollara başvurmuşlardı. Bu durum Ermenilerin İstanbul'a gelip yabancı ülkelere gitmek istemesi üzerine kefaletle bağlı izin durumu çıkarılmıştır. Kefalet ücretleri kefillerin, kefil olduğu adamı arayıp bulmaları ve bulunduğu yerel idarelere haber vermesi amaçlanmıştı. Kefiller hakkında etkili bir işlemin yürütülmesi ve firar

¹⁵⁹ Cevdet Kırpık, a.g.t, 77.

¹⁶⁰ BOA, DH. ŞFR, 246/41, 1316.

¹⁶¹ BOA, DH. MKT. 1743/81, 1307.

¹⁶² BOA, Y.PRK. BŞK. 40/48, 1312.

¹⁶³ BOA, Y.PRK. BŞK. 40/48, 1312.

edenlerin kefillerinden kefalet akçesinin toplanması gibi önemli tedbirler alınmıştır¹⁶⁴.

İşçilerin Amerika'ya ve diğer yabancı ülkelere firarların önlenmesi hakkında hükümler çıkarılmıştı. Yurt dışına çıkacak olan kişilere mürur tezkeresi çıkarılmıştı. Mürur tezkeresi, işçilerin gidecekleri yerlerde ve ikamet edecekleri sürenin kayıt edilmesi ve yazılması istenmiştir. Bu sürede memleketlerine geri döndüklerinde devlete, bulunduğu yerde varlığını göstermek için de ilm ü haber olarak memleketlerine göndermeleri de gerekli görülmüştü. Osmanlı Devleti'nden olan Ermeni işçilere dair tedbirlere özen gösterilmiş, bunların firarlarına meydan verilmemesi, Osmanlı yönetiminin üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Bazı işçiler ise Kudüs-i Şerife'ye gideceklerini bu beyan ile mürur tezkeresi alıyorlardı. İşçiler, burada gemilere binerek bir daha karaya çıkmayarak istedikleri yere gitmekteydiler¹⁶⁵.

Mersin mutasarrıflığı ile Adana vilâyetiyle olan yazışmalarda Suriye, Beyrut, Lübnan ve Kudüs gibi yerlerden Amerika'ya giden işçilerin orada İslâmiyet'e karşı aykırı hareketlere giriştikleri bildirilmiştir. Öte yandan Osmanlı Devleti sınırları dışına çıkmak isteyen Osmanlı vatandaşlarının bir kısmının tezkire* olarak bir kısmının da kaçak yollarla sahil kentlerine geçtikleri görülmüş, sahil kentlerine giden şahıslar için yoğun güvenlik önlemleri alınmıştı. Dâhiliye nezareti tarafından, Mersin mutasarrıflığına gönderilen yazıda ise şüpheli olmayan ve usule göre davranan pasaportu bulunan tüccarların Amerika'ya gitmelerine izin verilmiştir. Fakat işçi kesiminin gitmeleri kesinlikle yasaklanmıştır¹⁶⁶.

Bir şehre gitmek için mürur tezkiresiyle iskeleye gelen şahıslar, kimlik sorgulamalarına tabi tutuluyordu. Mürur tezkeresinin* bir sene süresi olup, bir sene

¹⁶⁴BOA, DH. MKT.19/34,1310

¹⁶⁵ BOA, DH. MKT.19/34,1310.

* Tezkire: Herhangi bir iş için izin verildiğini bildirmek üzere alınan resmî vesikadır. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, MEB İstanbul, 51 1993, 491.

¹⁶⁶ BOA, DH. MKT.19/34,1310.

* *Osmanlı İmparatorluğunda, Osmanlı vatandaşları, bir yerden başka bir yere gidebilmek için ellerinde mürur tezkeresi denilen bir tür izin belgesidir.* Hamiyet Sezer, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33, 21, 2003, 106.

zarfında ülkeden istediği yere gidebileceği mürur nizamnamesinde yer almıştı. İşçilerin Amerika'ya veya başka yabancı devletlere gitmelerine fırsat vermemeleri sahil vilâyetlerine ve Mersin iskelesince önemli tedbirlerin alınması istenmiştir¹⁶⁷. Fırar eden işçilerin önlenmesi için kullanılan sandallar ile polis dairelerinin masrafları için belirli bir bütçe Beyrut Vilayet Bütçesi'ne ilave edilmesi istenmiştir¹⁶⁸.

Osmanlı yönetimi, Amerika'daki fabrikalara çalışmaya gizli giden işçilerin tutuklanması istemişti. İskelelerde işçileri tutup sorgulamaları ve iskelelerdeki firar yollarını eksiksiz bir şekilde denetim altında tutulmuştu. Beyrut, Adana, Halep, vilâyetlerindeki iskelelerin şifreli yazışmalarda da yurtdışına çıkan işçiler için görüş bildirilmiştir¹⁶⁹.

1.2.6. Yurtdışından Gelen İşçiler Sorunu

XX. yy başlarında işçi sınıfı dünyada önemli bir etki yaratmıştı. Zaman zaman ülkelerde işçilerin ülkelere girişi bir sorun haline gelmişti. Bu sorun Osmanlı Devleti'nde de ortaya çıkmıştı. Ülkeler, işçi sınıfını kabul etmemekte işçiler ise kendilerine yer bulma arayışına yönelmekteydi. Romanya hükümeti tarafından uygunsuz hareket ettikleri için kabul edilmeyen işçiler, Kalâhı ve Erâ'il iskelesinde Gürcü şirketleri "Sasalya" ve "Trabzon" vapurlarına bindirilerek 600 işçinin vapurlarla Sinop kıyılarına geldiği söylenmekteydi. Kıyıları muhafaza etmek üzere Kavak Limanına dörder nefer jandarma gönderilerek yirmi dört saat tedbirli olmaları bildirilmişti. Romanya Devleti tarafından, işçiler kabul edilmemiş, Osmanlı yönetimi, işçilerin neden kabul edilmediklerinin ve buraya ne için gelmekte olduklarını araştırmışlardı. Ayrıca Gürcü şirketi daima böyle bir takım uygunsuz adamlar nakil etmekte olduğundan bu şirket sürekli uyarılmıştı¹⁷⁰.

Kastamonu vilâyeti dâhilindeki Ereğli kömür madenleri civarında çalışan işçiler arasında çalışma izni sorunu ortaya çıkmıştı. Fransa tebaasından usta Basitola, işçilerin çalışma izni sorunu yaşadığını Dâhiliye Nezaretine bildirmişti. Demiryolu tesis ve kömür madenlerini işletmek işini üstlenen Ereğli Maden şirketi, kalifiyeli

¹⁶⁷ BOA, DH. MKT.19/34,1310.

¹⁶⁸ BOA, DH. MKT.19/35, 1310.

¹⁶⁹ BOA, DH. ŞFR. 293/4, 1318

¹⁷⁰ BOA, HR. İD. 1514/61. 1893.

yabancı işçilerin istihdam edilmesine ihtiyaç olduğunu belirtmişti. Osmanlı Devleti çıkarılan zorluğun halledilmesi ve Fransa tebaasından olan işçilerin yol tezkireleri hakkında durumun çözülmesi istemişti. Fransız işçilerin Osmanlı Devleti'nin her tarafında serbestçe girip dolaşmaya yetki sahibi olduğu vurgulanmıştı. Yabancı işçilere kömür ihracı açısından ihtiyaç olduğu ve bu işçilerin mağdur olmaması için çalışma izni ve yol tezkirelerine çözüm aranmıştır¹⁷¹.

Osmanlı Devleti'nin yol güzergâhları işçiler için güvenilirlikti. Bu yüzden işçiler genellikle Osmanlı Devleti'nin önemli yollarından yararlanarak yurtdışına çıkmaktaydılar. Amerika dâhilinde ticaret ve işçilikle meşgul olup Osmanlı Devleti'ne geri gelmek isteyen Suriyelilerin tamamı New York'tan gelerek Tîfe'de iskele bulunmamasından dolayı ülkeye girmek istemişlerdi. Bunların bazıları ise Osmanlı Devleti'nde firar etmiş veya girişleri yasak edilmiş olanlardı. Diğer bir yasaklama kararı ise Amerika'dan pasaportsuz hareketle Paris ve Marsilya Osmanlı konsoloslukları müracaat eden Suriyelilere pasaport verilmemesi kararlaştırılmıştı. Pasaport talep edenler hakkında araştırma yapıp hüviyetlerinin tanzim edilecek deftere kayıt edilerek gönderilmesine karar verilmişti. İşçilerin gerek ülkeye gerek yurt dışına çıkmaları II. Abdülhamit döneminde bir sorun haline gelmişti. Özellikle sahil kentlerinde işçilerin giriş ve çıkışları gözetim altında tutulmuştu¹⁷².

¹⁷¹ BOA, HR. İD. 42/42. 1897.

¹⁷² BOA, HR. İD. 15/24. 1898.

II. BÖLÜM

2. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ SOSYALİST DÜŞÜNCELER ve İŞÇİ ÖRGÜTLENMELERİ

2.1. İşçi Örgütlenmelerinin Tarihsel Gelişimi

Yüzyıllar boyu kuruluş amacı, içeriği ve işleyiş tarzı kendine has olan loncalar, bünyesinde birçok işçiyi barındırmaktaydı. Bu nedenle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemini iyice kaybetmiş fakat yeni döneme örgütlülük bilincini devretmişti. Loncaların tarih sahnesinden çekilmesiyle, farklı alanlarda faaliyet gösteren işçiler, ücret ve çalışma şartları bakımından zor bir sürece girmiştiler. XIX. yüzyıldan itibaren ülkedeki ekonomik, siyasal ve teknolojik değişime paralel olarak işçilerde de yeni bir dayanışma ve birliktelik anlayışı ortaya çıkmaya başlamıştı. Batı Avrupa ile kıyaslandığında, çok daha cılız olmakla birlikte, ülkede kitlesel işi istihdam eden yeni iş alanları ortaya çıkmaya başladı. Gerek devletin kendi eliyle yaptığı yatırımlar ve gerekse başta demiryolu olmak üzere çeşitli özel sektörlerde yatırım yapan yabancılar, çok sayıda işçinin bir arada çalışmasına zemin hazırladı. Bunların dışında ülke içinde yer alan Osmanlı vatandaşı gayrimüslimler ve Müslümanlar da farklı sektörlerde önemli derecelerde iş gücüne ihtiyaç duyan imalathane ve fabrikalar kurdu¹⁷³.

1908 öncesi dönemde bazı kuruluşların isimlerinde amele sözcüğüne rastlanmasına rağmen bunları bir işçi derneği olarak kabul etmek zordur. II. Abdülhamit işçilere şiddetli baskılar dayatmıştı ve işçilerin örgütlenme durumları çok zor olmuştu. II. Abdülhamit döneminin baskı koşullarında dernek biçiminde ortaya çıkmıştı. Bu dernekler daha çok hayır ve yardımlaşma derneği işlevini yürütmekteydiler¹⁷⁴.

¹⁷³ Cevdet Kırpık, a.g.t, s. 197.

¹⁷⁴ Ahmet Makal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, 243.

1908 öncesinde işçi örgütü sayısı yok denebilecek kadar azdı. 1908 meşrutiyetle birlikte hemen her alanda görülmeye başlandı. Aslında kısa ve orta vadede ekonomik açıdan değişen bir şey yoktu, siyasî değişimin olmasıyla bu durum ortaya çıkmıştı. Önceki dönemde işçi örgütlenmesine devlet, sivil halkın genelindeki örgütlenmelere olduğu gibi olumsuz bakarken, 1908’le birlikte yaşanan kısa süreli boşluktan bu siyasî baskılar kalkmış ve çok sayıda örgüt kurulmuştu¹⁷⁵.

2.1.1. Sosyalizm Hareketinin İşçi Örgütlenmelerine Etkisi

Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu siyasi ekonomik şartlar geri kalmış feodal ve yarı sömürge olması işçi sınıfının az ve örgütlü olmaması cehalet ve din etkisi sosyalist fikirlerin Osmanlı devletinde hızla yayılmasına engel olmuştu. Sosyalist hareketler yabancı sermayenin baskısı altındaydı. Bu yüzden sosyalist işçi fikirleri politik açıdan eksik kalmıştı¹⁷⁶.

Sosyalist hareketlerin Osmanlı Devleti’nde ortaya çıkış süreci ve gelişim süreçleri içerisinde incelenirken etnik ve dinsel azınlık faktörlerinin vurgulanması gereken bir durumdur. Azınlıkların Avrupa ile olan yakın ilişkileri sonucunda sosyalizm gibi batı kökenli düşüncelerin Osmanlı Devleti’nde yankı bulmasına neden olmuştur. Bu düşünceler Osmanlı’da sosyalist hareketlerin doğuşuna ve azınlıkların bu düşünceler etrafında örgütlenmelerine neden olmuştu. Rumlar, Bulgarlar, Ermeniler ve Selanik Yahudileri gibi önemli azınlıklıklar Osmanlı Devleti’nde sosyalizmin önemli unsurları olmuşlardı. Bu azınlıklar burjuvazi ve sosyalist düşüncelere sahip aydın topluluğu yaratmıştı¹⁷⁷.

Sosyalizmin Osmanlı’da yayılmasına teorik ve pratik anlamda gayrimüslim azınlıklar öncülük etmiştir. Ermeniler 19. Yüzyılda eğitim amaçlı yurtdışına çıkmış ve buradaki fikir akımlarından etkilenerek, bu yayılmadaki en önemli gruplardan olmuştu. 1894’te gizli olarak “Komünist Manifesto” Ermenice çevirisiyle ilk kez Osmanlı topraklarına girmişti¹⁷⁸.

¹⁷⁵ Kadir Yıldırım, *Osmanlı’da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, 100.

¹⁷⁶ D. Şişmanov, *Türkiye’de İşçi Ve Sosyalist Hareketler*, Çev: Tuğrul Deliorman, Devlet Yayınevi, Sofya, 1965, 12.

¹⁷⁷ Özkan Aydar, a.g.m, s. 53.

¹⁷⁸ Kadir Yıldırım, “Osmanlı Sosyalist Hareketi İçinde Mustafa Suphi: Hayatı ve Fikirleri”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 28. Sayı,1, İzmir, 2014 s. 103.

Avedis Nazarbeg liderliğinde 1887’de İsviçre’de kurulan, “Ermeni Sosyal Demokrat Hınçak Partisi” ve 1890 yılında Hınçak’ta çıkan anlaşmazlık sonucu Tiflis’te Ermeni İhtilal Cemiyetleri İttifakı “Taşnaksutyun” kurulmuştu¹⁷⁹. Hınçak Komitesi’nin sosyal demokrat bir kuruluş olduğu ve Marksizm’den etkilendiği programında açık bir şekilde görülmüştür. “Taşnaksutyun” komitesi ise sosyalizmi kabul etmiş ve Marksist bir nitelik kazanmıştır¹⁸⁰.

Sofya’da 1904’te Osmanlı Devletinde eylemlerin yapılmasına, faaliyetlerin nasıl yapılacağına dair “Edirne ve Makedonya İşçilerinin Demokrat Grubu” adıyla bir grup oluştu. 1907 itibariyle çalışmalarını bitirdi. Sosyalist ilkelere bağlı olacaklarını net bir biçimde ifade etmişlerdi. II. Meşrutiyet’ten birkaç ay önce tüzüğünü oya sundular. İlke ve eylemleri ile ilgili bildiri yayınladı¹⁸¹.

Sosyalizmin işçi sınıfına hitap etmesi ve evrensel değerler taşıması bakımından milliyetçilikle gelişmesine rağmen, Yahudi toplumu dışındaki azınlıklar, milliyetçilikle sosyalizmi özdeşleştirmiştir. Burada milliyetçilik, gayrimüslim azınlık açısından önemli bir husus, toplumda etkili bir nüfusu ve bir toplumsal kesim olan işçilerin de desteğini alarak, bağımsızlığa varmaktır. Sosyalizm hedef değil, araç olarak kullanılmaktaydı¹⁸².

1894’te Fransa’da, Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp ve Romanyalı sosyalistler, “Balkan Konfederasyonu Ligası” adlı bir örgüt kurmuşlar. Aynı yıllarda “Bulgar Dar Sosyalistler Partisi” ve 1891’de de “Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi” adıyla bir örgüt kurulmuştu. Osmanlı’da sendikal örgütlenmeler 1900’lerin başında ortaya çıkmış ve bunda da yine gayrimüslimler etkili bir faktör olmuşlardır. 1906 yılından itibaren ise birleşik işçi komiteleri ve işçi kulüplerinin kurulmaya başlanmıştı¹⁸³.

Selanik şehri, 1908 sonrası sol düşüncenin güç kazandığı ve yayıldığı önemli bir merkezdir. 1908 yılında, Selanik’ten Meclis’e seçilen mebuslar arasında, sosyalistler de bulunmuştur. Böylece Osmanlı Mebusan Meclisi’nde, Ermeni

¹⁷⁹ Ertuğrul Cesur, “Osmanlı Dönemi Sosyalizm Tartışmaları ve “İştirak” Kavramı”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, V, III, 2017, 871.

¹⁸⁰ O. Sencer, a.g.e, s. 109.

¹⁸¹ George Haupt-Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu Sosyalist Hareketler*, Çev: Tuğrul Artunkal, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977, 95-96.

¹⁸² Cevdet Kırpık, a.g.t, 247.

¹⁸³ Ertuğrul Cesur, a.g.e, s. 871.

solculardan sonra, Bulgar solcular da yer almıştı. Balkanlardaki sol düşünceden olanlar, farklı yayın organlarına sahip olmuşlardır¹⁸⁴.

Selanik'te sosyalizm niteliğini kazandıran sosyalist hareketin kuruluşu, şehrin tütün işçileri olan Yahudiler, tarafından gerçekleştirilmişti. Sınıf esasına dayalı işçi örgütlerinin temelini tütün işçilerinin kurduğu sendikalar oluşturmuştur. Ağustos 1908'de sendikanın Gevgeli, Kukush ve Selanik'te ki 3.200 üyesinin yüzde 63'ünü Yahudiler, diğer kısmını ise Türk, Rum ve Bulgarlar oluşturmuştu¹⁸⁵.

Özellikle Balkanlarda yeteri kadar bir nüfusa erişen sosyalist düşüncede olanlar bağımsızlık hareketlerini etkili bir şekilde yürütmüşler. Makedonya Sosyalist grupları 1898 yayın organları olan "Politiçeska Svoboda" (Siyasal Özgürlük) dergisini Sofya'da basmıştı. Bu grup Makedonya'nın hem siyasal hem ekonomik açıdan bağımsız olmasını istemişti¹⁸⁶. 12 Eylül 1908 tarihli sayısında bu düşünce şu şekilde dile getirilmişti: "*Yoldaşlarımız, sendika hareketini, başından beri, sınıf kavgası ve uluslararası kurtuluş hareketi temeli üzerine oturtmak için mümkün olan her şeyi yapmaktadırlar*"¹⁸⁷.

28 Eylül 1898 tarihinde yazılan bir yazıda Osmanlı'nın İtalya konsoloslugu işçi meselesine değinmiş sosyalist ve anarşist işçilerin ülkeye giriş yaptığını ve alınması gereken tedbirleri aktarmıştı. Avrupa'nın iyileşmesi mümkün olmayan yaralarından ve yabancı hikmetleri rahatsız eden sosyal ve ekonomik tehlikeden biri ve belki en önemlisinin amele meselesi olduğu, yine sosyalizm ve anarşizmin de işçi meselesinin bozguncu şubelerinden olduğu ifade edilmiştir. Yabancı işçilerin Osmanlı memleketine girmesi ve Osmanlı işçisi ile karışmasının üzerinde durulması gereken bir mesele olduğu vurgulamıştı¹⁸⁸.

II. Abdülhamit döneminde sosyalist ve anarşist işçilerin ülkede sayıları artmıştı. Bu fikir akımlarının Osmanlı'daki işçi hareketlerine etkisi olacağından dolayı bu düşüncedeki işçilerin ülkeye girişleri engellenmiş veya ülkeden uzaklaştırılmıştı. Sosyalizm hareketleri yalnız Osmanlı için değil, diğer devletler için de tehlike olarak görülmüştü. Rehnov Veleddrus, sosyalist bir cemiyette nutuk yazdığı gerekçesiyle Fransa'dan uzaklaştırılmıştı. Avusturya posta vapuruyla

¹⁸⁴ O. Sencer, a.g.e, s. 169.

¹⁸⁵ Donald Quataert-Erik Jan Zürcher, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, 120.

¹⁸⁶ Fikret Adanır, a.g.m, 46-47.

¹⁸⁷ O. Sencer, a.g.e, s. 174.

¹⁸⁸ Cevdet Kırpık, a.g.t, 192.

pasaportsuz olduğu gerekçesiyle Rusya ve Romanya'ya gitmiş burada da kabul edilmemişti. Bundan dolayı İstanbul'a geldiği ifade edilmişti. Bir işle meşgul olmayıp daima siyasi düşüncelere önem verdiği belirtilmiş ve bu durumdan dolayı hakkında araştırma yapılmıştı. Rehnov Veletrus hakkında yapılan araştırmalar sonucunda Cezayir'de Fransa ordusunun hizmetinde çalıştığı ortaya çıkmıştı. İstanbul'da ise, bazı yabancı gazetelere muhabirlik yapmaktaydı. Osmanlı Devleti, Fransa gibi ülkelerden ihraç edilen sosyalist ve anarşistlerin ülkeye girişlerinin kabul edilmemesi istenmişti. Sosyalist ve anarşistlerin ülkeler arasındaki siyasi krize neden olacağı düşüncesiyle girişleri yasaklanmıştır. Osmanlı yönetimi, ayrıca anarşist ve sosyalist düşünceye sahip kişilerin fotoğraflarını kullanarak onları hemen deşifre ediliyorlardı¹⁸⁹.

Beyoğlu'nda bulunan otel, apartman ve pansiyon gibi genel yerlerde ikamet eden yabancıların araştırılması ve aralarında anarşist, sosyalist ve Ermeni milletinden olanlarının burada bulunup bulunmadığının incelenmesi için Beyoğlu Polis Serkomiseri Hayri, Abdullah, Mustafa ve İsmail dört emniyet mensubu müfettişlikte özel görev almıştı¹⁹⁰.

II. Abdülhamit, Osmanlı'nın her bölgesinde sosyalist fikirli işçileri baskı altında tutmuştu. Trablusgarp'ta çalışan İtalyalı işçiler Sosyalist Cemiyeti'ne mensup oldukları ortaya çıkmıştı. İşçilerin, işçi hareketlerini örgütleyeceğinden ve nitekim sosyalist fikirlerin yayılmasına yardım ettiklerinden dolayı işçiler Trablusgarp'tan uzaklaştırılmıştı¹⁹¹.

İtalyalı anarşist ve sosyalistlerin Avrupa'da sürekli toplandıkları ve Osmanlı'ya gelen İtalyan işçilerinin de sosyalist fikirleri yayacak cemiyetler oluşturmasından şüphelenilmişti. Bunların daima Avrupa'nın merkez şehirlerini gezerek örgütlendikleri görülmüştü. İstanbul'da yeniden inşa olunan demir yolu hattında birçok İtalyan işçi çalışıyordu. İtalyanların bu durumdan dolayı ülkeye gelmelerine temkinli davranılmıştı. İtalya'daki Osmanlı konsoloslukları tarafından, anarşist ve sosyalist grubundan olan bu şahıslar hakkında bilgi verilmişti. Nafia Nezareti, ülkede yabancı şirketler nezdinde çalışanlardan bulunan memur ile yabancı

¹⁸⁹ BOA, BEO, 446/33433, 1312.

¹⁹⁰ BOA, İ. HUS. 85/41. 1318.

¹⁹¹ BOA, Y.PRK. UM, 44/70,1316.

işçilerin içinde şüphelilerin bulunup bulunmadığı araştırılmıştı. Ayrıca Vilayet yönetimi İtalya ve diğer yabancı devletlerden ülkeye gelen işçiler içinde anarşist ve sosyalist fırkalarına mensup şahısların bulunup bulunmadığı, yabancı şirketlerde çalışan memur ve işçiler hakkında araştırma yapmıştı¹⁹².

1906'da Zonguldak'a amele sıfatıyla gelen, Bernard Diaz, Pirez ile Mâto'il Karılı ve Yüze Yaloma adlı İspanyol işçiler anarşist oldukları ve bu fikir doğrultusunda görevlendirildikleri anlaşılmış olduğundan sınır dışı edilmişlerdi¹⁹³. 1908 grevlerinde Balya Madeninde çalışanlar, haklarının savunulması için Selanik'teki Osmanlı Sosyalist İşçi ve İttihat ve Terakki Partilerine telgraflar çekmişti. Bu durum sosyalistlerin Osmanlı işçilerini etkilediğini göstermektedir. Sosyalist fikirlerin ülkede özellikle gayrimüslimler arasında yayılmasındaki temel sebepler; kendilerini din ve dil yönünden ayrı tutmaları, Batıya yakın olmaları ve kendilerini Osmanlı vatandaşlığıyla özdeşleştirmemiş olmalarıydı¹⁹⁴.

Dâhiliye Nezareti, Sancak Bey ailesine mensup Mehmet, Ziya, Rıza adlı üç eylemci Hopa taraflarında İstanbul'a dönmek istemişti. Sosyalistlerle birlikte hareket eden bu üç eylemcinin gelmelerine izin verilmeyerek tutuklanmışlardı. Yaklaşık bir sene Trabzon'da tutuklu bulunduğundan 13 Temmuz 1908 tarihli telgrafnâmede, kendilerinin genel aften yararlanıp yararlanmayacağına dair dilekçe yazmışlardı. Devlet sosyalist hareketlerin Osmanlı toplumunda yankı bulmaması için sosyalist düşüncesine sahip ve eylemlere karşı cezalandırma yöntemine başvurmuştu¹⁹⁵.

Makedonya Filibe'de bulunan sosyalist komite üyeleri burada sosyalist cemiyetler kurmaya çalışmışlardı. Bu durum, İstanbul emniyetinin üzerinde durduğu önemli bir konu olmuştu. Sosyalist üyelerin, şimendifer memurları ve işçilerin iş bırakma eylemini gerçekleştirmek için örgütlemişlerdi. Devlet yetkililerinin haberdar olmasıyla şimendifer hattında titiz bir araştırma yapılmıştı. Sosyalist fikirlerin engellenmesi, şimendifer hattında çalışan işçiler hakkında bilgi olarak eylemlerin önüne geçmişti. Bu önemli yerlerde sosyalist fikirlerin yayılması işçileri

¹⁹² BOA, DH. TMIK. M, 45/4, 1315.

¹⁹³ BOA, ZB. 352/118, 1324.

¹⁹⁴ İsmail Arslan "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Maden Şehri: Balya (1839-1923)" *International Journal of Social Science* Volume 3 Issue 2 2010, 52.

¹⁹⁵ BOA, DH. ŞFR. 403/27. 1324.

etkilediğinden sosyalist düşüncedeki kişilerin Osmanlı Devleti'ne gelmelerine izin verilmemesi gerektiğine vurgu yapılmıştı. Sadece iş bırakmaya teşvikle sınırlı kalmayan sosyalistler; Jorej Ropep, Begohi Hristiyan, Dâvidyân Eynet, Atinasov, Yanâytov, Kala'if, Tevidüyef gibi bazı sosyalist üyeler, Bulgaristan'da sosyalist hareketlere girişmiş şimendifer işçilerini, Türklere karşı de kışkırtmıştı. Daha sonra Rumeli'ye gelip aynı eylem ve düşünceler doğrultusunda toplanacağı ihbar edilmiş, bunların ülkeye sokulmamaları ve ihraç edilmeleri istenmişti¹⁹⁶.

İstanbul'da liman kumpanyasıyla, şimendifer, tramvay kumpanyalarında ve ticarethanelerde çalışan işçiler arasında anarşistler bulunmuştu. Bu düşüncede olanların tespit edilmesi gerektiğini Almanya imparatoru bizzat kendisi aralık ayında bu durumu kaleme almıştı. İmparator, meselenin çok önemli olduğunu, bu konuda mahalle ve sokaklarda daimi bir güvenliğin sağlanmasını belirtmekteydi. Araştırmanın ciddi bir şekilde başlaması ve tedbirlerin hızlı bir şekilde alınması istemişti. Sosyalist hareketlerin ve işçilerin, yabancı hükümetlerin huzurunu bozan tehlikeli toplantılar yaptıkları ve sürekli gündemde olan işçi meselesinin “sosyalizm” ve “anarşizm” gibi meseleler yabancı ülkelerde yayılım alanı genişlemişti. Osmanlı Devleti, bu düşüncedeki yabancı işçilerin ülkeye girişleri, Osmanlı işçileri ile şiddet yanlısı Ermeni işçilerinin, toplumu çatışmaya sürükleyeceği düşüncesindeydiler. Bunu önlemek için anarşistleri tutuklanması ve cezalandırılması uygun görülmüştü. Osmanlı'daki işçilerin, cehaletle hareket ettiği ve yerel yönetimlerin işçi meselesinin üzerinde fazla durmadığı, tehlikeyi göremediği, yabancı ve yerli işçiler gözetim altında tutulmasının ülkeye faydalı olduğu görüşünde idiler. Washington büyükelçisi Ali Feruh Bey anarşizm ve sosyalizm hareketlerini, ABD ve Avrupa'da yakından takip ederek devleti bu konuda bilgilendirmişti¹⁹⁷.

2.1.2. 1 Mayıs İşçi Kutlamaları ve Sosyalist Konferanslar

1 Mayıs işçi ve emek tarihinin önemli günlerinden biridir. İlk kez ABD'de 1886'da başlayan genel grev dünya tarihindeki yerini almıştır. 4 Mayıs'ta yaşanan “Haymarket Vakası” ile 1 Mayıs, 1889'da toplanan II. Enternasyonal'de “Uluslararası Emekçiler Günü” olarak kabul edilmişti. Osmanlı'da 1 Mayıs nerede ve ne zaman kutlandığı konusunda farklı görüşler yer almıştır. En yaygın görüş 1

¹⁹⁶ BOA, TFR. I.A. 39/3852, 1326.

¹⁹⁷ BOA, Y.EE. 136/93, 1316.

Mayıs'ın 1906'da ilk olarak İzmir'de kutlandığı görüşüdür. Ancak bu görüşe dair bir kanıt rastlanmamıştır. Aydınlik Gazetesi, 1925 yılında çıkardığı 1 Mayıs ile ilgili yazıda 1906-1909-1910 yıllarında 1 Mayısın kutlandığını ifade etmiştir¹⁹⁸.

1 Mayıs, Osmanlı'da çok daha erken Balkanlarda ortaya çıkmıştı. Sofya'da sosyalist düşüncedeki Makedonya cemiyeti 1 Mayıs için toplanmıştı. 1896'da 1 Mayıs'ın kutlanması için kabul edilen kararları içeren "Galâs Makedonki" adlı gazetede Sofya Makedonya cemiyetinin reisi Tüfenkçiyuv ile cemiyet üyesi İvanov arasında tartışmalar da gazetede yerini almıştı. Bulgar sosyalistleri, Makedonya cemiyetine yardım vaat ettikleri ve sosyalizmin balkanlarda yayılması için çalışmalar yapmışlardı. 1 Mayıs'ın sosyalistler tarafından Makedonya'da sürekli yaptıkları bir toplantı olduğu bildirilmişti. Bu toplantılar genellikle sosyalist örgütlenmeler üzerinde durulmuştu. 1897'de sabah saat beş civarında duvarlara afişler asılmaya çalışılmış ise de polis tarafından vaktiyle haber olunarak bu durum engellenmişti¹⁹⁹.

Makedonyalılarda milliyetçi bir sosyalist anlayışı ortaya çıkmıştı. Sosyalistler (Makedonya Sosyalist Cemiyeti) duvarlar üzerine amaçlarının Makedonya'yı özgürleştirmek olduğunu belirtmekteydiler. "Makedonya'yı kurtarma Makedonyalılara ait bir vazifedir" gibi ifadeler duvarlara yazılmış ve devletin aleyhine olan afişler, pankartlar asmışlardı. Ayrıca "Yaşasın Makedonya İhtilâli" gibi milliyetçi söylemler yazılmış bir takım bayraklar düzenlenip işlenmiş ise de polis tarafından bu bayrakların açılışa kullanmalarını yasaklamıştı. Sosyalist toplantılarının başka bir yere sirayet etmemesi için emniyet yoğun güvenlik önlemleri almıştı. Makedonya sosyalistleri, bir araya gelerek ile sosyalist yapıların örgütlenmeleri için çalışmalar yapmıştı²⁰⁰.

Bulgaristan Akliter şehrinde bulunan Bulgar sosyalistleri 1895'te işçi bayramını kutlamıştı. Bu özel günde, işçilerin sekiz saat çalışmak için bir gösterinin yapılmasına karar vermişti. 1 Mayıs'ı kutlamak amacıyla, halkı davet etmek üzere duvarlara semboller çizmişlerdi. İşsiz ve çoğu genç, bayrak açarak Sofya sokaklarını

¹⁹⁸ Y. Doğan Çetinkaya, Mehmet Ö. Alkan, *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, 42.

¹⁹⁹ BOA, MTZ, 182/42, 1313.

²⁰⁰ BOA, A)MTZ, 182/42, 1313.

dolaşmıştı. Komiser Mehmet Halil, işçilerin ise bu eyleme katılmadıklarını tespit etmişti²⁰¹.

1905'te sosyalistler, Musevilerin aleyhine olan eylemlere karşı, Kışinev'de protesto etmek üzere gösteriler düzenlenmiş ve bu sırada fesat komitesine mensup Bulgarlar buna karşı çıkmıştı. Ayrıca bu olaydan bir gün önce Sosyalist fırkasına mensup mebuslardan "Kirkov" ile "Harlâkov" Sofya'da bulunan "Pruştin" bira fabrikası salonunda toplanmışlardı. 50-60 kadar sosyalistin salona toplandığı sırada Rumeli Bulgarlarından olan kişiler birahane etrafına toplanıp sosyalistleri darp etmek fikriyle içeri girmek istemişlerdi. Bir bölük süvari asker ve jandarmalar olaya müdahale ederek halkı dağıttığı gibi sosyalistleri salonun arka kapısından dışarı çıkarmalarıyla toplantı sona ermişti. Ancak mezarlıkta tekrar toplanan sosyalistler ile Bulgarlar arasında silahlı çatışma çıkmıştı. Çatışmada on dört kişi yaralanmış bir yurttaş ise hayatını kaybetmişti²⁰².

1902'de Sosyalist fırkasına mensup bazı mebuslar ile bir takım gazetecilerin Ermeni ve Makedonya meselelerini görüşmek üzere bir toplantı hazırlanmıştı. Ancak Fransa Hariciye Nezaretinin ve mösyö Jores'in müdahalesi üzerine bu toplantı ertelenmişti. Makedonya ile İstanbul'daki Ermenilerin durumlarını görüşmek üzere Belçika sosyalistleri fırkasına mensup Jores tarafından Brüksel'de görüşme olacağı ayrıca Ermeni konferansının yapılacağına dair Paris ve Brüksel elçi vekili bilgilendirilmişti. Brüksel gazetelerinden birinin 25 Şubat 1902 çarşamba günü, Brüksel'de bir miting yapılmış, Ermeni Sevenler Komitesi burada etkinlikler düzenlemişti. Ermeniler, yabancı ülkelerde sosyalizmle hareket ederek Osmanlı'da yaşadığı sorunları gündeme getirmeye çalışıyordu. Yurt dışındaki konferanslar, mitingler yabancı devletlerin gözetimi altında yapılmış ve yabancı devletler, Ermenilerin örgüt kurmalarına destek vermişti. Bu devletlerin asıl amacı Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıkları bir sorun haline getirme istekleriydi²⁰³.

Diğer Avrupa merkezleri olan Milan, Hamburg, Hannover gibi şehirlerde sosyalist konferanslar gerçekleşmiş ve bu konferanslara katılanlar "erbâb-ı fesâd" olarak nitelendirilmişti. Ayrıca İsviçre ve İngiltere'de özel olarak programlar yapan

²⁰¹ BOA, A}MTZ.(04), 27/85,1311.

²⁰² BOA, A}MTZ.(04), 97/13, 1321.

²⁰³ BOA, Y.A.HUS. 442 / 8, 1318.

anarşistler, gizli cemiyetler kurmuşlardı. Sosyalist ve anarşist fikirleri yaymak için diğer ülkelere işçi olarak gitmekteydiler. Hatta bunlardan on kadarının 1879 ve 1894 senelerinde Osmanlı Devletine büyük limanlardan hareket ederek İstanbul'a geldikleri belirtilmekteydi. İki senelik süre zarfında İtalya ve Almanya'da cinayet işlemiş olanlardan on üç kişinin işçi sıfatıyla İstanbul'a gelip yine bu sıfatla ticarethanelere çalışmışlardı. Bu işçilerden biri olan "Yâço" adında birinin, anarşist gruplarına mensup olduğu ve ülkede düşüncelerini aşladığı anlaşılmıştı²⁰⁴.

Osmanlı Devleti diğer ülkelerdeki sosyalist hareketlerin ve olayları yakından takipçisi olmuştur. Nitekim 1897 yılında işçi ve sosyalist düşünceden olan Yosef Mûsikin, Lodubin, Hâritmân ve Polivis Kovâç adındaki şahısların Avusturya İmparatoruna dinamit vasıtasıyla suikast yapacakları öğrenilmişti. Vapur ateşçisi Yosef Bâl adındaki şahsın, eşi tarafından mayısın on üçüncü günü polis idaresine başvuru yapılmış, ihbara bağlı şahıslar on bir gün gözaltına alınmış ve bu durum gizli tutulmuştu. Bu şahıslar suikast yapacaklarını itiraf etmişti. Osmanlı diğer ülkelerdeki sosyalist oluşumlarının önemli olduğu ve bu nedenle komşu ülkelerdeki sosyalist düşünceleri yakın takibe almıştı. Bu dönemde sosyalizmin etkin bir güç olduğu ifade edilmekteydi. Ancak XX. yy başlarında sosyalizm evrensel bir düşünce olarak nitelendirilmişti²⁰⁵.

1893-1898 yılları arasında Macaristan'da sosyalizm fikri dört-beş seneden beri etkili olduğu belirtilmekteydi. Macaristan'da sosyalistler bu dönemde bir sorun haline gelmişti. Emlâk ve tarımsal gelirler, çiftçi ve işçilerin geçinme durumunun yeterli olduğu ve bir güç olan sosyalistlerin tahriklerine kapılmaktan kaçınmışlardı. Fakat 1898 önceki senede tarım ürünlerinin birikimsizliğinden ve arazi gelirlerinin yetersizliğinden dolayı işçi ücretleri de düşmüştü. Evrensel bir dönem geçiren sosyalistler bundan istifade ederek halkı yönetime karşı kışkırtmıştı. Bu karışıklıklar ülkede gittikçe yayılmıştı. Hükümet parlamentoda bu duruma karşı yasalar düzenlemişti. 1898 Şubat ayının başından mayıs ayına kadar bu olaylar devam etmişti. Bu olayların sonucunda sosyalistler mahkûm edilmişti. Osmanlı Devleti Avusturya'da gelişen bu durumu sosyalizm düşüncesinin evrensel bir düşünce olduğu ve bu durumun iyi bir şekilde analiz edilmesinin ülkelerinin yararına

²⁰⁴ BOA, Y.EE. 136/93, 1316.

²⁰⁵ BOA, Y.MTV. 179/144,1311.

olacağını görüşündeydi. Özellikle II. Abdülhamit döneminde bu fikir akımları hakkında üst düzeyde bir araştırma yapılarak ülkeye gelen kişilerin araştırılmasına önem verilmişti²⁰⁶.

2.1.3. Basında Sosyalizm ve İşçiler

Gazetelerin ilk çıkış amaçlarına bakıldığında daha çok iktisadi doğrultuda olduklarını ve zaman içinde toplumu ilgilendiren bütün toplumsal meselelerin ele alındığı ve tartışıldığı bir durum ortaya çıkmıştır. Kısacası gazeteler, kamuoyu oluşturma aracı haline gelmişti. II. Abdülhamit'in toplumsal düzeni bozan ve özellikle kendi saltanatını tehlikeye düşürme ihtimali bulunan fikir akımlarının önüne geçmek için yoğun bir mücadele vermiştir. Bu anlamda devlete karşı faaliyet içerisinde bulunması muhtemel sosyalist, nihilist* ve anarşist olan kişileri takibe aldırması bu yolla onların faaliyetlerini öğrenmeye çalışmıştı²⁰⁷.

II. Abdülhamit döneminde basın alanıyla ilgili olarak çıkarılan kanun ve nizamnameler yoluyla basın hürriyeti ciddi bir biçimde etkilenmiştir. Tahta geçişinin ilk yıllarında gazeteler üzerinde fazla baskı uygulamayan II. Abdülhamit, sonraki yıllarda çemberi daraltarak basını sıkı bir biçimde kontrol altına almıştır²⁰⁸. 33 yıllık II. Abdülhamit döneminde, gazeteciler sürgüne gönderildi, gazeteler kapandı, toplantıları yasaklandı. Bu gelişme toplumu, özellikle Osmanlı aydın kesimini etkilemişti²⁰⁹.

Bu dönemde gazetecilerin uğradığı yasaklamalar ve yasal kovuşturmalar nedeniyle zor ve yıpratıcı bir mücadele verdikleri görülmektedir. Yine yerleşik bir biçimde görülen jurnal ve sansür mekanizması bu dönemin en önemli iki simgesi olmuştur. Uygulanan sansür, gerçekten ilginç ve sert yöntemlerle dikkat çekmektedir. Padişahın hastalığından söz edilmesi yasaklanmıştı. Yabancı ülkelerden Osmanlı Devleti'ne II. Abdülhamit'in tedavisi için gelen doktorların Yıldız Sarayını

²⁰⁶ BOA, HR. SYS. 166/ 4, 1313.

* *Hiççilik anlamına gelen nihilizm terimi, köken olarak Latince nihil (hiçlik) sözcüğünden gelir. Nihilizm terimi ilk kez eleştirci bir anlamda Alman filozofu F.H.Jacobi tarafından filozof Fichte 'ye yazdığı mektupta kullanılır. Jacobi, dini ortadan kaldırma yönündeki eğilimleri nihilizm olarak tanımlar. Nazan Çoşkun Karataş, "Rusya'da Nihilizmin Gelişmesi ve Edebiyata Yansması". İdil Dergisi, 3.12 Ankara, 2014, 39.*

²⁰⁷ Cevdet Kırpık, a.g.t. 193.

²⁰⁸ Mehmet Sena Köseadağ, II. Abdülhamit Dönemi Siyasal Gelişmeleri Ve Basın Rejimi *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 16 Yıl: İstanbul, 2017, 122.

²⁰⁹ Cevdet Kudret, *Abdülhamit Devrinde Sansür*, I, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2000, 25

gezmek amacıyla geldiklerinin gazetelerde yayınlaması istenmişti. O dönemden kalma belgelerde yasaklanan birtakım kelimelere rastlamak mümkündür. Sosyalizm, grev, hal, kıtal (vuruşma), dinamo, infilak, Bosna Hersek, Kıbrıs, Yıldız, Tahtakurusu (yanlışlıkla tahtı kurusun anlamına geldiği için) gibi kelimelerin kullanılması yasaklanmıştı²¹⁰.

Sansürün, ülkede etkili bir şekilde yürütülmesi, yurt dışında yaşayan Osmanlı vatandaşları basını önemli bir hale getirmesine neden olmuştu. Bu oluşumlarda, sosyalist düşüncede olan ve yurt dışına giden işçiler basına önem vermişti. Cenevre’de, Hâik adında bir gazete basıldığı ve New York’ta bu gazeteye bir salon tesis edildiğine dair bilgiler ortaya çıkmıştı. Ermeni örgütlerini, Hâik gazetesini basını önemli bir hale getirmişti. Ayrıca burada Hınçâk gazetesinin ihtilâl öncüleri de bulunmuştu. Bu gazetelerin yanı sıra aynı dönemde Ermeni işçilerinin “Liber Armenia” (Özgür Ermenistan) adında diğer bir gazetenin Amerika’da basıldığı olduğu ortaya çıkmıştı. Bu gazete Osmanlı’dan kaçan işçi sınıfı tarafından kurulmuş ve Osmanlı Devleti’ne karşı kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır. Osmanlı’da Ermeni halka yapılan baskıları gündeme getirmeye çalışmış ve yabancı devletlerin desteğini almaya çalışmışlardı²¹¹.

II. Abdülhamit, basında çıkan sosyalist yayınların incelenmesine önem vermekteydi. Örnek olarak Paris’te çıkan Legalite isimli bir sosyalist gazetenin “Bir Devletin İntizamı” başlıklı makalesini içeren sayısının alınmasının yasaklanmıştı. Sosyalist fikirlerin yaygınlaşması Abdülhamit döneminde zaman almıştı. Gazetelerin ülkeye girmeden önce çevirileri yapılarak kontrol edilmişti. Kontrol sırasında tehlikeli bulunan ifadeler, eleştiriler hakkında, hükümet bilgilendirilmişti²¹².

İstanbul’da basın faaliyetleri, sansürlerden dolayı etkili bir şekilde yürütülmedi, fakat Balkanlarda tam tersi olmuştu. Basın, Balkan milletlerinin bağımsızlığı için önemli bir araç olmuştu. Filibe’de “Borbâ” yani çarpışma, kavga anlamında muhalif ve sosyalist düşüncelerin propagandasını yapan bir gazete yayınlanmıştı. Bu gazetenin yayınlanmasında “Yevânlokov” adında sıradan biri ve Sofya mektebi-i mülkiyesinden “Boykisov” adında bir Bulgar genci yazı işlerinde

²¹⁰ Mehmet Sena Köseadağ, a.g.m, 123.

²¹¹ BOA, Y. A. HUS. 293/2, 1311.

²¹² BOA, Y. A. HUS. Y, 238/97, 1308.

sorumluydu. Bu gazete ile birlikte “Balkan Skazorâ” gazetesi dahi hükümet tarafından satın alınmış ve yayın yapan “Borba” gazetesi müdür sorumlusu hemen gözetim altına alınmıştı. Gazete, muhalif düşüncelerden vazgeçmemekte ve itibar eden fikirlerini paylaşmaya devam etmekteydiler. Borbâ gazetesi yazı işleri aracılığıyla Makedonya mektepleri meselesi hakkında, Osmanlı’ya karşı muhalif şehir ve kasabalarda mitingler yapmaktaydı. Gazete Osmanlı Devleti’nde muhalifleri etkin kılmaya çalışmakta ve devlet aleyhinde propaganda yapmaktaydı. Rumeli ve Bulgaristan’da bulunan Makedonyalılara ve bunların fikirlerini içeren gazetelere hürriyet bahşetmişti. Ayrıca gazetede sadece Makedonya şehirlerinden yer almayan diğer şehirlerde de toplantı, miting ve gösteri çağrısı yapmıştı. Bu durumun diğer şehirlerde de olacağı duyurulmuş ve mitingler düzenlemişti. Yerel mahalle memurları bu durumda oluşacak problemlere karşı dikkat etmiş ve tedbirler almıştı²¹³.

Borba gazetesinin programı:

“Borbâ” gazetesi vasıtasıyla vuku bulacak neşriyatı Mora’da (sınırlı) mahsus kalacaktır:

- 1-Bulgaristan Kânun-i Esasiye’nin ahaliye bahşettiği hukukun tekrar uygulanması ve yeniden canlandırılması.
- 2-Basında toplantılar, miting ve şirketler anlaşma ve toplantı kayıt imkânı.
- 3-Nahiyeler, kasaba, muhtarlık ile belediye reislerinin tam bir serbestiyle seçimleri.
- 4-Farklı vergilerin indirimi.
- 5-Askerlik hizmetleri Bulgaristan ahalisine genelleştirmek üzere kuvve’-i da’ime askeriyenin teflîl miktarı.
- 6-Zirâatın emr-i şarkına hidmet zımnında usûl-i zirâ’atın ilâştirmesi ve düzeltilmesi.
- 7-Temhîl ve tedâvînin cihânen icrası.
- 8-İ‘zâm haberâtının külliyen lağvı.

²¹³ BOA, A.}MTZ.(04), 25/4, 1311.

9- Mebus seçilmek için hukuk ve salâhiyetinin yirmi yaşından itibaren başlaması.

10- Hükûmât mütecâvere ile münâsebât hissine tek tesis ve imaret makam sahibi siyâsiyenin Avrupa münâsebât devletiyesi te'sîrâtından masûn kalması.

11- El-hâsıl kanûn-ı esâsimizi lâ-y-i tagayyur(değişme) bir kitap mukaddesi gibi ve vatanımızı bir kararlaştırılmış ve değerlendirmeler yaparak yerle dost sadâkati uzatıp anın Bulgaristan'a girişi esnasında ve (Bulgaristan Balkan şube-i cezîresinde ikinci Belçika hâline koyacağım) zemînindeki ve âdetinin husûlümüz bir olmasına değer edilmesini tervîhide dâhil fihristimizdir. Basın yoluyla bağımsızlık mücadelelerine katkı sağlayacakları düşüncesindeydiler. II. Abdülhamit döneminde balkanlarda muhalif güçler oluşturulmaya çalışılmıştı²¹⁴.

II. Abdülhamit döneminde uzun bir süre “sosyalizm”, “sosyalist” gibi kelimeler basında sansüre tabi tutulmuştu. Yerel basının bu kavramlara yer vermesinin yasaklandığı gibi, bu kavramlarla ilgili yabancı basın ve yayınlara karşı da yasaklamalar uygulanmıştı. Avrupa'da olan sosyalist eylemlerinde Osmanlı toplumunda yankı bulmaması için bu eylem haberleri yasaklanmıştı. 1892'de Paris'te sosyalistler tarafından bir bombalı saldırı yapılmış ve bu olayın faillerinin resim ve bilgilerini içeren Petit Parisien gazetesinin ilgili sayfalarının ülkeye girişi yasaklanmıştır. Şiddet olaylarının sansürlenmesi buna benzer olayların yaşanmaması için bu olayda katılanların ve ismi geçen kişilerin fotoğrafları da yasaklanmıştı²¹⁵.

Ayrıca Kudüs'te İbrani dilinde basılmak üzere “Hâyopel Asuyer” yani genç amele adında bir gazetenin kurulmasında, Osmanlı tebaasından olan Horsen Ben Yahûdâ Kâşniş'in girişimleri olmuştu. Yahudi işçilerin Kudüs'te etkin faaliyetler yürüttüğü ve bunların milliyetçi düşüncelerle işçi örgütlenmelere katıldığı söz konusuydu. Bu dönemde işçi örgütlenmelerinin kökeninde milliyetçilik temel bir etkendi²¹⁶.

2.2. İşçi Örgütlenmeleri

Avrupa'da endüstrileşme sonrası, fabrikaların kurulmuş, fabrikalaşma sonucu, işçi-işveren ilişkileri farklı bir durum ortaya çıkarmıştı. Fabrika ve

²¹⁴ BOA, A.}MTZ.(04), 25/4, 1311.

²¹⁵ BOA, DH. MKT. 2025/84, 1310.

²¹⁶ BOA, DH. MKT. 2670/96. 1324.

fabrikaların yoğun olduğu sanayi merkezlerinde, şehirlerde işçi kitleleri bir araya gelerek, sendikaların kurucusu ve geliştiricisi olmuşlardır²¹⁷. XIX. yy'da Batı ülkelerinin toplumsal şartları artık Fransız İhtilâli'nden önceki dönemin geleneksel örgütlerinden farklı meslek örgütlerinin doğmasına yol açmıştı. Daha önceleri yardımlaşma cemiyetleri görünümünde olan ve kanuni yasaklara rağmen varlıklarına göz yumulan işçi örgütlenmeleri Fransa'da 1884'te işçilere sendika hakkı tanınmasıyla sonuçlanmıştır²¹⁸.

Toplumsal bir olgu olan sendikalar, tarihte birer mücadele örgütü olarak şekillenmiş ve Türk siyasal hayatında zaman zaman ön plana çıkmıştır. Siyasal karar merkezlerine etkili bir işleve sahip olmuştur. Osmanlı Devleti'nde tarımsal bir ekonomi anlayışı olduğu için batıdaki gibi işçi ve işveren ilişkileri oluşmadı. Ancak pazar ekonomisinin oluşumundan sonra liman şehirleri ile büyük ve stratejik kentlerde bazı iş cemiyetleri ortaya çıktı²¹⁹. 1908 öncesi Osmanlı Devleti'nde işçi sınıfı örgütlenmeleri günümüzdekinden daha değişik biçimlerde görülmüştür. Bu örgütlenme biçimleri üç şekilde ortaya çıkmıştır; sendika niteliği taşıyan, ama dernek ile özdeşleşen örgütlenmeler, diğer bir taraftan sendikal niteliği taşımayan, dernekler biçiminde gerçekleştirilen örgütlenme yapıları olmuştur²²⁰.

Sanayileşmede yaşanan gecikmeyle birlikte, başkasının üretim araçlarını kullanarak ücret karşılığı çalışan işçi sayısının son dönemlere kadar nicel açıdan belli bir yeterliliğe kavuşamaması, işçi örgütlenmesinin de zayıf kalmasına yol açmıştır. İşçiler baskı altında çalışılması kötü çalışma koşullarının oluşması örgütsüz işçi grubu olarak kalmıştır. II. Abdülhamit döneminde, 1896'da yeni ve daha genel bir yasaklama getirerek her türlü örgütlenme ve toplantıyı yasadışı ilan etmiştir²²¹.

İşçiler Osmanlı Devletinde II. Abdülhamit istibdadına tüzel yasaklara, deneyim ve yetenekli öncü yokluğuna karşın sınırlı ölçüde de olsa örgütlenme uğraşı

²¹⁷ İbrahim Erol Kozak, "İşçi Sendikalarının Tarihi Gelişimi (İngiltere Örneği)" *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 37-38, İstanbul, 2012, 64.

²¹⁸ Hüseyin Hatemi, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, 202.

²¹⁹ Taner Aslan, "II. Meşrutiyet Dönemi İşçi Hareketleri ve Bu Hareketlerin Meydana Getirdiği Sorunlar Üzerine Bir Deneme", *Otam Dergisi*, 25, Ankara, 2009, 39.

²²⁰ Ahmet Makal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, 241.

²²¹ Orhan Silier, "İşçi Hareketi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, 281.

vermiş ve sınırlı eylemlere girişmişlerdir. II. Meşrutiyet döneminde işçiler siyasal alanda etkili bir rol üstlenmişlerdir²²². İkinci Meşrutiyet ve onu izleyen yıllar artık işçilerin meslekî teşkilatlanmada, politik örgütlerde yer almada daha yoğun bir çalışma içinde oldukları dönemlerdir²²³. 1908 öncesi dönem için iki işçi örgütünden söz edilebilir. İlk işçi örgütü olarak, kökü 1866'ya dayanan Ameleperver Cemiyetiydi. Diğeri ise 1894'te kurulan Amele Osman Cemiyetidir²²⁴.

2.2.1. Ameleperver Cemiyeti Üzerine Tartışmalar

Osmanlı işçi örgütlenmesinde Ameleperver cemiyetinin ilk işçi örgütü olup olmadığı uzun süre tartışılan bir konu olmuştur. Bazı kaynaklara göre cemiyet 1871'de kurulduğu ifade edilmiştir. Ancak cemiyetin kuruluşu 1871 değil 1866'dır. Cemiyetin ismi de, Osmanlıca Türkçesinden günümüz Türkçesine yapılan aktarmanın bir azizliği olarak yanlış okunmuştu. Buna göre birçok kaynakta Ameleperver Cemiyeti şeklinde tanımlanan cemiyetin asıl isminin, Amelperver Cemiyeti olduğu belirtilmiştir²²⁵. Bu cemiyet, "I Prodos" locası tarafından 1866 yılında Grand Orient'e (Doğu Bağışı) bağlı olarak kurulmuştu. Kurucular arasında Rum, Türk ve gayrimüslim hayırsever kişilerin bulunduğu cemiyet hem nizamnamesinde hem de 1874 yılında genel meclis toplantısında gazetelere verdiği ilanda kuruluş gayesinin yoksul ve muhtaçlara yardım etmek olduğunu belirtmiştir²²⁶.

Cemiyeti'nin azaları farklı etnik kökene mensup kişilerden oluşmaktaydı. Mavrini Efendi ve Vasilaki Bey, Mr. Predos, Nuri Bey, Jean İskaçliari Bey, milliyetleri farklı kişilerdi. Dernek, 1839-1870 döneminde sözünü ettiğimiz, "Emek Dostları" ya da İtalyan İşçi derneği gibi hayır kurumlarının bir örneği olmuştu. Hatta sözü edilen derneğin "Ami du Travail" derneğiyle benzer olması ve Türkçe

²²² Şehmus Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketleri*, Sosyalist Yayınlar, İstanbul, 1993, 60.

²²³ Kemal Sülker, *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1968, 7.

²²⁴ Cem Doğan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevlerde Ve Tatil-İ Eşgal Kanunu*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu, 2010, s. 46.

²²⁵ K. Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, 100.

²²⁶ Serkan Erdal, "Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti" *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19, Erzurum, 2015, 164.

gazetenin, haberdeki “Ameleperver” kelimesini “Ami du Travail” karşılığı kullanmış olması tartışılmaktadır²²⁷.

Bazı emek tarihçilerine göre, cemiyetin bir işçi derneği olmadığı ve işçilere yardım etmek amacıyla kurulduğu ve daha önceki yıllarda rastlanan hayır kurumları olan İtalyan Omania ile alakalı olduğu belirtilmiştir²²⁸. Bu cemiyet küçük esnaflara yardım eden, kredi veren, işsiz olan işçilere para yardımı yapan fakir işçilere iş bulan bir hayır derneği olduğu ve işçi örgütü niteliklerinden hiçbirini taşımadığını söyleyenler olmuştur²²⁹.

2.2.2. Amele-i Osmanî Cemiyeti

Gerçek anlamda sınıf bilinci taşıyan, 1894’te İstanbul Tophane fabrikalarındaki işçiler tarafından gizlice kurulan ilk işçi örgütü Osmanlı Amele Cemiyeti’dir. Bu dönemde Tophane fabrikalarında 4.000’den fazla işçi çalışmaktaydı²³⁰. İstibdat dönemi işçileri de ağır baskı altında tutmuştu. İşçiler, her şeyi göze alarak birleşmeye başvurmuş, aralarından 8 kişilik bir heyet oluşturularak, kuvvetli bir teşkilatın temellerini kurmak vazifesi bu heyete verilmiştir²³¹. Bir yandan işçilere örgütlemeye çalışırken, öte yandan istibdada karşı halkı ayaklanmaya davet eden bu örgüt bu nitelikleriyle yarı sendikal-yarı siyasal bir dernekti²³². Cemiyet Paris Proletaryası hareketinin etkisi altında kalmıştı. Cemiyet komünist fikirlerin yayılmasını ve işçilere rejimin devrilmesi için çağrıda bulunmuştu²³³.

Cemiyet idarecileri Paris’teki fikir akımlarını etkisinde kalarak, hürriyeti savunmuş, işçilerin yoksul durumlarını dile getirmiştiler. Tophane’deki fabrikalarda çalışanların üye olduğu bu cemiyet gizli çalışmalar yapıyordu. Böylece padişahlığın baskı rejimine karşı halkı aydınlatmaya çalışmışlardı. II. Abdülhamit hafiye teşkilatı

²²⁷ O. Sencer, a.g.e, 156.

²²⁸ Şehmus Güzel, *Türkiye İşçi Tarihi*, 56.

²²⁹ Şehmus Güzel, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İşçi Hareketi ve Grevler*, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, III, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, 810.

²³⁰ Donald Quataert-Erik Jan Zürcher, *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950*, s. 39.

²³¹ O Sencer, a.g.e, 157.

²³² Şehmus Güzel, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, III, 810.

²³³ D. Şişmanov, a.g.e, 14.

sayesinde cemiyet açığa çıkmıştı. Bu cemiyete mensup olanlar kısa süre içinde yakalandılar, işkence gördüler, sürgüne gönderildiler²³⁴.

1901-1902 yıllarında sürgün edilen Osmanlı Amele Cemiyeti kurucuları birkaç sene sonra gizlice İstanbul'a gelerek yeniden işçileri örgütlemeye başlamışlardır. Avrupa'daki sosyalist düşüncelerle ilgili olan haberleri tercüme ederek işçilere sosyalizm benimsetmeye çalışmışlardır. Erzurum ve İran'da ortaya çıkan işçi ve çiftçi ihtilalleri hakkında bilgiler vererek, işçilerde sınıf bilincini arttırmaya çalışmışlardır. Cemiyetinin yapmış olduğu etkili çalışmalar sonucunda işçiler arasında bir güç kazanmıştı²³⁵.

Topkapı Mezarlığı'nda yapılan gizli toplantıda alınan kararlar hazırlanan beyannameye eklenerek İngiliz, Fransız ve Rus sefaretleri vasıtasıyla II. Abdülhamit'e iletilmişti. Fakat kısa süre sonra içinde bu olayın öncüleri olanların bir kısmı tutuklanmış bir kısmı ise tekrar yurt dışına kaçmıştır. Ethem Nejat, Enver, Osman Abdullah gibi aydınlar ise II. Abdülhamit'e karşı muhalif bir taraf örgütlemeye çalışmıştı.²³⁶

Amele-i Osmanî Cemiyeti'nin eski yönetici ve üyeleri Ağustos 1908'de "Osmanlı Terakki-ı Sanayi Cemiyeti'ni" kurmuşlardı. Derneğe askerlerin de katılmasından dolayı ve bu durum 1909'da çıkarılan "Cemiyetler Kanununa" aykırı olduğundan derneğin ömrü uzun olmamıştır²³⁷. Bu cemiyet sonradan tekrar oluşturulmuş Osmanlı Amele Cemiyeti ve onun devamı olan Osmanlı Terakki Sanayi Cemiyeti'nin uzantısı olarak "Osmanlı Sanatkarlar Cemiyeti" ortaya çıkmış, derneğin sola yakın ve devrimci olduğu söylenmişti²³⁸.

"Osmanlı Sanatkarlar Cemiyeti" işçiler için konferanslar düzenlemiş, gece dersler vermişlerdi. Avrupa'da Sanayi ile ilgili yayınlanan eserlerin çevirileri yapılmış ve Türk işçilere sunmuştur. Cemiyetin kuruluş amaçları sanayi ile ilgili kitap, makaleler yayınlamak da diğer önemli durumdu. Cemiyet, nizamnamesiyle

²³⁴ Kemal Sülker. *İşçi Sınıfının Doğuşu*, 60.

²³⁵ Serkan Erdal, a.g.m, s. 165

²³⁶ Ersoy Zengin, a.g.m, s. 448.

²³⁷ Şehmus Güzel *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, III, 820.

²³⁸ O. Sencer, a.g.e, 227.

birlikte yayınlamış olduğu “Hasta Kasasına Mahsus Talimatname” ile yoksul veya sakat kalan işçilere yardım sağlayacağını bildirmişti²³⁹.

2.2.3. Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti

Tütün amelesi Cemiyetinin kuruluşuna dair iki görüş vardır. Birinci görüş 1908 öncesi kurulduğu; ikinci görüş ise 1908 sonrası kurulduğu düşüncesidir. Selanik vilayetindeki Kavala önemli bir tütün üretim alanı olmuştur. Kavala, Serez, Drama ve İskeçe’den gelen tütünlerin çoğunluğu burada işlenmiştir. Tütün dönemi ve işleme döneminde diğer çevrelerden de buraya gelen işçi sayısı 5.000-6.000 kişiyi buluyordu²⁴⁰.

1890’lı yıllardan sonra istihdam edilen tütün işçi sayısı on binleri bulmuştur. Yabancı sermayenin işçilere verdiği düşük ücret ve mesai saatleri fazla olması işçiler arasında hoşnutsuzluğa neden olmuş ve işçiler örgütlenme ihtiyacı duymuştur. İşçiler, Selanik’teki sosyalist çevrelerin etkileriyle cemiyetin kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Selanik kentinin, batıya yakın olması bakımında sosyalist çevrelerin kentte etkili faaliyetler yürütmesi kaçınılmaz olmuştur²⁴¹.

XIX. yüzyılın ortalarında Kavala’daki tütün işletmelerinde yaklaşık 2.000 kişi çalışmaktaydı. XX. yüzyılın başlarında ise 15.000’e yakın tütün işçisi istihdam edilmişti. İşçiler kent nüfusunun yaklaşık yüzde altmışını oluşturmuş, 5.000’e yakın işçi civar köy ve yerleşim alanlarında buraya gelen mevsimlik işçilerdi. Kavala’nın toplam nüfusu 20.000 vardı. Bunun 10.000’i ise tütün işçisi olup kentin ekonomisine katkıda bulunmuşlardı. Mayıs aylarında Kavala’ya tütün mağazasında çalışmak için gelen işçilerin ihtiyaçlarını karşılamak için abdesthane ve lağımın yapılmasına önem vermişti. İşçilerin kent organizasyonundaki yerini göstermesi açısından önemlidir²⁴². Avrupa’ya Osmanlı bölgelerinden yapılan tütün ihracatı 1892-1909 arasında yüzde 250 oranında artmıştı. Tütün sanayisi Selânik dışındaki Kavala

²³⁹ Serkan Erdal, a.g.m, 167.

²⁴⁰ Filiz Dıġıroġlu, “Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji”, *Osmanlı Araştırmaları*, XLIII, İstanbul, 2014, 250.

²⁴¹ Adnan Mahiroġulları, Osmanlı Döneminde Kurulan İki İşçi Cemiyeti (Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti, İzmir Elbise Amelesi Cemiyeti)” *Çalışma ve Toplum*, III, İstanbul, 2015, 13.

²⁴² Filiz Dıġıroġlu, 252.

bölgesini merkez konumundaydı; Avrupa'ya satılan tütünün en büyük payı Kavala bölgesine aitti²⁴³.

“Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti” II. Abdülhamit döneminde, 1895’de gizlice kurulan Osmanlı Amele Cemiyeti’nden sonra kurulan ikinci işçi cemiyeti olarak yorumlanabilir. 1901’de Selanik bölgesi tütün işçileri tarafından Kavala’da kurulmuştur. İskeçe, Drama, Kavala gibi yerleşim birimlerini içeren Selanik bölgesi, o dönemde tütün ziraatının en çok yapıldığı önemli bölgelerden olmuştu. Yörede üretilen tütünler, Selanik’te kurulu “American Tobacco Company” ve Avusturya Macaristan sermayeli “Herzog” şirketleri tarafından pazarlanıp yabancı devletlere ihraç edilmiştir²⁴⁴.

Tütün amelesi Saadet Cemiyeti, 1909 Cemiyetler Kanunu çıktıktan sonra resmî kuruluş için hazırladığı nizamnamesinde amacını, üyelerinin bilgi ve mesailerinin birleştirilmesiyle tütün ticareti ve tütün üretiminin genişletilmesi ve Amerika’ya göç etmek isteyen tütün işçilerinin bu istekten vazgeçirilmesi olarak belirtmişti. Cemiyet 32 kişilik bir yönetim kurulu oluşturmuştu. Bu 32 kişiden 15’i Müslüman, 15’i Hıristiyan ve 2 Yahudi üyeden olacaktı. Her üye ayda 6 kuruş ödeyecekti. 1909 Kasım ayında resmî ilmühaberini de alan cemiyet bu durumu gazetelerle de duyurmuş, 8.000’den fazla Kavala tütün işçisi arasında dayanışma sağlamayı hedeflediğini belirtmişti²⁴⁵.

Kavala bölgesindeki tütün üreticileri 1903 yılı hasadının ancak yüzde kırkını ellerinden çıkarabilmiştir. Bu duruma tepki olarak bölgede 1904 yılında daha az tütün ekimi yapılırca, Kavala’daki tütün mağazalarının iş yükü 1905 yılında hayli azalmış ve mevcut işçilerin bir kısmı işsiz kalmıştı²⁴⁶. Tütün piyasasındaki durgunluk ve tüccarların da işçi ücretlerinde kesinti yapmaları 1905’te büyük çaplı eylemlerin ortaya çıkmasına neden oldu. İşçi örgütü ve sendika işlevli gerçekleştirilen ilk işçi eylemi olmuştu. II. Abdülhamit sonrası arşiv vesikalarında bu cemiyet tekrar

²⁴³ Donald Quataert-Erik Jan Zürcher, *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950*, 108.

²⁴⁴ Adnan Mahiroğulları, a.g.m, 13.

²⁴⁵ K. Yıldırım, *Osmanlı’da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, 122.

²⁴⁶ Can Nacar, “Tütün İşçileri, Tüccarlar ve Kırık Camlar: 1905 Kavala Grevi”, *Toplumsal Tarih*, t-Tarih Vakfı Yayınları, 213, İstanbul, 2011, s. 39.

örgütlendiği ortaya çıkmıştı. Bu cemiyete ait bir nizamname yayınlanmış ve bu nizamname yedi maddeden oluşmuştu²⁴⁷.

Birinci madde: Cemiyetin merkez idaresi Kavala şehridir. Maksadı da azasının malumat ve mesailerini tevhid ile tütün ticaretini genişletme ve çeşitlerini ve üretimi ıslah ederek ve tütün amelesini Amerika'ya hicret etmesini engellemektir.

İkinci madde: Tüzüğe sahip halktan her sınıf her kim diler ise cemiyete üye olabilecekti.

Üçüncü madde: Cemiyet 32 kişiden birleşip bir heyet tarafından idare edilecektir. Bu heyet-i idare azasının on beşeri İslam ve Hıristiyan ve ikisi de Musevi olacaktır. Ve iki senede bir defa yenilenecekti.

Dördüncü madde: Heyet-i idare azasından Kavala Ticaret Odası Kâtibi, Halil Bey Mahallesinde oturan Ali Ulvi Efendi bin Ragıb Efendi ile Ayayani mahallesi ahalisinden tütün tüccarı Nikola Serdaroğlu Efendi cemiyetler kanunun dokuzuncu maddesi gereğince cemiyet namına görevi yerine getirecekti.

Beşinci madde: Cemiyet üyeleri her biri ayda hisse-i nakdiye olmak üzere altışar kuruş verecekti.

Altıncı madde: Cemiyetin feshi halinde cemiyete ait paralar ve azasından her birinin beşinci madde gereğince ödemedede bulunacağı hisse-i nakdiye itibariyle azası arasında bölünecekti. Cemiyette görevi esnasında azasından vefat edenlere ait hisse cemiyetin feshi zamanına beklenmeden vefatları devamında varislerine verilecektir.

Yedinci madde: Heyet-i idare-i cemiyetin maksadına hizmet eden cemiyet azasının veyahut azadan olmayan sair ashab-ı malumatın incelemesine dahi müracaat ve bu maksada dayanan lazım görüldüğü zaman 25 kişiden ziyade olmamak üzere hariçten merkez-i idareye davetle birlikte meşveret edebilecekti²⁴⁸.

²⁴⁷ Adnan Mahiroğulları, a.g.m, s. 14.

²⁴⁸ Adnan Mahiroğlu, a.g.m, 21.

2.2.4. Hizmetçi (İşçi) Kethüdası

İstanbul'da bulunan işçilerin asayiş altına alınmaları için belediye tarafından önceki teşkil edilmiş olan idarenin bâ-irâde'-i seniyye sonraki kethüdâ nasbıyla destekleme olunmasına (dayanan) hidmetkâr sınıfının (yazılması) vesilesiyle kethüdâ vekili ve diğerleri tarafından vukua gelen yolsuzlukların önlemek için bazı kararlar kaleme alınmıştı. Talimat ilk yazılı metin belediyeye tezkere ile beraber Şurây-ı Devlete sunulmuştu²⁴⁹.

Kethüdalığın kurulmasının amacı diğer ülkelerde olduğu gibi burada işçi temin etmek isteyenlerin müracaatları takdirinde sağlam ve güvenceye bağlı adam bulabilmelerine aracı olmasıydı. Ancak işçi temin etmek için kethüdaya müracaat bir isteğe bağlı olup bunda kimsenin zorlanmayacağı, ifade edilmiştir²⁵⁰.

Birinci maddeye bazı kayıtlar ilâve edildiği benzer beşinci maddede kethüda tarafından bahr-i tezkire için verilecek ilm û haberlerden beşer kuruş alınacağı bildirmişti. İlm û haber vergisinin kethüdaya mı yoksa belediyeye mi ait olacağına dair kayıt görülemeyip, esnaf tezkirelerinden alınacak vergin miktarı hakkında dahi müracaat olmadığından belediyeye yöneltilen sorulara alınan cevapta ilm-û haber vergisinin diğer esnaf kethüdaları tamamen kethüdaya ait olduğu belirtilmişti. Tezkere vergileri dahi hidmetkârların aylık ve senelik durumlarda ve dört sınıf itibarıyla senede on, yirmi, kırk ve altmış kuruştan ibaret olup birer defalık olmak üzere bahrî yetmiş beş pâre kıymetli birer de cüzdan verilmekte olduğunu görülmüştü²⁵¹.

İstanbul'da yürütülmekte olan nüfus yazımı sırasında hidmetkâr sınıfının sayılarının belirlenmesi ve tezkereler için tutulacak nüfuslarının kayıt altına alınması gerekli görülmüştü. Şurây-ı Devlet Tanzimat dairesinin mazbatada tezkereye ilişik yazılar ve belediyede kaleme alınıp incelenmiş ve düzeltilmişti. Ayrıca görevi kötüye kullanmamaları için kethüdalıkta vekil ve hademe görevlendirilmiştir²⁵².

Hidmetkârân Kethüdâsının Vezâ'ifine ve Müteferri'atına Dair Talimattır.

²⁴⁹ BOA, Y.A.RES. 26/8. 1302

²⁵⁰ BOA, Y.A.RES. 26/8, 001.1302.

²⁵¹ BOA, Y.A.RES. 26/8, 001.1302.

²⁵² BOA, Y.A.RES. 26/8, 001.1302.

Birinci madde: Eskiden bir esnafa bağılı olmayarak İstanbul, Bursa ve Edirne'de bulunan hizmetkârların esnâf-ı sa'ire misillü(benzer) kadar tahrîriyle yedlerine (el) tezkire i'tâsı(verme) ve muâmelât vâk'alarının sûret-i mazbutada cereyân için bâ-irâde-i seniyye bir kethüdâlık te'sîs olunmuştur. Fakat hizmetkâr tedârîki için kethüdâlığa mürâca'at mecbûri olmadığından kethüdâlık tarafından ana göre hareket olunacaktır.

İkinci madde: Hizmetkârlar kethüdâsı bâ-umûm esnâf kethüdâlarının ha'iz oldukları hukûk ve salâhiyet da'iresinde ve işbu ta'lîmât mücebince hareket etmek vazifesiyle mükellefdir.

Üçüncü madde: Hizmetkârlar için derhâl muhtelifede şehremânetinin tab' olunan tezkerelerle ahvali vecihle ahz û teslîm edilip kethüdâ vekîli ve yâhud kol tahsildârları ma'arifetiyle icâb edenlere tevzî'(dağıtmak) ettirilecektir. İşbu tezkireler için alınacak harcın miktarı hizmetkârların olmakta oldukları aylık ve senelik nisbetinde olarak dört sınıf i'tibârıyla senevî on ve yirmi ve kırk ve altmış gurûştur. Birer def'a olmak üzere bahri yetmiş beş pâre kıymetli birerde cüzdân veriliyor.

Dördüncü madde: Hizmetkârların defter-i mahsûsasına kaydıyla kefâlete rabt olunduğuna da'ir kethüdâ tarafından bahr-i tezkire için verilecek ilm û haberlerden kethüdâyâ a'id olmak üzere râyîh akçe olarak beşer gurûş alınıp bunun başka kaydıya nâmı veyâ nâm-ı ahirle bir şey talep edilmeyecektir.

Beşinci madde: Kethüdâ mu'âmalât vâk'anın teshîl ve tesrî'i için vekîl lüzûmu kadar kol tahsildârı intihâb ve istihdâmına me'zûn olup fakat bunların çift ve sûret-i hareketlerince hükümet-i seniyye ve devâ'ir-i belediye nezdinde esnâf-ı sa'irenin bu makûle müstahdeminin hiçbir farkları yoktur. Esnâf-ı sa'ireye kıyâsen hizmetkârân efrâdı cânibinden ekseriyetle intihâb olunacak iki İslâm ve bir Ermeni ile bir Rum ki cem'an dört a'zâdan mürekkebe bir lonca teşkil edilecektir. Lonca hey'etin dahî diğere esnâf lonca hey'etlerinin mu'âmelâtca ve sa'irece bir güne istisnâ atı olamaz.

Altıncı maddde: Kethüdânın istihdâm edeceği vekîl ve tahsildârların sûret-i intihâb ve ta'yînlerinin ve bi'l-icâb tebdîllerinde şehremânetçe usûlune tevfiken mu'âmele olunacak ve bunlar için kethüdânın taht-ı tasdikinde bulunmak ve kâffe'-i mes'ûliyeti

kendisine a'id olmak üzere icâb eden mallarla emânet müşâr'ül-ileyhâ muhâsebesinin hak ettirilerek i'tâ edilecektir.

Yedinci madde: Kethüdâ vekîlinin işbu ta'lîmât ahkâmına uygun kılma ile beraber Hükümet-i Seniyyenin ve devâ'ir-i belediyenin evâmir ve tenbihâtına d'âvet beldeye muvâffak olmayan kâffe'-i mu'âmelât ve teşebbüsâta kıyâm etmeyeceğine da'ir kavî ve mu'teber kefil irâ'e etmedikçe istihdâmı ca'iz olamaz.

Sekizinci madde: İnâs hizmetçilerden hizmetkârân kethüdâsı vekili mürâca'at edip kayıd olunmak isteyenleri dahî yazmağa ve kefâlete rabt eylemeğe ve enâs hizmetçi bulmak için mürâca'at edenlere ahvali da'iresinde irâ'e etmeğe kethüdâ vekili ile loncanın salâhiyeti olabilecek isede bu sûret birinci maddede zekûr hizmetkârân için beyân olunduğu vecihle gerek enâs hizmetçiler ve gerek enâs hizmetçi isteyenler hakkında ki ihtiyâri olup mecbûri değildir. Hizmetkârân kethüdâsı vekîlinin ve lonca ve tahsildârlarının konâk ve hânelerde bulunan enâs hizmetçileri yazmağa teşebbüs eylemesi kesinlikle yasaklanmıştır.

Dokuzuncu madde: Kethüdâ ve yâhud vekîlinin bedelâtını peşin olarak i'tâ ile lâcel'ül-tevzî' olacağı tezkerelerin sûret-i tevzi'ine ve keyfiyât-ı sâ'iresine iktizâ eden defterlerin ve hesâbât-ı sa'ireye şehremâneti muhâsebesine ibrâz ve i'tâ eylemesi mecbûridir. Ve kayıd ve tahrîr olunacak hizmetkârânın umûm cedvelini nüfûs idâre'-i umûmiyesine i'tâ edeceği gibi vukû'atını dahî oraya bildirecektir.

Onuncu madde: Kethüdâ vekîli ve kol tahsildârları hizmetkârlara matbû' tezkereler i'tâ etmedikçe adî pusulalarla bedelini alamayacak ba'zı bir hizmetkârdan sınıfına göre alacağı tezkire harcı mukâbelinde derhâl matbû' tezkiresini vermeye mecbûr olacaktır.

On birinci madde: İşbu ta'lîmâtın mevâd-ı umûmiyesinin kethüdâ ve vezâ'if-i mahsûsalarının kethüdâ vekili ve kol tahsildârlar sorumludur.

İstanbul'da yoğun bir şekilde işsiz bir sınıfın ortaya çıkmasıyla bu kethüdalığın kurulmasına karar verilmişti. İşçilerin asayiş altında tutulması şehrin

güvenliği açısından önemliydi, bu dönemde İstanbul'da bulunan işçiler kargaşa gibi durumlara girmemesini önlemek için karar vermiş olduğu da yorumlanabilir²⁵³.

2.3. İşçi Örgütlenmelerinde Hayırsever Cemiyetlerin Etkisi

II. Meşrutiyet öncesi kurulan bazı derneklerin amele kavramını taşımaları birer işçi cemiyeti olarak kabul etmek zordur. II. Abdülhamit dönemi baskıların yoğun olduğu bir dönemdi. Bundan kaynaklı işçi örgütlemeleri daha çok dernek biçiminde ortaya çıkmıştı. Bu derneklerin çoğu hayır ve yardımlaşma kuruluşu niteliği taşımaktaydı²⁵⁴.

İşçilerin bir kitle haline gelmesi işçilere yakın derneklerin kurulmasını ortaya çıkarmıştır. Ancak ilk dernekler işçilere yardım amaçlı olmuştur. Bu dernekler arasından “İtalyan Operaja Derneği” (1866 La Societa Operaja İtaliana), Emek Dostları (1866, Amis du Travail), Yunan Derneği “Omania” gibi dernekler görülür. Bu cemiyetler İstanbul'da yaşayan gayrimüslim, yabancılar ve Osmanlı burjuvaları tarafından kuruldu ve zaman içerisinde de ortadan kalktı²⁵⁵.

İstanbul'da kurulan hayır cemiyetlerinin başında İtalyanlar gelmekteydi. Bunlardan “İtalyan Amelesi Cemiyeti” adlı kuruluşun faaliyet sahası tam olmamakla beraber, “Societa Italiana di Beneficenza” adlı derneğin hayır kuruluşu olduğuna dair çok güçlü kanıtlar bulunmuştu²⁵⁶.

Sultan Abdülhamit 1882 yılında İtalyan Cemiyet-i Hayriyyesi adındaki yardım derneğine 50 liralık bağışta bulunmuştur. Cemiyetin yöneticileri Sultan Abdülhamit'in cemiyete 50 lira bağış yapmasından dolayı kendisine teşekkür etmişlerdi. Teşekkür mektubunda şöyle ifade edilmekteydi:

Ekselâns

“İtalyan cemiyet-i hayriyesinin hey'et-i irâdesinin son ictimâ'ında Gazi Sultân Abdülhamit Hân'ın bu sene dahi mezkûr cemiyete ihsân buyurdıkları elli liradan dolayı saadet-i şükrânımızı zât-ı devletlerine bildirmeği kararlandırdı. Zât-ı

²⁵³ BOA, Y.A.RES. 26/8, 1302.

²⁵⁴ Ahmet Makal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, 243.

²⁵⁵Ülkü İleri, “Emek Toplum”, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, III, 7, Ankara, 2014, 36.

²⁵⁶ Serkan Erdal, a.g.m, 164.

şâhânelerinin cemiyeti hayriyeye ihsân-ı şâhânelerinin bizimle beraber fakîrlerimiz Muzaffar Osmanlı İmparatorunu takdîs etmektedirler.

Derîn hissiyât şükrânımızı hâkipây şahinşâhlarına devamı ömür û afîyet-i şâhâneleri ve imparatorluğunun terakki ve teâlisi temenniyâtımızla birlikte takdîm ideceklerinizden ihtimâd duymaktayız.

Hattı zatında zât-ı devletlerinizin göstermiş olduğu alâkadan dolayı en derîn şükrân hissiyâtımızın kabûlünü ricâ ederiz ekselânsınızın en acizen bendesi olmağla müftehir”²⁵⁷.

1882 Şubat ayında İtalyanlara ait bir Amele Cemiyeti İstanbul Beyoğlu’nda faaliyet halindeydi. Kont Korti tarafından Beyoğlu’nda bulunan bu cemiyetin, yerel vergilerden muaf tutulması istenerek hükümete başvuru yapmıştı. Cemiyet, Sarı Lütfi mahallesinin Jurnal sokağında yirmi dört numaralı yerde toplanmaktaydı. Senede iki bin yüz altmış kuruş vergisi olduğu ve toplam yedi yıllık vergiden muaf olunması istenmişti. Yedi yıllık vergiden muaf tutulmasının büyük bir paraya denk gelmiş, Osmanlı yönetimi bu duruma sıcak bakmamıştı. İstanbul’da mabetler dışında, diğer kurumların emlak vergisi ile yükümlü olduğundan ve bu cemiyet de diğer kurumlar gibi emlak vergisinden muaf olmasının kabul edilmeyeceği bildirilmişti. Daireye vergisini vermesinin zorunlu olduğunu belirtmişti. Bu cemiyetin bazı hayırlı hizmetler yaptığı, işsiz kalan işçilere destek sağlamıştı²⁵⁸.

1900’lere kadar, yabancılar tarafından kurulan benzer hayır cemiyetleri vardı. Ayrıca Osmanlı vatandaşları tarafından kurulan yardım dernekleri de bulunmaktaydı. 1893’te İstanbul’da kurulan “Uhuvvet”, ayakkabıcı esnafları ile ayakkabı işçilerinden olan işsizlere, kış aylarında yardım etmek amacıyla kurulan bir cemiyet idi. Kardeşlik anlamında ifade edilen “Uhuvvet” daha çok yardımlaşma cemiyeti idi²⁵⁹.

Ayrıca amele ve sanatkârlara yardım gayesiyle kurulan bir yardım cemiyeti, 1904’te Bulgaristan’daki “Nov Dvevnik” gazetesinde haber olmuştu. Bulgaristan’da bulunan ve sayıları iki yüz bine ulaşan Makedonya işçi ve yoksul halde bulunan vatandaşlara yardım etmek üzere Cemiyet-i Hayriye oluşturmuşlardı. Kasaba ve

²⁵⁷ BOA, Y.PRY. EŞA, 19/16.1310.

²⁵⁸ BOA, İ.DH. 846 / 67907. 1297

²⁵⁹ Kadir Yıldırım, *Osmanlı’da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, 102.

diğer birçok mahallelerde cemiyetin kurulması buradaki işçilere, yoksullara yardım sağlamıştı²⁶⁰.

Lübnan'ın Deyrülkamer Kasabası'nda bir takım işçi bir araya gelmiş ve bir cemiyet kurmuşlardı. Bu cemiyetin üyeleri gizli olarak bir araya gelmek için anlaşmışlardı. Toplanma durumlarının haber alınmasıyla memurlar görevlendirilmiş ve araştırma yapılmıştı. Bu cemiyet işçi takımını ayaklandırarak iş vaktinin belirleme, tehdit, iş vakitlerinin azaltması ve ücretlerin artırılması amacıyla örgütlenmişlerdi. Bu cemiyetin devam etmesi halinde bu düşüncelerinin başka yerlere de sirayet edeceği ve uygunsuz olaylar olacağı belirtilmişti. Buna bağlı olarak cemiyet toplantı vakitlerinde bastırılarak bu makamda bulunanları adliyeye sevk edilmiş ve toplantı yerleri etkisiz hale getirilmişti²⁶¹.

Bu arada Edremit kasabasında Ağnâd'ın gazinosunda bir cemiyet oluşturulduğuna dair bilgiler elde edilmişti. Cemiyet hakkındaki talimat neticesinde kasabada araştırma yapılmıştı. Karesi Sancağı mutasarrıflığından gönderilen yazılar ve belgelerde cemiyet ile bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Cemiyet, yabancı ülkelerde bulunan gayrimüslimlerin emirleri doğrultusunda hareket etmişti. Cemiyet gayrimüslimlere, muayene fûnûn, edebiyat, tarih, kiliseler hakkında ve piyeslerden oluşan dersler vermekteydi. Amele adıyla anılan cemiyetin ve buna mensup olan üye isimleri, siyasi fikirler doğrultusundaki görüşmelerini içermişti. Bu cemiyetin amacı yoksul olan Hristiyanlara sahip çıkmaktı. Hasta, felaketzedelere yardımda bulunmak, fakir üyelerin çocuklarını ücretsiz okula göndermek, kıraathane kurulması, ders verme ve okumayı öğretmek, üyelerin manevi ve ahlâken ilerlemelerini sağlamaya çalışmaktı. Vilâyet serkomiserliği çalışmaları sonucunda bu cemiyet kapatılmış ve gazinoda toplananlar tutuklanmıştı²⁶².

2.3.1. Hamurkâr Cemiyeti

II. Abdülhamit döneminde cemiyetler ya gizli kurulmuş ya da sansürden dolayı tam olarak belirlenememiştir. Cemiyetin tam olarak ne zaman kurulduğu belirlenememiş fakat İstanbul'da faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Hamurkâr cemiyeti, II. Abdülhamit döneminde bir grevi örgütleme sonucunda ortaya çıkmıştı.

²⁶⁰ BOA. A)MTZ. (04). 90/76. 1320.

²⁶¹ BOA, DH. MKT. 745/49. 1319.

²⁶² BOA, DH. TMIK. 272/74. 1324.

Hamurkâr cemiyeti fırın işçilerinin ücretlerinin azlığından şikâyetçiydi. İstanbul'daki fırınları dolaşarak işçileri iş bırakmaya davet etmişti. Yenişehir'de toplanarak fırıncıları toplayıp örgütlemeye çalışmıştır. Belediye bunu önlemek için olaylara karışan işçiler ve sorumluların gözaltına alınması istemişti. Bu olayların tekrar yaşanmaması için yetkililer güvenlik önlemlerini artırmıştı²⁶³.

2.3.2. İstanbul'da Ermeni İşçilerin Örgütlenmeleri

Taşradan İstanbul'a gelen Ermeni hamalların sayısındaki artış üzerine İstanbul'daki Ermeni hamal, kayıkçı, amele ve sair işçiler arasında zamanla örgütlenmeye başlamışlardı. Bunda etnik köken, din ve aynı memleketten olma duygusu etkili olmuştu. Ermeniler gittikçe milliyetçi duygularla hareket etmeye başlamış ve kendi iş alanlarındaki istihdamı denetleyip başkalarının bu işe girmesinde engel olmuşlardı. Örgütlenen Ermeni hamallar taşradan İstanbul'a hamallık yapmak üzere gelen diğer gayrimüslim guruplara karşı baskılarını arttırmışlardı²⁶⁴.

Hınçak ve Taşnak gibi Ermeni komiteler bağımsızlığa giden bir harekette işçileri önemli bir unsur olarak görmüşlerdi. Devlet yetkilileri, özellikle İstanbul'da Ermeni işçilerinin önemli bir sorun haline geleceğinden ve bunlara dikkat edilmesi gereken bir konu olduğu görüşündeydiler. II. Abdülhamit'in sosyalist ve sosyalist örgütlenme yapılarına karşı yaklaşımı çok sert olmuştu. II. Abdülhamit döneminde devlet yetkilileri olayları çok iyi anlamış olmalı ki "Mürur Tezkiresi" kararını uygulamıştı. II. Abdülhamit döneminde Ermenilerin İstanbul'a gelip olay çıkartacakları ve isyan etme gibi durumlarının olduğu düşüncesiyle bu karar alınmıştı²⁶⁵.

Taşrada Ermeniler milliyetçi duygularla hareket etmiş ve birtakım olaylara karışmışlardı. Ermeniler, Anadolu'da sorunlar yaşamış, çıkan olaylar üzerine İstanbul'a gelmişlerdi. Bunların başında rençberlik, hamallık ve diğer mesleklerle ilgilenen Ermeniler bulunmuştu. Bunun üzerine Ermeni Patriği, defalarca Babiâli'ye

²⁶³ BOA, DH. MKT. 2712/3. 1324

²⁶⁴ Süleyman Uygun "19. Yüzyılda Anadolu'dan İstanbul'a Olan Mevsimlik Ermeni İşçi Göçleri", *History Studies* Volume 7 Issue 4 December, Amasya, 2015, 143.

²⁶⁵ Cevdet Kırpık "Osmanlı Devleti'nde Ermeni İşçiler ve Milliyetçilik", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, I, Erciyes Üniversitesi Yay. Kayseri, 2009, 435.

gelerek gerekli incelemelerin yapılmasını ve olaylara karışmamış olan Ermeni işçilerin İstanbul'a gelmelerine izin verilmesini istemişti. Hatta padişahla görüşen patriğin padişahıtan yasağı kaldırma talebi, Ermeni işçilerin bir bahane ile toplanıp, Babıâli'ye yine yürüyebilecekleri gerekçesiyle reddedilmişti. Patriğin ısrar etmesinin amacı Ermenileri İstanbul'a getirerek bir sorun haline getirme isteğiydi. Ancak Babıâli'nin kararı kesindi ve bu nedenle Babıâli bütün vilayetlere haber göndererek taşradan İstanbul'a gelmek isteyen rençber, hamal, Ermeni işçilere asla izin verilmemesini istemişti²⁶⁶. Anadolu Ermeni işçileri İstanbul'a gelmekte ve Ermenilerin İstanbul'da sayıları artmasıyla örgütlenmesine neden olmuştu²⁶⁷.

Bütün engellemelere rağmen Ermenilerin İstanbul'da hareketlere girişebileceklerdi. Nitekim Ermeni ileri gelenleri Narlıkapı'da toplantıya davet edilmişti. Buna müsamaha edilmeyeceği gibi bu türlü olayların şehirde toplumsal şiddet olaylarını artıracığı öngörülmüştü. Özellikle Ermenilerin kilisede örgütlendiği ve kiliseye davet edilenlerin arasında ise Ermeni ileri gelenler oluşturmuştu. Bu duruma dikkat edilmesi ruhani cemiyetlerin İstanbul'a gelen işçiler, rençberler üzerinde etkin olmasına, asla müsaade etmemesi için kolluk kuvvetleri görevlendirilmişti. Kilisede, sivil memurların bulundurulması Ermeni cemiyetlerinin toplantılarına katılması ve burada oluşacak durumların rapor edilmesi istenmiştir²⁶⁸.

Ermeniler, 1904 Aralık ayında bir kargaşa çıkaracakları ve İstanbul'da nüfuslarını artırmaya yönelik politikalarına fırsat vermemek için önlemler alınmıştı. İstanbul'a gelen kişilerin kimlik sorgulamaları, nerden geldiklerinin araştırılması devlet tarafından istenmişti. Ermenilerin örgütlenmeleri hakkındaki bir söylenti Hınçak komitesini teşkil eden ve yabancı ülkelerde bulunan bu komitelerin başkanı tarafından bazı Ermeni üyelerini örgütlenme amacıyla Osmanlı Devletine göndermişti. Hınçak komitesinin gönderdiği üyeler, Ermeni nüfusunu yoğun olduğu yerlerde Ermenileri ayaklandırmaya teşvik etmekteydi. Bu komite tarafından Amerika vapuruyla bir Ermeni'nin İzmir'e gelerek oradaki bazı Ermenileri

²⁶⁶ BOA, DH. MKT. 396/15. 1899.

²⁶⁷ BOA, A.}MKT. MHM. 634/15. 1320

²⁶⁸ BOA, A.}MKT. MHM. 634/15. 1320. Aynı belge

örgütlemeye çalıştıkları ve bunların yakalanması için hükümet tarafından polis memurları görevlendirilmişti²⁶⁹.

Ermeni işçilerin örgütlenme durumları sosyalist-milliyetçi düşünce çerçevesinde oldukları ve bu doğrultuda hareket ettikleri görülmüştü. II. Abdülhamit döneminde Ermeni işçilerden çoğu işten çıkarılmıştı. İstanbul'da bulunan Ermeni usta, kalfaların ev ve iş yerlerinin bulunduğu yerleri tespit edilerek bir defter tutulmuştu. Defterde çizelge belirlenmiş; Ermeni işçilerin kimlik bilgileri, uğraştığı alan (sanat, iş,), sokak numarası oturduğu ev yazılmıştı. Bu deftere 1071 kişi kaydedilmişti²⁷⁰.

Amerika, İngiltere, Yunanistan, Bulgaristan ve diğer yabancı yerlerde bulunan Ermeni komitecilerinin İstanbul'a girmek için karşılaştıkları zorluklar yüzünden, çeşitli hileli yollara başvurdukları bilinmektedir. Bunların yabancı vapurlarda tayfalık, demiryollarında hademe ve amelelik gibi kıyafetlere girerek, kolaylıkla şehre çıkmak istedikleri haber alınmıştır. Bu gibi kılık ve kıyafetlerle şehre girmek isteyenlerin gerçi kimliklerinin zabıta memurlarınca tespit edilip hangilerinin sahte olduğunu anlamak tecrübeli ve uyanık olmayı gerektirmektedir. Bu gibi kılık ve kıyafetlerle İstanbul'a girmek isteyenlerin sokulmamalarına dikkat edilmesi, bu hususta vazifeli memurlar ve Deniz Muhafaza Birliği'ne de bu doğrultuda güvenliğin sağlanması için emirler verilmişti. Bu durum Ermenilerin yabancı ülkelerden gelerek İstanbul'da etkin bir güç olmaları kendi nüfuslarını İstanbul'da arttırmak istemişti. Fakat ilerde sorunun büyüyeceği endişesiyle yoğun güvenlik önlemleri alınmıştı²⁷¹.

²⁶⁹ BOA, A.}MKT. MHM. 634/15. 1320.

²⁷⁰ Cevdet Kırpık "Osmanlı Devleti'nde Ermeni İşçiler ve Milliyetçilik", *a.g.m.*, 437.

²⁷¹ Erdal İter "Türkiye'de Sosyalist Ermeniler'in Faaliyetleri (1890-1923)", (Hacettepe Üniversitesi Atatürk ilkeleri ve inkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara, 1993. 29-30.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ İŞÇİ GREVLERİ ve ALINAN TEDBİRLER

3.1. II. Abdülhamit ve 1908 Grevleri

Fabrikalarda çalışarak hayatını kazanan işçiler, çalışma koşullarının iyi olmadığı gerekçesiyle eylemler gerçekleştirmişti. Köy yaşamından şehirlere göç eden insanlar, burjuvazi sınıfının çıkarları doğrultusunda fabrikalarda ve büyük atölyelerde ucuz işgücü olarak çalıştırılmaya başlanmıştı. Bu ucuz iş gücü karşılığında ağır çalışma koşulları grevlerin önemli nedenleri olmuştur. Osmanlı'da kentleşme ve sanayileşmenin yoğun olduğu, Selanik, İstanbul gibi yerlerde grev hareketlerine rastlanmıştır²⁷².

Osmanlı'da grev kavramı arşiv belgelerinde Tatil Eşgal, Terk-i Eşgal, Terk-i Meşagil vb. birçok kavram ile tanımlanmıştı. Bu kavramlardan da anlaşılacağı üzere işlerin ve çalışmanın tatil edilmesi, yani geçici bir süre işçilerin işlerini terk etmesi, bırakması gibi anlamlar taşımaktaydı. Birçok belgede Terk-i Eşgal kavramı ön plana çıkmıştır²⁷³.

Grev, işçilerin çalışma koşullarını düzeltmek ve iş yerinde haklarını alabilmek için çalışmayı durdurduğu olaydır. Osmanlı'da sanayileşme sonrası grevlerin arttığını söyleyebiliriz. İşçiler sosyal, ekonomik ve kültürel sebeplerle tepkisel nitelikteki işçi hareketlerini oluşturmuştu. II. Abdülhamit dönemi başında 1880'lerde ücret kaynaklı grevler ön plana çıkmıştır. Gerek devlet gerek ise şirketler yeterli ücreti işçilere vermiyordu. İşçiler bu dönemde işlerinde ücret için yoğun bir çaba sarf etmişti²⁷⁴.

Diğer ülkelerde gerçekleşen işçi hareketlerini, Osmanlı Devleti yakından takip etmiştir. Washington'dan gelen telgrafnamede Avrupa Devletlerini rahatsız eden amele ve iş bırakma eylemleri gibi olayların ortaya çıkacağı ve engellenmesi

²⁷² Cem Doğan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevlerde Ve Tatil-İ Eşgal Kanunu*, 61.

²⁷³ BOA, ZB. 67.42. 1324. Arşiv kaynaklarında "Grev" kavramına karşılık farklı tanımlamalar karşımıza çıkmaktadır. BOA, Y.PRK. PT, 15.47. 1315, BOA, ZB. 485.17, 1324, gibi belgelerde farklı tanımlanmıştır. Grev kavramına karşılık Osmanlıcada, Tatil Eşgal, Terk-i Eşgal, günümüz Türkçesiyle "iş bırakma, iş durdurma," gibi kavramlar ifade edilmiştir.

²⁷⁴ Tiğinçe Oktar-Mehmet Mubarek Alan, a.g.m, 29.

için çalışma saatlerinin düzeltilmesi, işçi hastanelerinin açılmasının gerekliliği aşikârdı. Batıda oluşan grevlerin genel nedeni ise sağlık koşulları ve çalışma saatlerinin düzeltilmesiydi. Bu durum, Osmanlı yönetiminin dikkat etmesi gereken konulardı²⁷⁵.

1872-1908 yılları arası Meşrutiyet'in ilanına kadar 89 grev gerçekleşmişti. Bu grevlerin en etkili olduğu yer ise İstanbul olmuştur. II. Meşrutiyet'ten hemen sonra grevlerde artış gözlenmiş, 1908 yılında bir yıl içerisinde 146 grev ortaya çıkmıştı²⁷⁶. 1908 öncesi grevlerin büyük çoğunluğu, ücret artışı ve özellikle birikmiş ücret alacaklarının ödenmesini hedefleyen ekonomik amaçlı eylemler olmuştu. Bu dönemde işçilerin örgütlü olarak grev hareketlerine katıldığını söylemek mümkün değildir. İşçilerin örgütsüz hareket etmeleri, toplu hareketten alıkoymuş ve başarılı olmasını engellemiştir. Ayrıca işçilerin meslek oluşumları ve bilinç konusunda yetersiz olmaları, örgütlenme yapılarını geciktirmiştir. Kurulan cemiyetler ise, yeterli olmadığından görevlerini yerine getirmemişti²⁷⁷.

Ayrıca bu dönem yoğun baskı dönemi olduğundan gazetelere sansür uygulandığı için ve işçi hareketleri ile ilgili yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. Selanik'te yayımlanan işçi gazetesinde son zamanlarda işçi ücretlerinin gündemde olması ve işçi ücretlerinin haber olmasından kaynaklı sansür baskıları olacağı korkusuyla dikkatli davranılması isteniyordu. Sansür, işçilerle ilgili bilgi edinilmesine mani olmuştur²⁷⁸.

Osmanlı'da işçi hareketlerinin, gerçek bir grev niteliği kazanması ve kamuoyunda ses getirmesi 1870'lerden sonraki yıllarda ortaya çıkar²⁷⁹. 1870'li yıllarda devletin artan malî sorunlarıyla birlikte grev sayısında artış yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde yapılan grevlerin tamamına yakın bir kısmının devlete ait fabrikalarda çalışan işçiler tarafından gerçekleştirilmesi de bu durumun bir işaretidir²⁸⁰. II. Abdülhamit'in baskı rejimi, işçi eylemlerinde bir azalmaya neden olmuş, 1878'lerde işçi hareketleri tekrar başlamıştır. 1908 tarihine kadar çalışma

²⁷⁵ BOA, Y.PRK. EŞA. 36/36, 1318.

²⁷⁶ Ersoy Zengin, a.g.m, s. 444.

²⁷⁷ Taner Aslan, a.g.m, s. 44.

²⁷⁸ BOA, DH. MKT. 1134/49, 1324.

²⁷⁹ Oya Sencer, a.g.e, 132.

²⁸⁰ K. Yıldırım *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, 209.

koşullarının kötü olması ücretlerin yeterli olmaması ve zamanında verilmemesi, birçok iş bölümünde işçilerin greve gitmesine neden olmuştur²⁸¹.

İttihat ve Terakki Fırkası çevresindeki aydınların, en katı despotizm ve hürriyetten yoksun bir zindan dönemi olarak gördükleri II. Abdülhamit dönemi, II. Meşrutiyet'in ilanı ile bitmişti. Yeni Anayasanın kabul edilmesi ile başlayan bu "Hürriyet baharı" dönemi, yoğun sosyal, iktisadi ve politik karışıklıklara sahne olmuştu²⁸².

II. Meşrutiyetin ilanı ile eylül sonuna kadar sürecek olan ve ülkenin sanayi bölgelerinin hemen hemen hepsini kapsayan bir grev patlaması yaşanmıştı. Bu grev dalgasının altında yatan en önemli sebep anayasanın tanıdığı özgürlükten ziyade %20'yi bulan enflasyon artışı ve hayat pahalılığıydı. Memurlar ise yabancı uyruklu memurlara fazla maaş verilmesinden ve kayırılmasından şikâyetçiydi. İşçiler özellikle ekonomik taleplerinin yerine getirileceğini düşünmüşlerdi²⁸³. 1908 grev dalgası, 1908 öncesinden beri süregelen anlaşmazlıkların bir sonucuydu. 1908 grevlerinin ortak özelliği ekonomik talepler doğrultusunda gerçekleştirilmiş olmalarıdır, işçiler daha iyi çalışma ve yaşam koşulları için grev yapmışlardır²⁸⁴.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra verilen sözler yerine getirilmemiş ve altı ay içinde 100'ü aşkın grev gerçekleşmişti. İşçiler ilk olarak grev öncesi şikâyet ve taleplerini dilekçe vererek haklarının yerine getirilmesini istemişti. İşçi ve memurlar grevi son çare olarak düşünmüş talepler yerine getirilmeyince grevlere başvurmuşlardı. Grevlerin çoğunluğu işçi ve memurların uzlaşacak bir makam bulamaması nedeniyle ortaya çıktığı söylenebilir²⁸⁵.

3.1.1. Tütün İşçilerinin Grevleri

İstanbul Cibâli'de Reji tütün fabrikası havan makinası işçilerinin yeni havanların alınması yüzünden işçilerin işinden olacağından dolayı işlerini bırakmışlardı. Reji direktörü tarafından eskiden olduğu gibi havanların

²⁸¹ Taner Aslan, a.g.m, 42.

²⁸² E. Yazıcı, a.g.e, 97.

²⁸³ Umut Karabulut- Ömer Faruk Özkul "II. Meşrutiyetin İlanından Tatil-İ Eşgal Kanunu'na (1909) Osmanlı Payitahtında İşçi Hareketleri" *Belgi Dergisi*, II, 14, Denizli, 2017, 57.

²⁸⁴ Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevler", *Toplum ve Bilim*, 78, Ankara, 1998, 192.

²⁸⁵ Umut Karabulut- Ömer Faruk Özkul, a.g.m, 571.

kullanılmasına müsaade edilmişti. Ayrıca bu amelelerin tekrar ücretlerinin artışı talebinde bulunmaları ve iş bırakacakları düşüncesiyle, işçilerin bir sorun çıkarmak istedikleri anlaşılmasıyla gerekli tedbirlerin de alınması istenmişti. Avrupa’da olduğu gibi bir takım işçinin fabrikalarda şiddet olaylarına sebebiyet vereceğinden ve benzer vukuatları olacağından ve buna asla meydan verilmemesi için dikkatli davranılmıştır. Bu olayların önlenmesi, Reji idaresi ile belediye arasında durumun iyileşmesi için müzakere ortamını yerine getirme, güvenliğin zabıta tarafından kontrol edilmesi daha güvenli olacaktır²⁸⁶.

Ayrıca 1908’de Cibali tütün fabrikası gelişen olaylardan kaynaklı ikinci bir emre kadar tütün fabrikası kapatılmıştı. Reji fabrikalarındaki işçileri bu karara karşı çıkmıştı. Sokaklarda toplanıp kapıları kırmaya karar vermeleri nedeniyle olayların büyümemesi için fabrikaların tekrar açılmasına karar verilmişti²⁸⁷.

20 Mart 1905, Kavala’da bir araya gelen yaklaşık 6.000 işçi, kentteki tütün mağazalarının cam ve çerçevelerini kırmaya başlamış, “Allatini” ailesine ait mağazanın yazıhanesine hücum etmiş ve orada karşılaştıkları kâtime hakarete bulunmuşlardı. Bu işçilerin ücretlerinin düşük olmasından kaynaklı bir grevdi. Bunu gerçekleştirebilmek için kentteki tütün mağazalarına saldırarak buraları tahrip etmişlerdi²⁸⁸. Kavala’da tütün amelesi ile tüccar arasında yevmiye ücretleri hususunda anlaşma sağlandığı ve işsiz olan işçilerin memleketlerine gönderilmesine karar verildi²⁸⁹.

Kavala tütün mağazalarında çalışan ve miktarı on bin kadar tahmin edilen amele ile sermayedar tüccarlar arasında bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştı. Ücret ve fiyat neticesi olmak üzere amele tarafından bazı hoş olmayan eylemler olacağından her ihtimale karşın güvenlik güçlerinin hızlı bir şekilde olay yerine yetiştirilmesi gerekmişti. Bu olay tütün tüccarlarıyla amele arasında oluşan ücretten kaynaklı ortaya çıkan bir olaydır. 200’ü aşkın eylemci tütün mağazalarının kapı ve camlarını kırmışlardı. Kontrolsüz amelenin meydana getirdikleri kargaşadan ibaret, sevk ihtiyacı gerektiren önemli bir duruma sahip bir hareket olmuştu. Meydana gelen bu

²⁸⁶ BOA, DH. MKT. 22/24, 1310.

²⁸⁷ BOA, ZB. 485/17. 1324.

²⁸⁸ Can Nacar, “Tütün İşçileri, Tüccarlar ve Kırık Camlar: 1905 Kavala Grevi” 39.

²⁸⁹ BOA, DH. ŞFR, 341/95, 1321.

harekete takiben, huzurun sağlanması için güvenlik güçleri, emniyet görevlileri ve Taşöz adasından askeri kuvvetler sevk edilmişti. Dar bütçeden dolayı ücretler verilmemiş, tütün piyasasında birden düşüş meydana gelmişti. Üretim düşük olduğundan mahsul, önceki yıllara nazaran oldukça azdı. Amele sayısı sabit kalmış ve ücretlerinin oranı düşmüş, iş bulamayan işçiler büsbütün çaresiz kalmıştı. Bu durumun tekrar oluşmaması için dışarıdan gelen amelelere iş verilmemesi gibi bir durum söz konusuydu. Amele sınıfının memleketlerine iadesi ve yerli olan bir kısım amelenin ise sanatlarındaki maharetlerine göre ücretlerinin verilmesi istenmişti. Başka bir tarihte Kavala'da amele tarafından iş bırakma eylemleri sırasında amelenin Amerika tütün şirketi fabrikalarıyla idarehane vesair mahallerinde şirkete ait bini aşkın cam kırarak zarar verdiği tespit edilmiştir²⁹⁰. Kavala'da amele tarafından meydana getirilen iş bırakma eylemleri ve bu hareketlerin tekrar etmemesi için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir²⁹¹.

30 Temmuz 1908'de Reji direktörü, Reji amelesinin ücretlerin artırılması için şirkete müracaat etmişti. Yüzde elli iki nispetinde ücretleri artırıldığı halde daha ziyade ücret verilmesi talebinde bulunmalarına ve hâlbuki daha arttırılırsa yine bu ücretleri etmeyeceklerinin anlaşılmasına binaen fabrikaların kapatılması istenmiştir. Reji direktörü ücret artışının ve fabrikaların kapalı durmasının kimseye bir şey kazandırmayacağını vurgulamıştı. Bu yüzden amele ile reji idâresi arasında bir uzlaşma gerçekleşmesi önemliydi. Bu durumdan dolayı fabrikaların tekrar açılması işçilerin işlerine geri dönmeleri istenmiştir. Ayrıca emniyet teşkilatının burada güvenliği kontrol etmesi istenmişti²⁹².

Tütün işçilerinin eylemleri dönemin baskı koşullarından dolayı iki sene sonra gazetelere manşet olmuştu. Bu eylem Rumca Atinos gazetesine haber olmuş ve iki sene sonra Ekim 1908'de Sabah gazetesinde yer almıştı. Samsun Reji işçileri ücret artışı talebiyle müdür Lehli Odelyeski'ye müracaat etmişlerdi. Müracat sırasında işçilerden dördü tutuklanmış ve bundan dolayı diğer ameleler reji nezareti önünde toplanmışlardı. Tutukluların tahliyesi sonuçsuz kalmış ayrıca Odelyeski reji kolcularını görevlendirmişti. Arkadaşlarının serbest bırakılması için sekiz kişi

²⁹⁰ BOA, BEO, 2577/193271. 1323.

²⁹¹ BOA, BEO, 2567/192495, 1323.

²⁹² BOA, ZB. 325/16. 1324.

başvuruda bulunmuş ve bu sekiz işçinin çağruları yanıtızsız kalmıştı. İşçiler bu durumdan rahatsız olmuş tepki olarak taşlarla reji dairesinin kapı ve pencerelerini kırmışlardı. Emniyet görevlilerinin güvenliği sağlaması ve olayın araştırılması için acil kararlar almıştı²⁹³.

Samsun'da iş bırakan amelelerin eylemleri gittikçe arttığından huzurun ve güvenliğin sağlanması için gerektiği kadar askeri birlik vapurla Samsun'a gönderilmesi gerekli görülmüş ve kumandanlığa bilgi verilmişti. Samsun'daki yabancı konsoloslar kendi can güvenliği için idare amirine müracaat etmişlerdi. Bir Müslüman genci Ermeni kilisesine gidip kiliseyi ateşe vermiş ve Amerika ticarethanesine üç el silâh ateş etmişti. Bu alınan telgrafnâmede Samsun'da meydana gelen iş bırakma eylemi sırasında milliyetçi düşüncede olaylar gelişmişti. Hükümet hâdisenin büyümemesi, ölümlerin olmaması için Trabzon'a asker sevk edilmesine karar verdi. Altmış kişilik asker birliğin vapurla Samsun'a sevkine karar vermiş ve mutasarrıflığa tebligatla bilgi vermişti. Samsun yerel yönetimi, bu önlemlerin yetersiz olacağı ve samsuna yakın merkezlerden ya da her nereden mümkün ise acilen destek kuvvetlerin gelmeleri için hükümeti uyarmıştı. Samsun olayı emek sömürsüne karşı bir ayaklanma idi. Özellikle yabancı şirketlerin burada işçilere yaptığı adaletsizliklerden dolayı bu olay ortaya çıkmıştı²⁹⁴.

3.1.2. Demiryolları İşçilerinin Grevleri

Şubat 1880'de, Haydarpaşa Demiryolu hattında çalışan 75 kadar işçi, demiryolu idaresine bir yürüyüş düzenleyerek birikmiş ücretlerini istemişlerdi. Üzücü olayların yaşanacağı, muhasebecinin durumun daha da kötüleşeceğinden endişe etmesi üzerine işçilerin istekleri yerine getirilmişti²⁹⁵.

10 Temmuz 1880'de Haydarpaşa Demiryollarında çalışan Fransız, İngiliz, Belçikalı, Yunan, yabancı işçiler, gazeteye bir mektup yazarak aynı yıl içinde yönetimi değişen şirkette, çalıştıkları şirketin değişmesinden sonra ücretlerini alamadıklarını ve yoksul durumda bulduklarını bildirmişlerdi²⁹⁶.

²⁹³ BOA, DH. MKT. 2639/33. 1326.

²⁹⁴ BOA, DH. MKT. 2640/85. 1326.

²⁹⁵ Oya Sencer, a.g.e, 144.

²⁹⁶ Oya Sencer, a.g.e, 145.

Ankara vilâyeti dâhilinde demiryollarında binlerce yerli, yabancı amelelerle, mühendis ve memur işlerini bitirmiş oldukları halde ücretlerini alamadıklarını şirkete beyan etmişti. Polatlı'da bulunan Fransa vatandaşı Lireh adındaki şahıs, iş için topladığı dört yüz İranlı, İtalyalı, Avusturyalı ve Almanyalı ameleler İranlılarla diğer yabancı işçilerin adı geçen Lireh'den alacaklarının derhâl temin edilmesini istemişti. İstanbul'da bulunan Anadolu şimendifer kumpanyası idaresi sorunlar ortaya çıkmadan tedbirlerin hızlı bir şekilde alınması istedi²⁹⁷.

15 Ağustos 1908'de Estepân Otabân adındaki Bulgar, İstanbul'a gelerek şark demiryolları şirketi müstahdemin ve amelesini iş bırakmaya teşvik etmişti²⁹⁸. Ayrıca bu dönemde demiryolları grevlerinde ön plana çıkan kişilerin çoğu gayrimüslim kişilerdi. Yukarıdaki olayla birlikte yine Edirne'de şimendifer işçilerinin iş bırakmalarını teşvik eden Davidyan isimli şahsın emniyet tarafından araştırılıp hakkında bilgi edinilmesi istendi²⁹⁹.

1908 Ağustos ve Eylül grevlerinin en etkili olduğu iş kollarından biri; ulaşımdır. Ayrıca demiryolu işçilerinin arasında da sık sık grevlere rastlanıyordu. Bunlardan biri Rumeli Demiryolu Kumpanyasının grevidir³⁰⁰. Anadolu Demiryolu Kumpanyası'nın grevi, Aydın-İzmir Demiryolu grevi, İzmir-Kasaba (Turgutlu) Demiryolu grevi ve Beyrut-Şam-Hama Demiryolu grevleri de diğer önemli demiryolu grevleridir³⁰¹.

5 Ağustos 1908 tarihinde "Anadolu Demiryolu Umum Amele Komitesi" imzasıyla yayımlanan ve Anadolu Demiryolu Müdüriyeti'ne gönderilen bildiri 5 Ağustos'tan 12 Ağustos'a kadar hat üzerinde çalışan bütün işçilerin Mühendis Keoleçi'nin görevden uzaklaştırılmasını istedikleri, aksi takdirde greve başlayacakları ifade edilmiştir. Grevciler bu konuda acilen cevap eklediklerini, şayet gereği yapılmazsa, 12 Ağustos'ta Bilecik ve Gebze köprülerini havaya

²⁹⁷ BOA, BEO. 27/2001, 1309.

²⁹⁸ BOA, ZB. 325/121, 1324.

²⁹⁹ BOA, ZB. 621/88, 1325.

³⁰⁰ Kemal Sülker, *100 Soruda Türkiye İşçi Hareketleri*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973, s. 154.

³⁰¹ Hüseyin Avni Şanda, a.g.e, s. 37.

uuracaklarını, tüm hazırlıkları yaptıklarını, Mühendis Vohris'in ise idam edileceğini belirtmişlerdir³⁰²

Rumeli demiryolu hattı üzerindeki amelenin iş bırakma eylemlerinden dolayı işler aksamıştı. Bu durumun düzeltilmesi için birkaç gün içinde emniyet teşkilatı görevlendirilmiş ise de alınan tedbirlere rağmen kasabadan bir sonuç alınamamıştı. Emniyet teşkilatında bulunan kolağası Faiz Bey'in Perikale istasyonuna gönderilmesi kararlaştırılmış ayrıca kabiliyetli emniyet görevlileri ve bir bölük piyade askerinin de saat 10.30-11.00 arasında istasyonda hazır bulunması istenmişti. Emniyet görevlileri ve jandarmalar burada Faiz Beyle birleşerek güvenliğin sağlanması için vagonlara binerek işçilerin yoğun olduğu Perikale ile Makriköy, Basırhne Köprüsü denilen yerlere gitmeleri saėlanmıřtı³⁰³.

28 Ağustos 1908 İstanbul'da, şark Demiryolu Kumpanyası işyerlerinde iş bırakma eylemleri gerçekleşmişti. Kumpanyaya bağlı Sirkeci şimendifer Fabrikası işçileri 28 Ağustos sabahı greve gitmiřti³⁰⁴. şark demiryolları çalışanları %50'ye varan oranlarda zam talebinde bulunmuřtu³⁰⁵. İşçiler cretlerinin arttırılacağı, şirket tarafından kabul edilmesi üzerine işlerine geri dnmřlerdi³⁰⁶.

1 Ekim'de Aydın demiryolu işçilerinin yaptıkları grevde işçiler ve askerler arasında silahlı çatışma çıkmış ve grevcilerden bir kişi hayatını kaybetmişti. Grevciler telgraf hatlarını kesmiş ve olaylar sonrası işçilerin bir kısmı tutuklanmıştı. Grevciler tutuklanan arkadaşlarının bırakılması için tekrar eylem gerekleřtirmiřti³⁰⁷.

3.1.3. Fırın İşçilerinin Grevleri

Fırın ameleleri ücret azlığından ötürü fırınları dolaşarak örgütlenmeye başlamışlardı. Örneğin fırın amelesinden Sicn, Lambo, Yorgi, Dimitri, Petrev ve Yorgi adlı şahışlar Balat civarındaki fırınları dolaştıktan sonra Balat kapısında Fistin'in fırınına gelerek fırın işçilerini iş bırakma eylemine teşvik etmişlerdi. Bu amelelerin ifadelerine başvurulmuş ücretlerinin düşük olmasından ve ekmek

³⁰² Hasan Doğan, Hasan Doğan "Grev Hakkı Ve Ta'til-İ Eřėal Kanunu" *Belleten* Cilt: LXXXII, Ankara, 2018, 277.

³⁰³ BOA, ZB. 485/75, 1324.

³⁰⁴ Zafer Toprak, *Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, 82.

³⁰⁵ Cevdet Kırpık, a.g.e, 237.

³⁰⁶ Zafer Toprak, a.g.e, 82.

³⁰⁷ Oya Sencer, a.g.e, 193.

gramajlarının eksik olduğundan dolayı işlerini terk ettiklerini söylemişlerdi. Hafife teşkilatında görevli memurlar ameleleri uyarmıştı. Rahatsız edici olaylara meydan verilmemek üzere ekmek fiyatı ile amele ücreti hakkında acilen uzlaşmanın yapılması için çalışmalar yapılmıştı³⁰⁸. Ayrıca Beyoğlu'nda da buna benzer olaylara rastlanılmıştı. Bir fırında ücretlerinin azlığı sebebiyle çalışmayan işçilerin bu hareketinin diğer fırınlara da sirayet etmemesi için gerekli tedbirlerin alınması istenmişti³⁰⁹. Ayrıca fırın işçilerinin sürekli iş bırakmaları İstanbul'da ekmek sıkıntısının yaşanmasına neden olmaktaydı. Fırın işçilerinin fazla zam talebiyle iş bırakmalarından dolayı ekmek sıkıntısı çekilmemesi için gerekli tedbirler alınmaya başlamıştı³¹⁰.

Nitekim II. Abdülhamit tahttan indirilmesinden bir hafta sonra, fırın işçilerinin yakında greve gideceği yönünde söylentiler İstanbul'u sarmıştı. 7,000'den fazla fırın işçisi, 15 Ağustos 1908 günü, şehrin meydanlarında toplanmış ve İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne bir dilekçe vererek ücretlerinin arttırılmasını istemişlerdi³¹¹.

3.1.4. Deniz İşletmeleri İşçilerinin Grevleri

1876 Şubat ayında Hasköy tersanesindeki İngiliz makinist ve işçilerin grev yapması, yabancı işçilerin ücret alacaklarının ödenmediğinden kaynaklanıyordu. 29 Mart'ta, yine alamadıkları ücretlerden dolayı 800 civarında işçi Bab-ı Ali'ye yürümüşü. Bahriye Nazırı Yaveri'nin işçilerle görüşmesi ve en kısa sürede ücretlerinin ödeneceği sözünden sonra aynı gün eylemlerini sonlandırarak işlerine dönmüşlerdi³¹².

31 Aralık 1879 Tersane-i amire işçilerinin 15 aydan beri ücretlerini alamadıklarından dolayı işlerini bırakarak, Başvekil'in konağına doğru hareket etmişlerdi. Bunlara istedikleri ücretin verilmesine kadar ihtiyaçlarının giderilmesi için günlük ekmek ihtiyaçlarının karşılanacağı ifade edilmişti. Temmuz 1881 tarihinde de "Zeytinburnu Fabrikayı Hümayununda" çalışan işçiler alacaklarının verilmemesinde dolayı Tophane ve Saraya başvurmak için grev yapmışlardı. 1908

³⁰⁸ BOA, ZB. 67/42, 1324.

³⁰⁹ BOA, ZB. 74/42, 1324

³¹⁰ BOA, ZB. 621/70, 1324.

³¹¹ Yavuz Selim Karakışla, a.g.m, 190.

³¹² Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, 211.

öncesinde en çok grev yapılan yerler arasında olan “Tersane-i amirede” işçiler çoğu kez birikmiş ücret talebinde bulunurken 1878 yazında bu sefer artan hayat pahalılığı karşısında geçinemediklerini iddia etmiş ve greve gitmişlerdi³¹³.

1879’da Şirket-i Hayriye’nin şantiye ve dökümhanelerindeki işçiler, kaimenin değerinin düşmesi ve ücretlerinin kaime ile ödenmemesi için greve gitmişlerdi. Şirket başka imkânı olmadığını ve ücretlerin kaime ile ödeneceğini bildirmişti³¹⁴. Aynı istek Kasım 1880’de Haliç gemilerinde çalışan işçiler tarafından tekrarlanmıştı³¹⁵. 1880 yılında görülen grev ve eylemler arasında İdare-i Mahsusa gemileri işçilerinin, üç aydır alamadıkları ücretleri için başvurdukları grev vardı³¹⁶.

İdare-i Mahsusa çalışanları 1884 yılı Mart ayında bir grev yapmıştı. Şirketin İstanbul Gazapkapı fabrikasında çalışan vapur tamir işçileri, 5 aydır alamadıkları ücretleri için işlerini terk etmişlerdi. İşçilere ücretlerinin bir kısmı ödenmiş ve grev sona ermişti³¹⁷.

Şirket-i Hayriyye makinistleri, işçileri ve memurları günde 14 saat çalıştırılıp 8 kuruş ücret aldıklarından yakılarak hem saatlerin uzunluğundan hem de az ücretten kaynaklı isteklerini kumpanya yönetimine bildirmişlerdi. İsteklerinin kabul edilmemesi üzerine grev başlatılmış, gösterilere başlamışlardı. Ayrıca İdare’nin kapılarını kapatıp kimseyi içeri sokmamışlardı. Bu gelişmeler üzerine Şirket-i Hayriyye Yönetim Kurulu Başkanı Reşid Bey istifa etmiş, ancak Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendi’nin ısrarı üzerine istifasını geri almıştı. 24 Eylül günü Sadrazam, Harbiye Nazırı, Ticaret ve Nafia Nazırı ve Zaptiye Nazırı’nı makamına çağırarak grevle ilgili gerekli önlemleri almalarını bildirmişti. Aynı gün Şirket-i Hayriyye yönetiminin isteği üzerine olay yerine askeri birlik sevk edilmiş, grevciler dağıtılmıştı³¹⁸.

13 Ağustos 1908 günü, Vapur işçileri ücretlerinin arttırılmasını istemiş ve iş bırakma eylemleri gerçekleştirmiş ve bu eylemlerden dolayı vapur seferleri

³¹³ Cevdet Kırpık, a.g.e, 236.

³¹⁴ Oya Sencer, a.g.e, s. 143.

³¹⁵ Donald Quataert-Erik Jan Zürcher, a.g.e, 31.

³¹⁶ Mesut Gülmez “Tanzimat’tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları, III, 794.

³¹⁷ BOA, Y. MTV. 14/23. 1301.

³¹⁸ Zafer Toprak, a.g.e, 24.

durmuştu³¹⁹. 1908 Balıkesir, Akçay iskelesinde vapurlara maden yükleyen ameleden bir kısmı iş bırakma eylemi gerçekleştirerek çalışan işçilere de zorluk çıkarmaları üzerine şirket, kaymakamlığa başvurmuştu. Milliye kaymakamlığının bildirmesi üzerine Edremit kaymakamlığı derhâl gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini ve bu olaya neden olan kişilerin mahkemeye sevk edilmesini istemişti³²⁰.

31 Ağustos 1908 günü İstanbul Limanı'nda çalışan hamallar da greve başvurmuşlardı. Grevin ikinci günü, arabulucuların etkisiyle, grevi yarıda kesmişler üç günlük bir süre için yeniden işe başlamayı kabul etmişlerdi. Bu süre içinde gemi şirketlerinin istedikleri ücret artışlarını yeniden değerlendirmesini istemişlerdi. Üç günde eski ücretleri ile çalışmayı kabul etmediklerini, ücretlerin çok düşük olduğunu belirterek bunlara tepki olarak ücretsiz çalışmayı seçmişlerdi³²¹.

3.1.5. Maden İşçilerinin Grevleri

1908 yılında, Balya'da maden amelesi arasında iş bırakma eylemi olacağı ve bu eylemlerin büyüyeceğinden çekinmişlerdi. Balya'da güvenliğin sağlanması için jandarma iki askerden ibaret bir müddet askeri gücün orada bulundurulmasını kararlaştırılmıştı. Bu durumda tekrar olayların ortaya çıkacağından güvenliğin sağlanması için oraya gönderilen kuvvetten bir bölüğün bir müddet orada bırakılması uygun olacaktı. Bu durumda şirket sahipleri, Harbiye Nezareti tarafından yazı ile haber edilmişti. Kumandanlık kuvvetin sevk, ikamesi ve hükümetin olay mahallinde gerekli tedbirlerin alınması istenmişti³²². Ereğli kömür madeninde çalışan 15 kadar işçi, kömür taşıyan vagonları devirmiş gemiler ve limanlar işlenmez hale gelmişti. Nevşehir gambotuyla Zonguldak'a asker sevk edilerek grev bastırılmıştı³²³.

Balya'da sık sık görülen işçi eylemleri çalışmalarını aksatmıştı. Buradaki maden amelesi, iş bırakma eylemi gibi bir hareketten kurtulmasına bağlı mevcut jandarmanın yetersizliğinden dolayı asayişin sağlanması için ayrı bir kuvvet gönderilmesine karar verdi. Asayişin devamının sağlanması için oraya sevk edilen yeterli tedbirlerin alınması için askeri birliğin orada kalması kararlaştırılmıştı.

³¹⁹ Oya Sencer, a.g.e, 178.

³²⁰ BOA, DH. MKT. 2660/96. 1326.

³²¹ Yavuz Selim Karakışla, a.g.m, 197.

³²² BOA, DH. MKT. 2641/97. 1326.

³²³ Kurthan Fişek, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı*, Ankara: Doğan Yayınevi, 1969, 51.

Kuvvetin sevk ve yerleşmesi gerekli tedbirlerin kabulü hakkında vilâyete tebligat gönderilmişti. Balya Karaaydın madenindeki işçilerinin sayılarının fazla olması ve iş bırakma eylemlerinin ihtimaline karşın orada askeri birliğinin sayılarını arttırmış ve şirket sahipleri, Bursa Valiliği'ne müracaatta bulunmuştu³²⁴.

Zonguldak'taki maden işçilerinin çalışma şartlarının ağırlığıyla ilgili Mart 1908'de işçilerin madenlerin içlerinde çok uzun saatler havasız kaldıklarını belirtilerek, işçilerin temiz hava alabilmeleri ocakların yanına dinlenmeleri için işçiler tarafından barakalara ihtiyaç olduğunu belirtmişti. Madende çalışma koşullarında sakat kalan işçilerin ailelerinin çok zor duruma düştükleri ve mağduriyetin giderilmesi için işçilerin ailelerine 5-6 günlük ücretleri miktarında bir maaş bağlanmasını önerilmişti. Zonguldak'taki çalışma koşullarından kaynaklı maden amelelerinden Fazlı ve Süleyman ve Koca Ömer Ahmet adlarındaki şahısların ameleli iş bırakmayı teşvik etmekte oldukları öğrenilmişti³²⁵.

3.1.6. Diğer Grevler

1879'da Şam'da 3.000 tekstil kalfası tarafından gerçekleştirilmiş olan grev 4 hafta sürmüştü. Kalfaların ücretlerinin 16 kuruştan 13 kuruşa indirilmesine karşı grev başlatan kalfalar, greve katılmayanların eylemlerine zarar vermesini engellemek için tezgâhlara sarılı iplikleri kesmiş, greve tehdit olarak gördükleri işçileri çalışmamaları konusunda tehdit etmişlerdi. Kalfaların bu grevi, ücretlerinde düşüşü engellemiş ve başarı ile sonuçlanmıştı³²⁶. Ücret yetersizliği sebebiyle grev yapan harman işçilerinin uzlaşarak tekrar işlerine dönmüşlerdi³²⁷. 13 Ekim 1882'de çıkan bir haberde, Tatavla kunduracılarından bahsedilmekte ve bunların etkili bir loncaları bulunduğu ve sık sık greve gittikleri görülmüştü³²⁸. 1885 Nisanında Odunkapı'daki odun biçme işçilerinin ücret artırılması isteğiyle greve başvurmuşlardı³²⁹.

“Ajans Nasyonal” şirketinin doğrudan doğruya aracılık yaptığı telgrafnâmelerin tercümesinde iş bırakma olayları ortaya çıkmıştı. 6 Ağustos 1899 Borniyaz işçileri iş bırakma eylemine başvurmuştu. İş bırakanların sayısı iki bine

³²⁴ BOA, DH. MKT. 2651/59. 1326.

³²⁵ BOA, DH. MKT. 2640/83, 1326.

³²⁶ Donald Quataert-Erik Jan Zürcher, a.g.e, 63.

³²⁷ BOA, Y.PRK. ZB. 8/38, 1308

³²⁸ Oya Sencer, a.g.e, 146.

³²⁹ Mesut Gülmez, “Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları 1839-1919, III, 794.

ulaşmış ve bu eylem beş hafta kadar devam etmişti. İş bırakmanın nedeni ücret yetersizliğiydi. Buna benzer olayların tekrar etmemesi için tedbirlerin alınması istenmişti³³⁰.

1905'te Cebel-i Lübnan'a bağlı Deyrülkamer Kasabası'nda bir takım amele bir araya gelerek ücret ve çalışma saatlerinin düzeltilmesini temin etmek için cemiyet teşkil ettikleri haber alınması üzerine, cemiyet toplandığı vakit bir anda basılmış ve toplantıda yakalananlar adliyeye sevk edilmişti³³¹.

1905'te İstanbul, Selanik, İskeçe ve Voden'de, İstanbul'da sekiz yüz tabakhane işçisi grev yapmıştı. 1906 Köprülü'de yüz elli kunduracı, Üsküp'te yetmiş kunduracı ve kırk kaftancı, Köprülü de terzi grevleri, Selanik'te marangozlar demirciler, Alatini tuğla fabrikasında dört yüz elli işçi grevlere katılmıştı. Bu grevler 1908 sonrasında da devam etmişti³³².

Samatya, Kazlıçeşme'de bulunan Yunanlı Nikolayı'nin debbağhânesindeki işçiler iş bırakmıştı. Bu eylemlerin son bulması ve güvenliğin sağlanması için Kolağası Faiz Bey'in Samatya ve Kazlıçeşme'ye gitmesine karar verilmişti. Ayrıca eylemlerin durdurulması için Kolağası Faiz Bey'in emrine giren bir bölük asker eylemden bir sonraki gün sabah saat 12'de güvenliği sağlamak için Samatya ve Kazlıçeşme için görevlendirilmişti³³³. Kolağası Faiz Bey'in, Kazlıçeşme'deki Yunanlı Nikolayidi'ye ait debbağ hanedeki işçilerin işi bırakmaları nedeniyle yeniden işe başlamaları için onlarla görüşmüş ve sonradan tatsız bir olay çıkmaması için bir miktar asker o bölgede devriye amacıyla görevlendirilmişti³³⁴. Diğer bir iş bırakma olayı ise, iş bırakıp diğer işçilerin de çalışmalarına engel olan İstinye'deki Linerdor Çimento Fabrikası'ndaki yirmi kadar işçi, bu olaylara katılmış ve bu olayı durdurmak için memurlar görevlendirilmişti³³⁵.

1907'de Ekim ayının 14. gecesini saat bir sıralarında Kavala kasabasında çarşıda 10-12 yaşlarında bir çocuğun ellerine birkaç nüsha Rumca risaleler verilerek

³³⁰ BOA, Y.PRK. PT. 15/57, 1315

³³¹ BOA, DH. MKT. 745/49, 1321.

³³² George Haupt-Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu Sosyalist Hareketler*, Çev: Tuğrul Artunkal, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977, 92.

³³³ BOA, ZB. 485/92, 1324.

³³⁴ BOA, ZB. 485/95, 1324

³³⁵ BOA, ZB. 621/24. 1324.

birer kuruşa satılmakta olduğu görülmüştü. Çocuk, risaleleri güvenlik güçlerine vermiş ve risaleler tercüme edilmişti. Atina'da Rumca hazırlanan ve içindekiler kısmında amelelerin tüccar yüzünden çekmekte oldukları zarar ve eziyetlerin sebep olduğu ve işlerini bırakmaları için teşvik edildiği anlaşılmıştı. Amelenin bu durumdaki fikir ve teşebbüsleri hakkında araştırma ve gözetleme için polisler görevlendirilmişti. Bu risalelerin tütün amelelerinin yoğun olarak bulunduğu Selanik, Drama, Siroz ve Eskice tarafındaki tütün satışına da etki edeceği düşünölmüştü. Bu nedenle bir nüshasının Eskice kaymakamlığına ve üç nüshanın buraya gönderildiği ve diğerleri imha edilmek üzere el konulduğu Kavala kaymakamlığından bildirmişti. Bu risalelerin bir nüshası da yönetim merkezine gönderilmişti. İşçilerin grev konusunda örgütlenmeleri gizli bir şekilde olmuştu. II. Abdülhamit döneminde gelişen bu olay işçilerin çok zor bir şekilde grevlere başvurduğu ve böyle bir durum olduğunda da hemen emniyet görevlilerinin engellenmesi söz konusuydu³³⁶.

8 Ekim 1908'de, Beyoğlu'nda çalışan garsonlar, iş saatlerinin 12 saatten fazla olmamasını 12 saatten sonra ek ücret verilmesini ve işverenden kötü muamele görölmemesini istemekteydi. Grevciler gazinonun önünde gösteri yapmak istemişlerse de zabıtaca engellenmiştir³³⁷. Paşabahçe'de bulunan Şişe Fabrikası'nın çalışmasına dört ay ara vermesinin işçiler hakkında olumsuz neticeler doğurması söz konusuydu. Bu haberden yaklaşık iki yıl sonra şişe fabrikasının İtalyan sahibi tarafından yerli işçiler işten çıkarılmış ve bunun üzerine Anadolu işçiler greve gitmişlerdi³³⁸.

Ayrıca 500 sabun işçisi, 2000 tuğla ve 95 mağaza çalışanı iş bırakmıştı. Bu rakamlar görüldüğü gibi grevlerin ancak pek az kısmını içine almakta, 1908'de grev sayısı toplam 35 bini bulmaktaydı³³⁹. 5 Eylül 1908 İzmir'de Göztepe Tramvay Kumpanyası müstahdemini işi bırakmış ve 9 Eylül günü öğleye kadar tramvaylar durdurulmuştu. Tramvay Kumpanyası ile çalışanlar sonunda masa başında soruna çözüm yoluna gitmişler, işçilerin maaşları %15 zam görmüş, günlük çalışma günü on

³³⁶ BOA, TFR. I.SL. 175/ 17473, 1323.

³³⁷ Oya Sencer, a.g.e, s. 203.

³³⁸ Cevdet Kırpık, a.g.e, 318.

³³⁹ O. Sencer, a.g.e , 204.

saatle sınırlanmış ve fazla mesai halinde saat başına bir kuruş ödenmesi kararlaştırılmıştı³⁴⁰.

İş bırakma eyleminde silah kullanıldığı ve bu durumda işçilerin katledildiği vakaların olduğu da görülmektedir. İzmir-Aydın şimendifer memurlarının grevi sırasında sakin bir ortamın sağlanması ve asayiş sağlamak üzere bölgeye gönderilen asker tarafından açılan ateşte İtalyan Polikarpo Tito'nun öldürülmüştü. İtalya Sefareti; Tito'nun olayı temaşa eden ahali arasında yer aldığını, grevcilerden uzak bir yerde bulunduğunu ve asla olayların içinde yer almadığını rapor etmiştir. Sefaret, Osmanlı hükümetinden Tito'nun annesi, eşi ve yetim kalan çocuğu için tazminat verilmesini talep etmiştir. Konu ile Sefaret, Dâhiliye ve Hariciye Nezareti'nin yazışmaları, 29 Temmuz 1909 tarihine kadar devam etmiş; adı geçen kişinin ailesine önce tazminat ödenmesi kararlaştırılmış ancak sonradan silah kullanan işçilerin yanında yer aldığı sırada öldürüldüğünden tazminat verilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmiştir³⁴¹. İzmir Valisi daha fazla kuvvete ihtiyaç duyduğunu Bâbıali'ye bildirmişti. Bunun üzerine Mecidiye zırhlısı İzmir'e giderek karaya asker çıkarmıştı³⁴².

3.1.7. Kadın İşçilerinin Grevleri

Osmanlı tarihinde ilk grev sayılan, 1873'te Tersane işçileri greve gittiklerinde, Babiâli'ye doğru yürüyüşlerine ve oradaki toplantılarına eş ve anneleri de katılmıştır. 27 Ocak 1873 tarihli Hadika gazetesindeki habere göre, bazı grevcilerin zevce ve valideleri dahi beraberlerinde oldukları da belirtilmişti³⁴³. 22 Ağustos 1876, Feshane'de işçi olan elli kadar Rum ve Ermeni kadın işçi Bâbıali'ye yürüyüp sadrazama bir dilekçe sunmuşlar ve uzun süredir ödenmeyen ücretlerinin ödenmesi için gereğinin yapılmasını istemişlerdir³⁴⁴.

³⁴⁰ Zafer Toprak, a.g.e, s. 120.

³⁴¹ BOA. DH. MKT. 2627/54.1324.

³⁴² Hüseyin Avni Şanda, a.g.e, s. 37.

³⁴³ Serpil Çakır, a.g.e, s. 345.

³⁴⁴ Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın" *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, III, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

1876 Mayıs ayında grevci tersane işçileri eş ve çocukları Babiâli'ye sadrazama dilekçe vermiş ücretlerinin ödenmesini istemişlerdi. 1872-1907'de örgütlenen 50 grevin 9'u kadınların çalıştığı dokuma işkolunda ortaya çıkmıştı³⁴⁵.

1907 ve 1908 yılları, elverişsiz hava koşulları ve ulaşım ile dağıtım yollarının yetersizliği yüzünden Anadolu kentlerinin birçoğunda kıtlık ve açlık yılları olmuştu. Sivas'ta halk, kadınlar başta olmak üzere, açlık ve kıtlıktan dolayı ayaklanma ortaya çıkmıştı. Bu ayaklanmaya dair Fransa'nın Sivas Konsolos Yardımcısı'nın Fransa Dışişleri Bakanı'na gönderdiği 25 Haziran 1908 tarihli raporundan ortaya çıkmıştı. 23 Haziran Sivas'ta bir ayaklanma olduğu belirtilmişti. Yaklaşık 50 kadar Türk kadını sabah saat on birde, valinin hasta olup Amasya/Havza'da bulunduğundan dolayı, vali yerine vilayet işlerini yürüten defterdarın evinin önünde toplanmıştı³⁴⁶. Kadınlar 16 saat çalışıp ve düşük ücret ile çalışması ve bu ücretle fiyatı 5 kuruş olan ekmeği alamamaları en büyük sebeplerdendi³⁴⁷.

Defterdar kadınları sorunların çözümü için vaatlerde bulunup sakinleştirmeye çalışmıştı. 50 kadın ile başlayan protestocu sayısı 500 kadar olmuştu. Protestocular konağın karşısındaki belediye binasının bütün camlarını kırmıştılar. Belediye başkanı komşu Hıristiyanların evine sığınmıştı. Olaylara rağmen görevli birkaç jandarma olay yerinde bulunmuştu. Birkaç jandarma, sayıları gittikçe çoğalan isyancıların karşısında çaresiz kalmıştı. İsyancılar bir albay ile bir kumandanı ve düzeni sağlamaya çabalayan dört zaptiyeye şiddet uygulamıştı. İsyancılar vali konağı yakınındaki buğday depolarına doğru yönelmiş ve mahsulü yağmalamışlardı. Toplam beş buğday ambarı ve buğday pazarı talan edilmişti. Belediye başkanının evi önce yakılmak istenmiş, sonra da yağmalanmıştı. Kent mağazaları olaylar başlar başlamaz kepenklerini indirdikleri için yağmadan kurtulmuşlardı³⁴⁸.

3.2. İşçi Yargulamaları ve Cezalar

İşçilerin gittikçe büyük ve güçlü bir kitle haline gelmesi toplumsal açıdan bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Devlet bunları önlemek ve sorunları çözmek için hukuki açıdan çözüm arayışına girmiş ve işçilere yargılama

³⁴⁵ Serpil Çakır, a.g.e, 345.

³⁴⁶ Şehmus Güzel, a.g.e, 862-863.

³⁴⁷ Serpil Çakır, a.g.e, 345.

³⁴⁸ Şehmus Güzel, a.g.e, 862-863.

ceza gibi yasalar uygulamıştı. Beyoğlu'nda huzur ve asayiş bozan Kefalonyalı kömür amelesinin sekiz kişinin memleketlerine gönderilmesi için izin istenmişti. Yurtdışından gelen işçilerle de anlaşma imzalanmıştı. Anlaşmada her devlet kendi ülkesinde ikamet eden yabancı işçilerin asayiş ve emniyeti ihlâl edenlerin gönderilmesi, bunun hak ve salâhiyeti bulunduğu hukuk devletlerinin ve kanunu bu durumun gerçekleşmesi açısından önemli olduğu vurgulanmıştı. Yabancı işçilerin ülkeye gelmesinden sonra anlaşma sağlanıyordu. Anlaşma neticesinde güvenliği ve yaşam hakkını ihlal eden işçiler ülkeden çıkartılıyordu. Çıkarılması durumunda ise bu işçiler hiçbir şekilde tazminat verilmiyordu.³⁴⁹

1901 Haziran ayında Baruthane-i Amirede sekiz işçi birikmiş ücretlerini almak için Baruthane idaresine başvurmuştu. İşçilerin talepleri Baruthane yönetimi tarafından ret edilmiş ve işçilerden Erzincanlı Şükrü bin Edhem adlı bir işçi tarafından baruthane çalışanlarını iş bırakmaya teşvik etmesinden dolayı işten çıkarılmıştı. İşten çıkarıldıktan sonra tekrar baruthaneye yakın bir yerde işçilerle toplanan Erzincanlı Şükrü bin Edhem tutuklanmıştır³⁵⁰.

14 bin işçi Drama ve Kavala'da Veta adlı eylemcinin yönetiminde işi bırakmıştı. Sermayedarlarla hükümetin işbirliğiyle grevi başarısız olmuştu. Greve teşvik edenler hakkında yasal işlem başlatılmıştı³⁵¹. 1907 Haziran ayında Tersane Amire'de çalışan 6 kişi Sivas ve Kastamonu'ya sürgün edilmişti. Sürgün edilme sebepleri çalışma koşulları ve çalışma düzenini bozma gerekçesiyle olmuştu³⁵².

Reji fabrikaları amelesinden iken diğer ameleğe teşvikte bulunmalarından dolayı taşraya tembih edilen Rum cemaatinden Vangel, Banzesâ ve Estibov adındaki şahısların İstanbul'a geri dönmelerine müsaade edilmişti. Ancak fabrikada şiddete uğrayacaklarına ve burada işi bırakmaya teşvik bulunamayacaklarına dair o zaman kefalete bağlı eyledikleri, bu şahısların başka işlerle meşgul olmaları ve fabrikanın bulunduğu semte uğramamaları uygun görülmüştü. Şahısların İstanbul'a gelmeleri halinde gözaltı kararı çıkarılacaktı³⁵³.

³⁴⁹ BOA, HR. HMŞ. İŞO. 5/49, 1308.

³⁵⁰ Ersoy Zengin, a.g.m, s. 448.

³⁵¹ Taner Aslan, a.g.m, s. 50

³⁵² K. Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, s. 223.

³⁵³ BOA, ZB. 381/48 1323.

1908 Eylül ayında İstanbul hamallarının grevleri artarak devam etmişti. Hamalların kararlı eylemleri sonrası güvenlik güçleri hamallara karşı çok sert müdahale etmiş ve hamallar tutuklanmıştı. Hamallar 10 gün kadar tutuklu kaldıktan sonra kefaletle ve teminat alındıktan sonra serbest bırakılmışlardı³⁵⁴.

Zonguldak'a çalışmak üzere İstanbul'a gelen İspanyالی ameleden olup Piraye ve Ereğli şirketi hizmetinde bulunan Pirez ve Mato'il Karılı ve Yüze Yaloma nâm-ı şahıslarının emniyet tarafından İskenderiye'ye kovulmasından dolayı Hazar Dirnandırının İspanya sefiri zararın karşılanması için tazminat talebinde bulunmuştu. Bernâr Diyâz, Pirez, Mâtoil Karılı ve Yüze Yaloma adındaki şahısların ve bir süre çalıştıktan sonra anarşist oldukları gerekçesiyle işten çıkarılmış ve tazminat başvurusu kabul edilmemişti³⁵⁵.

II. Meşrutiyet yıllarında iş bırakma suçundan dolayı hapis cezaları alan işçiler de bulunmaktadır. Kasım 1908'de grev suçundan dolayı 10 sene kürek cezasına çarptırılan Kartal Kazası Başbüyük köyü ahalisinden Halil oğlu Emin'in cezasını çekmek üzere Sinop Hapishanesine gönderilmişti³⁵⁶.

Estepân Otaban adlı şahıs işçilerin yoğun olduğu yerlere gitmekte ve gittiği her yerde onları iş bırakmaya teşvik etmekteydi. Şimendiferle Bulgaristan'a gitmekte olduğu ve Filibe'ye döndüğü ifade edilmişti. Edirne'ye gelerek şimendifer hattında çalışan işçileri iş bırakma hakkında teşvik ve teşebbüs ettiği gerekçesiyle hemen araştırılıp tutuklanması istenmiştir. Telgrâfnâme ile Edirne makamı uyarılmış ve şimendifer amelesi iş bırakmaya teşebbüs edenlere tembih ve nasihat verilmesi istenmişti³⁵⁷.

Tersâne-i Amire amelesinden dokuz kişinin işlerinde çalışmamakla beraber diğer amelelerin de toplanmasına ön ayak olmakta oldukları anlaşılmıştı. Zaptiyeye gönderilen ve bunlardan dört işçi memleketlerine gönderilmiş ise de beş işçi elli altmış yaşlarında olmakla beraber otuz kırk seneden beri İstanbul'a yerleşmişti. Bu şahsın çocuk sahibi

³⁵⁴ K. Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, 375.

³⁵⁵ BOA, ZB. 352/118. 1324.

³⁵⁶ BOA, ZB. 312 / 18. 1324

³⁵⁷ BOA, ZB. 325/121. 1324.

olmalarına bağılı olarak memleketlerine gönderilmeleri çocuklarının perişan olacağı belirtilmişti. Bu şahsın Kasımpaşa cihetine ve hatta Beyoğlu tarafına geçmemek şartıyla İstanbul'da kalmasına karar verilmişti³⁵⁸.

Balya Karaaydın Madeni'nde işçiler madenlere ait araç-gereçlere zarar vermiş³⁵⁹, Balya Naibi Arif Efendi'nin maden işçileri greve teşvik ettiği ve suçu sabit bulunduğundan ve azli için Bursa Valiliği'ne başvurularak bir tahkikat daha yapılması istenmiştir. Ayrıca, Balya Karaaydın Maden'inde çalışan Hıristiyan ve Müslüman işçilerden olanlar iş bırakmak için kışkırtmalarda bulunmuş ve bu gerekçeyle bazıları işten çıkarılmış, bazıları da tutuklanmıştır³⁶⁰.

Diğer önemli bir işçi ayaklanması ise Şubat ayında Yemendeki Hudeyde'de gerçekleşmişti. Buradaki Zaruyik Aşireti sağlık işlerinde Hıristiyanların çalışmasına karşı çıkmış ve Hıristiyanların işten çıkarılması için protestolar yapmıştır. Hudeyde'de ulaşım ve iletişim yollarını keserek telgraf tellerini kestiler. Cidde konsoloslukundaki raporda bu olaylara sebep olanların cezalandırılması için asker gönderilmişti³⁶¹.

3.2.1. Siyasi Açıdan 1908 Grevlerinin Sonuçları

1876-1907 döneminde gerçekleşen grevlerde, kamu alanında çalışan işçilerin ücretlerinin gecikmesi ve ücretlerinin düşük olmasından dolayı, ülkenin ekonomik yapısı zor şartlar altında olması büyük bir etkendi. II. Abdülhamit dönemi çok sıkı polisiye önlemleri olsa da işçiler ücret taleplerini dile getirmekten vazgeçmediler. Ancak, sonuçlarında eylemci işçilerden bir kısmı işten çıkartılmış bir kısmı ise ücretleri ödenmek şartıyla memleketlerine gönderilmişti³⁶².

II. Abdülhamit dönemi İstanbul'daki grevlerin sonuçlarına dikkat edildiğinde, grevlerin çoğu asker ve güvenlik güçlerinin etkisiyle dağıtılmıştı. Ücret alacağı nedeniyle yapılan grevler ise genellikle ücretlerin bir kısmı verilmiş, işçiler

³⁵⁸ BOA, Y.PRK. ASK. 248/46. 1325.

³⁵⁹ K. Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, 230.

³⁶⁰ Taner Aslan, a.g.e, 50.

³⁶¹ Şehmus Güzel, *İşçi Tarihine Bakmak*, Sosyal Tarih Yayınlar, İstanbul 2007, 88.

³⁶² Cevdet Kırpık, a.g.e, 271.

alacaklarının tahsil edilmesiyle rahatlatmış ve tekrar işlerine dönmüşlerdi³⁶³. 1908’de İşçi hareketleri Osmanlı topraklarında hemen hemen her iş kolunda kendini göstermişti. II. Abdülhamit döneminde işçiler yoğun bir baskı altında tutulmuştu. II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte grev patlaması yaşanmıştır. İttihat Terakki yayın organı şöyle ifade etmişti.

*“Bizde henüz ameleleri bir araya toplayacak bir içtimai kuvvet, sendika kuvveti mevcut olmadığı için amele sınıfının dizginini tutmak kabil değildir. Programsız bir içtimai sınıfın talepleri ise mantıksız, yalnız menfaat hissiyle dolu olacağı şüphesizdir. Filhakika amelelerimizin talep pusulaları içinde Avrupa’da eski sosyalistlerin bile birdenbire talep edemeyecekleri derecede şahsi ve mali maddeler görüldü. Bunların hali hazırda tatbiki gayr-ı kabil olduğuna dair söylenen sözler, dermeyan olunan müdafaalar, ameleler tarafından hiç dinlenmedi”*³⁶⁴. Osmanlı Devletinde işçilerin bu haber ile sınıf bilincinin oluştuğuna dair bir kanıt olabilir.

1908 grevleri Jön-Türk İhtilalı ve yeni rejim Osmanlı işçilerine yeni hak ve özgürlükler sunmuştu. Daha sonraki haftalar yüksek ücretler için grevler devam etmişti. İşçiler siyasal alanda da etkili hale gelmişti. İttihatçılar, ilk olarak işçi olaylarını, eylemlerine destek vermişlerdi. Bu durumda II. Abdülhamit’in zayıflatılması amaçlanmıştı. Jön Türk İhtilalı ile birlikte işçiler tekrar II. Abdülhamit dönemindeki gibi baskı altına alınmıştı³⁶⁵.

23 Temmuz 1908 grevleri Osmanlı topraklarında yaygın bir durum kazanmıştı. Kavala’dan Hayfa’ya, Samsun’dan İzmir’e ülkenin hemen her köşesinde, birçok işyerinde hizmetli ve işçi işlerini terk etmişti. İşçiler, ittihatçıların başlangıçta da desteklerini almıştı. İşçi eylemleri ülke ekonomisini olumsuz etkilemiş, hatta ekonomik faaliyetleri aksatmıştı. Özellikle demiryolu grevleri kilometre garantisi nedeniyle devlete mali açıdan zarar vermişti. O tarihlerde demiryolu girişimcileri yatırımlarını güvence altına almak için demiryolunun belirli bir getirinin altında kalması durumunda kilometre garantisi adı altında devlete bir fatura çıkarıyorlardı.

³⁶³ Kadir Yıldırım “II. Abdülhamit Dönemi İstanbul’unda İşçi Hareketleri” *I. Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu*, Sayı: 1, 319.

³⁶⁴ Zafer Toprak, *Türkiye İşçi Tarihi* s. 37.

³⁶⁵ Ahmet Makal, osmanlı 265.

Demiryolları grevleri, İttihat ve Terakki tarafından Abdülhamit'e karşı bir güç olarak kullanmış sonrada İttihatçılar tarafından bu grevler bastırılmıştı³⁶⁶.

Aynı dönemde Servet-i Fünun'da Mehmed Cavid, artan grevler sonucunda işçilerin işçiler sosyal ve iktisadi faaliyetlere zarar verdiğini belirtmişti. Ülkenin sükûnet ve asayişe duyduğu bu zor dönmemde ülkeyi zor durumda bıraktığını ifade etmişti. Tanin gazetesinde Ahmed Muhtar işçi grevlerini eleştirmekten çok grevlerin nedenleri üzerinde durmuş ve bu olayların olumsuz sonuçlarına da değinmişti³⁶⁷.

Zaman zaman ücretlerin artırılması için yapılan eylemler iyi sonuç verse de grevlerin başarılı olduğu söylenemez. 1876-1908 dönemler arasında olan grevlerin başarısız olmasının nedeni ise örgütlü bir yapının olmamasıydı. Türkiye tarihinin en önemli grev dalgası olan 1908 grevlerini devlet çapında gerçekleştiren işçiler iktisadi birtakım taleplerini kabul ettirebildi. Ancak sınıfsal talepler olarak tanımlayabileceğimiz talepleri ise büyük oranda yenilgi ile sonuçlandı³⁶⁸.

Osmanlı Devleti'nde işletmelerin büyük çoğunluğu yabancı sermayenin himayesi altındaydı. Eylemlerin çoğu yabancı iş kollarında meydana gelmişti. Yabancı şirketler hükümete başvurarak grevlerin engellenmesini istemişlerdi. Bu sorunu çözmek için Meclis-i Mebusan'da önce "Tatil-i Eşgâl Kanun-ı Muvakkatı" adında geçici bir yasa ilan etti. Sonra da "Tatil-i Eşgâl Yasası" çıkartmışlardı. Bu yasa ilk grev ve sendika kanunu olarak belirtilmişti. Yasanın ilkesi, işçi hareketlerini kısıtlama niteliğindedir. 1908 Ağustos-Eylül ayları arasındaki grev dalgasının hemen arkasından, alelacele çıkarılmış olması da bu kanıyı doğrulamaktadır. Yasanın temel amacı, işçinin grev ve sendika kurma haklarını düzenlenmesi olmadığı, kısıtlama olduğu açıkça görülmektedir³⁶⁹.

14 Ekim 1908, grevlerin ülkede ticareti ve kamu güvenliğini aksattığı, ifade edilmekteydi. Devletin siyasi ve mali itibarını zedelediğini, halkı zor durumda bıraktığı gerekçesiyle demiryolu, liman, tramvay, rıhtım, havagazı, elektrik, gibi genel hizmete yönelik işyerlerinde devlet kademelerinde olduğu gibi greve

³⁶⁶ Zafer Toprak, "1909 Tatil-Eşgâl Kanunu Üzerine," *Toplum ve Bilim*, 13, Bahar 1981, s. 144.

³⁶⁷ K. Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, s. 312.

³⁶⁸ Y. Doğan Çetinkaya-Mehmet Ö. Alkan, *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, 140.

³⁶⁹ O. Sencer 202.

gidilemeyeceği, bunun çıkarılmakta olan “Tatil-i Eşgal Kanun-ı Muvakkatı” ile güvence altına alındığı bildirilmişti³⁷⁰.

3.2.2. Tatil-i Eşgâl Kanunu

II. Abdülhamit döneminin totaliter yapının etkisiyle işçi hareketleri etkili olduğu söylenemez. 1908 itibarıyla farklı iş kollarında Türk tarihinde işçi sınıfı harekete geçmiş, sendikal örgütlenmeye gitmişse de, ülke ekonomisinin zayıflığı işçilerin kendini kabul ettirme durumları gelişmemişti.³⁷¹

Osmanlı’da II. Meşrutiyet öncesi yıllarda da işçilerin örgütlenmesi ve grevler yaşanmış olsa da bu durum yaygın olarak görülen bir gelişme olmamıştır. Bu anlamda Türkiye’de işçi hareketleri, sendikalaşma ve grevlerin başlangıcı olarak II. Meşrutiyet yıllarına denk gelmiştir³⁷². 1908 yılındaki grev patlamasının ardından, “Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat” yayımlandı. Bu düzenleme, küçük değişikliklerle, 1909 yılında “Tatil-i Eşgal Kanununa” dönüştü³⁷³.

Türkiye çalışma ilişkilerinde Tatil-i Eşgal Kanunu toplu iş çalışmaları hakkında dolaysız olarak düzenleme yapılan ilk yasadır. Yasa içeriği itibarıyla çalışma ilişkilerinin Osmanlı Devleti’nde, 1908’e olan döneme kadar, düzenlenmeyen temel konular hakkında önemli hükümler getirmiştir. Sendika, iş uyuşmazlıkları hakkında uzlaşma ve grevleri kapsamıştı. Bu kanun cumhuriyet dönemine kadar uzamıştı³⁷⁴. Bu kanun, 8 Haziran 1936 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde kabul edilen 148 maddelik “İş Kanununa” kadar yürürlükte kalmıştır³⁷⁵.

Grev dalgasının git gide yayılması ve işverenden gelen tepkiler üzerine yasal düzenlemelere gidildi. Bu çerçevede ilk önce 1908’de Tatil-i Eşgal Kanun-ı Muvakkatı adıyla geçici bir kanun çıkarıldı. Kanunun 8. ve 11. maddeleri işi teşkilatlanmasıyla ilgiliydi. Bunlardan ilki zorla sendika kuranlar hakkında hapis ve para cezaları getirirken, ikincisi kanunun neşrinden önceki sendikaları feshedilmiş

³⁷⁰ Zafer Toprak, *Türkiye İşçi Tarihi*. 37

³⁷¹ Hakkı Onur, “1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler,” *Yurt ve Dünya*, sayı 2, Mart 1977, s. 277.

³⁷² Hasan Doğan “Grev Hakkı Ve Ta’til-İ Eşgâl Kanunu” *Bellekten* Cilt: LXXXII, Ankara, 2018, 272.

³⁷³ Yıldırım Koç, *Sendika Tarihi*, 18.

³⁷⁴ Ahmet Makal, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, 271.

³⁷⁵ Hasan Doğan “Grev Hakkı Ve Ta’til-İ Eşgâl Kanunu” *Bellekten* Cilt: LXXXII, Ankara, 2018, 272.

sayıyordu. 1909 yılında çıkarılan Tatil-i Eşğâl Kanununun 11. maddesi muvakkat kanundan aynen alındı. Yine aynı kanunun 8. maddesi ile umuma yönelik hizmet veren yerlerde zor ve tehditle sendika kurulması yasaklanmıştı. Gerek geçici kanun ve gerekse Tatil-i Eşgal Kanunu, umuma yönelik yerlerde sendika kurulmasına yasak getirdi. Ancak, burada kurulacak cemiyetler konusunda yasal bir sınırlama getirmedi. Cemiyetlerle ilgili yasal düzenleme 1909 yılında Tatil-i Eşgal Kanunundan bir müddet sonra çıkarıldı³⁷⁶.

İşçi kesimi kendilerini ilgilendiren bu kanun ve yürürlüğe girme aşamasında tepkilerini dile getirmekten vazgeçmemişlerdi. Mitingler yapılmış, devlet makamlarına başvurmuşlardı. 1908 Ekim ayında geçici Tatil Eşgal Kanununun yapılacağı dönemde Anadolu Osmanlı Demiryolları Şimendifer Kumpanyası çalışanları tarafından, kanunu hazırlayan Gabriel Noradunkyan'a sert eleştiriler yapılmıştı. Grevlerin hiçbir şekilde yasaklanmayacağını ve bu durumun ülkenin yasalarına aykırı olduğunu belirtmişlerdi³⁷⁷.

Meclisi Mebusan'da kanunun görüşmeleri sırasında özellikle Ermeni ve Bulgar sosyalist mebusların muhalefetine rağmen, 31 Mart (13 Nisan 1909) olayının da yarattığı ortam ile 27 Temmuz 1325 (9 Ağustos 1909) da "Tatil-i Eşgal Kanunu" yürürlüğe girmiştir³⁷⁸.

Tatil Eşgal Kanununa yönelik işçiler tarafından en büyük örgütlenme Selanik'te sosyalist işçilerin 6000 işçi ile katıldığı eylem olmuştu. Mitinge sigara kâğıt fabrikasındaki işçiler, sabun işçileri, mağaza çalışanları, dizgiciler, tütün işçileri, marangozlar, Şark Demiryolları çalışanları katılmıştı. Tatil Eşgal Kanunu Layihası 13 maddeden oluşmaktaydı. Bir kitle haline gelen işçilere karşı yapılan kanun ayrıca işçilerin örgütlenmelerinin de önüne geçmişti³⁷⁹. Tatil-i Eşgal Kanunu maddeleri;

Md-1 Yüce hükümet tarafından ruhsat veya ayrıcalık elde ederek demiryolu ve tramvay ve liman muameleleri ile aydınlatma işleri gibi umuma ilişkin bir hizmet ile

³⁷⁶ Cevdet Kırpık, a.g.e, 227.

³⁷⁷ Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, 314.

³⁷⁸ O. Sencer, a.g.e, 212.

³⁷⁹ K. Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, 315.

mükellef bulunan her nevi müesseseler ile müstahdemleri veya ameleleri arasında istihdam durumlarına dair ayrılık meydana gelmesinde müstahdemler ve anılan ameleler üç vekil seçmeye mecbur olup, bunlar Ticaret ve Bayındırlık Bakanlığı'na iki nüsha olarak takdim edecekleri dilekçede, ihtilaf olayının mahiyetini ve sebeplerini izah edeceklerdir.

Md-2 Müstahdemlerin ve amelelerin dilekçeleri yönünde, müessesenin muamelelerine müdahaleye ve genel idaresi ile kurallarını teftişe dair hiçbir talep bulunmayacaktır. Ancak emeklilik ve iane sandıklarına ve kendi hukuklarına ilişkin durumlar bundan müstesnadır.

Md-3 Bakanlık dilekçenin takdimi tarihinden itibaren nihayet dört gün zarfında bir nüshasını alakadar olan müesseseye tebliğ edecek ve müessese idaresi bir hafta zarfında kendisi tarafından üç zat tayin ederek isim ve hüviyetlerini nezarete bildirecektir. Anılan müddet sürekli olmayıp, gereken kişiler tayin olunmadığı ve bildirilmediği halde, müstahdemlerin ve amelenin talepleri kayıtsız şartsız kabul edilmiş addolunacaktır.

Md-4 Bakanlık anılan bir hafta zarfında keza bir memur tayin edip anılan memurlar önceki madde gereğince Nezarete bildirme tarihinden itibaren üç gün zarfında iki tarafın vekillerini kendi nezareti altında bir ihtilaf heyeti suretinde toplantıya davet edecektir. İki tarafın vekilleri davete mazeret belirtmeksizin icabet etmedikleri takdirde, vekilleri gelmeyen taraf uzlaşmaya talip olmamış addolunacaktır.

Md-5 Uzlaşma şartlarının müttefikken kararlaştırılması halinde, uzlaşma şekli açıklayıcı bir bölük zabıtname tanzim olunarak iki taraf vekilleri tarafından imza ve alt kademeli memurca tasdik edilecektir.

Md-6 İki taraf uzlaşmadıkları takdirde, müstahdemler ve ameleler hizmetlerini terk etmekte serbest olup, fakat iş serbestisine aykırı her bir fiil ve hareket yapılması ve gösteri yapılması katiyen yasaktır.

Md-7 Uzlaşma heyetinin zabıtnamesi gerek müessese ve gerek müstahdemler ve ameleler hakkında yürürlükte olan ve geçerli olup sadece müessese idaresi zabıtname kurallarını iyi niyetle icra ve tatbikten çekindiği takdirde, Bakanlık

tarafından kendilerine bir ihtarname tebliğ olunarak anılan kuralları icraya davet edilecek ve işbu ihbarnamenin tebliğ tarihinden sekiz gün sonra, her bir gecikme günü için sermayesi elli bin liraya kadar olan müesseseler kendi hesabına yirmibeş ve yüz bin liraya kadar olan müesseseler keza kendi hesabına olarak elli ve iki yüz bin liraya kadar olan müesseseler yüz ve beşyüz bin liraya kadar olan yüz elli ve bir milyon liraya kadar ikiyüz ve daha ziyade sermayesi bulunan müesseseler üçyüz Osmanlı lirası ödemeye mecbur olacaklardır. Anılan meblağ müstahdemlere ve amelelere mahsus emekli ve iane sandıklarına ait olacak ve bunlar olmadığı halde müstahdemler ve amelelere maaş ve yevmiyeleri nisbetinde dağıtılacak ve ödenecektir³⁸⁰.

Md-8 Umuma ilişkin hizmetler ifa eden müesseselerde sendika teşkili yasaktır. İş bu müesseselerde sendika teşkil eden, cebir ve şiddet uygulayarak hizmetin tatiline sebebiyet veren ve yahut diğerlerinin çalışmasını men etmeye teşebbüs eden kimselerden teşvikler icra edenler bir haftadan altı aya kadar hapis cezası veya kendilerinden bir liradan yirmi beş liraya kadar nakit para cezası alınarak ve tehditler uygulayıp ve şiddete teşebbüs edenler bir aydan bir seneye kadar hapis ve bir liradan elli liraya kadar nakit para cezası ile cezalandırılacaklardır. Ve bu yüzden mallar ve Emlaklara zarar verilmesi durumunda var olan zarar, bu zararın meydana gelmesine neden olan kişiye tazmin ettirilecek ve işbu cezalardan daha ağır cezayı gerektiren bir suç işleyenler hakkında Ceza Kanunu'nda yer alan muayyen ceza uygulanacaktır.

Md-9 İşbu kanun dairesinde müracaat ve neticeyi beklemeksizin veya beşinci madde gereğince bir uzlaşma şekli kararlaştırılmış iken umuma ilişkin hizmetin ta'tiline iştirak edecek olan kimseler yirmi dört saatten bir haftaya kadar hapis ve yirmi beş kuruştan yüz kuruşa kadar nakit para cezası ile cezalandırılacaklardır

Md-10 Genel hizmetlerin temini ve istikrarı için gerek görüldüğü durumda genel kuvvetler kullanılacak ve harp veya harp tehlikesi meydana geldiğinde yüce hükümet müstahdemlerin ve amelelerin taleplerinin tetkikini erteleme ve ta'til hakkına sahip olacaktır.

³⁸⁰ Cem Doğan, a.g.t, 94.

Md-11 *Umuma ilişkin bir hizmet ifa eden müesseselerde, işbu kanunun yayınlanmasından evvel gerek amele ve müstahdemler ve gerek sermayedarlar tarafından kurulmuş bulunan sendikalar, işbu kanunun yayınlanmasıyla feshedilmişti.*

Md-12 *Vilayetlerde muamele yapan müesseseler ile müstahdemleri ve ameleleri arasındaki ayrılıklar gerek duyulduğunda açıklandığı üzere teşkil olunacak ihtilaf heyeti tarafından hal ve neticelendirilecek ve bu babda Ticaret ve Bayındırlık Bakanlığı'na ait muameleler en büyük mülkiye memuru tarafından ifa edilecektir.*

Md-13 *İşçileri ve Ticaret ve Bayındırlık Bakanlıkları işbu kanunun icrasına memurdur. 27 Temmuz, sene 325./8 Ağustos 1909. İşçilerin iş bırakması ve sendikal örgütlenmeler yasaklanmış, grev yapanlar ve grevi yürütenler hakkında bir aydan 6 aya kadar ceza uygulanması kararı çıkarılmıştı. Osmanlı'da sanayi işçisinin artması yabancı şirketlerin bu durumdan çekinmesine neden olmuştu. İşçilerin kitle haline gelmesi sendika kurmaları yasaklanmıştı. Bu kanun ile işçilerin grevleri durdurulamamıştı³⁸¹.*

³⁸¹ Cem Doğan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevlerde Ve Tatil-İ Eşgal Kanunu*, 100.

SONUÇ

Endüstri devriminden sonra toplumda yeni bir sınıf olan işçi sınıfı ortaya çıkmıştı. Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin zayıflamasıyla birlikte batılı devletlerle yapılan antlaşmalar, Osmanlı Devleti'nin bir iç Pazar haline gelmesine neden olmuştu. Bu devletler yoğun olarak liman kentlerinde, ulaşım sektöründe, maden işletmelerinde etkili olmuştu. Bu etkileşim sonucunda Osmanlı işgücü bu alanlarda etkinliği göstermiş ve yeni bir işçi kitlesi doğmuştu. Avrupa'da ortaya çıkan evde, el üretimi Osmanlı Devletinde de ortaya çıkmış ve evdeki el üretiminin büyük bölümünü kadınlar oluşturmuştu. Kadınlar da ekonomi ve emek tarihinde yerini almıştı.

Osmanlı'da kalifiye işçi sorunu her zaman bir problem haline gelmiştir. Bundan dolayı yabancı ülkelerden kalifiyeli işçiler getirilmişti. Bu dönemde normal işçi statüsünde olan işçilere engellenmiş fakat kalifiyeli işçilerin çalışma iznine karşı hiçbir şekilde müdahale edilmemiştir. II. Abdülhamit döneminde etkili olan fikir akımları işçiler arasında da yankı bulmuş ve zaman zaman şiddete varan olaylara rastlanmıştır. Fikir akımlarının yaygın olduğu bu dönemde Balkanlarda Milliyetçiliğin etkisiyle işçiler, hem hükümete hem de Osmanlı tebaasından olan Müslüman halka karşı şiddet uygulanmış ve Balkanlarda bağımsızlık hareketlerini desteklemişlerdi. Ayrıca yerli ve yabancı işçiler arasında çıkan etnik farklılıklardan dolayı şiddet olaylarının arttığı gözlemlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde işçiler, sınıf bilincinden yoksundu. Sınıf bilincinden yoksun olmalarının nedeni, işçilerin etnik köken, dini açıdan farklılık taşımalarıydı. II. Abdülhamit döneminde işçiler baskı altındaydı. Bunun nedeni milliyetçilik ve aidiyet duygusuyla hareket ettiklerinden yoğun bir baskı görmeleri idi. Balkanlarda oluşan sosyalist işçi hareketleri ve Avrupa'da oluşan anarşizm hareketlerinden sonra işçiler kontrol altında tutulmuştu. Yabancı işçilerden sadece kalifiyeli işçilerin gelmesine müsaade edilmişti. Sosyalizm ve anarşizm düşünceleriyle hareket eden işçilerin ülkeye girişlerinin önünü kapatmak için yasaklanmalar getirilmişti. Bununla

yetinmeyen II. Abdülhamit işçilerin yurtdışına gitmesini önlemek için liman kentlerinde güvenlik kordonları oluşturmuştu.

Bu şiddetli baskı ve güvenlik tedbirleri altında işçiler gizli cemiyetler kurmuştur. İşçilerin örgütlenmesinde gayrimüslimler etkili olmuştur. Gayrimüslim işçiler, milliyetçilik düşünceleriyle hareket etmiş ve geniş bir işçi sınıfına hitap edememişti. Bu sebepten dolayı örgütlenme yapıları zayıf kalmıştır. Ermeni sorunun ilk ortaya çıkışı işçiler arasında da belirgin olmuştur. Ermeni işçiler İstanbul'da örgütlenme yoluna gitmiş ve İstanbul'da Ermeni işçiler nüfusları artırarak devlet merkezinde bir güç olmaya çalışmışlardı. Yurtdışına giden ermeni işçiler özellikle ABD'de kamuoyu oluşturarak Osmanlı hükümetini zor durumda bırakmaya çalışmıştı.

XX. yy başlarında sosyalizm akımı Osmanlı Devleti'nde etkili bir şekilde görülmüştür. II. Abdülhamit döneminde sosyalist hareketlerin önüne geçebilmek için ülkeye gelen işçilerin araştırılması ve kimlik sorgulamaları için kolluk kuvvetler görevlendirilmiştir. Bu işçilerin ülkeye girişleri yasaklanmış ve sosyalist fikirlere sahip olanların ülkeden çıkarılması için emniyet görevlilerine yetki verilmiştir.

33 yıllık Abdülhamit döneminde işçiler yoğun bir baskı altında tutulmuştur. II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte işçiler kendilerini özgür bir şekilde ifade etmiş ve II. Meşrutiyet'ten hemen bir hafta sonra grev patlaması yaşanmıştı. 1900'lü yılların başlarında 1908'e kadar sürekli grevler yaşanmıştır. Bu durum II. Abdülhamit'in gücünü az da olsa kırmıştı. İşçiler II. Abdülhamit'i sarsmamış fakat yaptığı eylemlerle rejimin itibarını zedelememiş ve yönetimi zayıflatmıştır. Grevlerin oluşması ile II. Abdülhamit'e muhalifler olanların cesaret kazanmasına neden olmuştu. Çalışma koşullarının ağırlığı yabancı sermayenin işçiler üzerindeki eşitsizliği işçilerin eylemlerini arttırmıştır. İşçiler, toplumsal açıdan önem kazanmış, yaptıkları eylem sonrası siyasi bir güç kazanmıştı. Jön Türkler bu kitleyi kaybetmemek için II. Abdülhamit döneminde oluşan grevlerin tümüne destek vermişti. Jön Türkler bu kitleyi destekleyerek işçilerin etkinliğinden ve nüfuzlarından yararlanmış ve onları kendi taraflarına çekmeyi başarmıştır.

Yabancı sermayenin rahatsızlığı ve bu durumdan şikâyetler grevlerin önünü kesmemiştir. İttihat ve Terakki yönetimi grevlerin önünü kesmek için “Tatil-i Eşgal Kanunu” yayınlarak grevleri yasaklamıştır. 1908 Jön Türk Devrimi ile işçiler ülke genelindeki işçi ayaklanmalarının yaşanması ile milliyetçi düşüncelerin toplumsal alanda yankı bulmuştur. Bulgar milliyetçiliği gibi sosyalist düşüncelerle hareket eden toplumlar Osmanlı’dan kopmasına zemin hazırlamıştı, sosyalist ve işçilerin örgütlenmeleri bağımsızlık için bir araç olarak görülmüştür.

1908 itibariyle Osmanlıda işçiler doğrudan siyasete katılma açısından bir başarı kazanmış ve Türk tarihinde siyasi alanda bir dönüm noktası olmuştur. 1908 grevlerini, II. Abdülhamit döneminde ayırmak doğru değildir. Çünkü bu grevlerin ana sebebi II. Abdülhamit’in oluşturduğu baskı ortamı ve işçilerin çalışma koşullarının kötü olmasıydı. Oysa II. Meşrutiyet işçiler için bir fırsat olmuş ve işçiler siyasi anlamda önemli roller üstlenmişlerdi. İşçiler, Jön Türk hareketine karşı sıcak davranmış ve yabancı sermayeye karşı tepkisel eylemlerde öncüleri olmuştur.

KAYNAKÇA

Adanır, F, (1995). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923*, Der: Mete Tunçay-Erik J. Zürcher, İstanbul: İletişim Yayınları.

Akbulut, U, (Güz, 2013). “Balya-Karaaydın Maden Grevi Ve Mehmet Ali (Aynî) Bey’in Müfettişliği (1908)”, *TÜBAR*, XXXIV, , 11-33

Alan, M. Mubarek - Tiğınçe Oktar (2018). “Reji Şirketi Cibali Tütün Fabrikası İşçi Grevleri (1883-1925)” *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 20, 28-38.

Arslan, İ. (2010). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Bir Maden Şehri: Balya (1839–1923) *International Journal of Social Science* Volume 3 Issue 2 2010. 41-54.

Aslan, T. (Bahar, 2009) “II. Meşrutiyet Dönemi İşçi Hareketleri ve Bu Hareketlerin Meydana Getirdiği Sorunlar Üzerine Bir Deneme”, *Otam Dergisi*, 25, Ankara, Bahar 2009, 33-65.

Aydar, Ö. (2014) “Osmanlı Devleti’nde İlk Sosyalizm Tartışmaları Ve İlk Sosyalist Örgütlenmeler”, *V. European Conference On Social And Behavioral Sciences*, St. Petersburg Rusya, Eylül. 51-81

Aydoğan, E. - Altuncu Z. (2016) “Son Dönem Osmanlı İşgücünde Farklılık Yönetiminden Kopuş: Yabancılaşma Sorunu”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 51, 2016, 1-23.

Aykanat, M, (2015). *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Konya.

BOA, **Y.A.HUS.** 442 / 8,1318

BOA, **A. MKT. MHM.** 562/28. 1311.

BOA, **A.}MKT. MHM.** 634/15. 1320.

BOA, **A.}MTZ.(04)** 62/25,1317.

BOA, **A.}MTZ.(04)**, 25/4,1311.

BOA, **A}MTZ.(04)**, 182/42, 1313.

BOA, A)MTZ.(04), 27/85,1311.
BOA, A)MTZ.(04), 97/13, 1321.
BOA. A)MTZ. (04). 90/76 1320.
BOA, BEO, 2093/156907, 1321.
BOA, BEO, 2396/179647,1322.
BOA, BEO, 2567/192495, 1323.
BOA, BEO, 2577/193271. 1323.
BOA, BEO, 2954/221541. 1324.
BOA, BEO, 313/23419, 1311
BOA, BEO, 313/23419, 1311.
BOA, BEO, 446/33433, 1312.
BOA, BEO, 953/71402. 1314.
BOA, BEO, 977/73265, 1315.
BOA, BEO,2192/164399, 1321
BOA, BEO. 27/2001, 1309.
BOA, BEO. 27/2001,1309.
BOA, DH. MKT 1840/86,1308.
BOA, DH. MKT, 2423/106, 1318.
BOA, DH. MKT,799/23,1321
BOA, DH. MKT. 1134/49, 1324.
BOA, DH. MKT. 1500/114, 1305
BOA, DH. MKT. 1500/114, 1305.
BOA, DH. MKT. 1743/81, 1307.
BOA, DH. MKT. 1853/2, 1308.
BOA, DH. MKT. 2025/84, 1310.
BOA, DH. MKT. 22/24, 1310.
BOA, DH. MKT. 2639/33.1326.
BOA, DH. MKT. 2640/83, 1326.
BOA, DH. MKT. 2640/85.1326.
BOA, DH. MKT. 2641/97. 1326.
BOA, DH. MKT. 2651/59. 1326.
BOA, DH. MKT. 2660/96.1326.

BOA, **DH. MKT.** 2627/54.1324
BOA, **DH. MKT.** 2712/3. 1324
BOA, **DH. MKT.** 2712/3. 1324
BOA, **DH. MKT.** 396/15. 1899.
BOA, **DH. MKT.** 745/49, 1321
BOA, **DH. MKT.** 745/49. 1319
BOA, **DH. MKT.** 745/49. 1319.
BOA, **DH. MKT.** 917/6, 1322
BOA, **DH. MKT.** 917/6, 1322.
BOA, **DH. MKT.**19/34,1310
BOA, **DH. MKT.**19/34,1310.
BOA, **DH. MKT.**19/35, 1310.
BOA, **DH. ŞFR,** 246/41, 1316

BOA, **DH. ŞFR,** 341/95, 1321.

BOA, **DH. ŞFR.** 293/4, 1318

BOA, **DH. TMIK.** 272/74. 1324.
BOA, **DH. TMIK. M,** 45/4, 1315.
BOA, **HR. H,** 542, 5, 1896
BOA, **HR. HMŞ. İŞO.** 5/49, 1308.
BOA, **HR. İD.** 15/24. 1898.
BOA, **HR. İD.** 1514/61. 1893.
BOA, **HR. İD.** 42/42. 1897.
BOA, **HR. SYS.** 166/ 4,1313.
BOA, **İ. HUS.** 85/41. 1318.
BOA, **İ.D.H,** 1310/9, 1311.
BOA, **İ.D.H,** 1310/9, 1311.
BOA, **İ.DH.** 1349/30. 1311.
BOA, **İ.DH.** 846 / 67907. 1297
BOA, **İ.DH.** 846 / 67907. 1297.
BOA, **İ.HUS.** 18/42. 1311
BOA, **İ.HUS.** 18/42. 1311

BOA, **İ.HUS.** 18/6. 1311
BOA, **İ.HUS.** 18/6. 1311
BOA, **İ.MMS.** 106/4551,1306
BOA, **TFR. I. KV.** 19/1810, 1321.
BOA, **TFR. I.A.** 39/3852, 1326.
BOA, **TFR. I.SL.** 7/650, 1320.
BOA, **Y. A. HUS.** 293/2, 1311.
BOA, **Y. A.HUS. Y,** 238/97, 1308.
BOA, **Y. MTV.** 14/23. 1301
BOA, **Y.EE.** 136/93, 1316.
BOA, **Y.MTV.** 179/144,1311.
BOA, **Y.PRK. ASK.** 248/46. 1325.
BOA, **Y.PRK. BŞK.** 40/48, 1312.
BOA, **Y.PRK. DH.** 3/22,1305.
BOA, **Y.PRK. DH.** 7/14,1311
BOA, **Y.PRK. EŞA.** 36/36,1318
BOA, **Y.PRK. PT.** 15/57, 1315.
BOA, **Y.PRK. UM,** 44/70,1316
BOA, **Y.PRK. ZB.** 8/38, 1308
BOA, **Y.PRY. EŞA,** 19/16.1310.
BOA, **ZB.** 312/18. 1324.
BOA, **ZB.** 325/121,1324.
BOA, **ZB.** 325/121. 1324.
BOA, **ZB.** 325/16. 1324.
BOA, **ZB.** 352/118, 1324.
BOA, **ZB.** 352/118, 1324.
BOA, **ZB.** 380/112, 1322
BOA, **ZB.** 381/48 1323.
BOA, **ZB.** 485/17. 1324.
BOA, **ZB.** 485/75, 1324
BOA, **ZB.** 485/92, 1324.
BOA, **ZB.** 485/95, 1324.

BOA, **ZB**. 486/41, 1324.

BOA, **ZB**. 621/24. 1324.

BOA, **ZB**. 621/70, 1324

BOA, **ZB**. 621/88, 1325.

BOA, **ZB**. 67/42, 1324.

BOA, **ZB**. 74/42, 1324

BOA, **ZB**. 87/8, 1312.

Cesur, E. (2017). “Osmanlı Dönemi Sosyalizm Tartışmaları ve “İştirak” Kavramı”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, V, III, 865-878.

Çakır, S. (2016). **Osmanlı Kadın Hareketi**, İstanbul: Metis Yayınları,

Çelik, B. (1999). *Türkiye’de İşçi Hareketlerinin Tarihsel Gelişimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

Çetin, E. (2015). “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Zorunlu Çalışma Uygulamalarına Dair Bir Örnek: Karayolu Yapımında Çalışma Yükümlülüğü (1861-1908)”, *International Journal of Science Culture and Sport*, 654-665.

Çetinkaya Y. Doğan -Mehmet Ö. Alkan, (2015), *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014*, (1. Baskı), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Çoşkun Karataş, N. (2014). “Rusya’da Nihilizmin Gelişmesi ve Edebiyata Yansıması”. *İdil Dergisi* 3.12 Ankara, , 37-52.

Dığıroğlu, F. (2014). “Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji”, *Osmanlı Araştırmaları*, XLIII, 227-272.

Doğan, C, (October, 2012). “1845 Polis Nizamnamesi: 12. Ve 13. Maddeler Üzerine Bir Yeniden Değerlendirme” *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science* Volume 5 Issue 5, 75-92.

Doğan, C, (2010). *Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 Grevlerde Ve Tatil-i Eşgal Kanunu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bolu,

Düstur, I. Tertip, C. VI, Ankara, 1939.

Erdal, S. (2015). “Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19 (1), Erzurum, 163-178.

Erdem, Y. H, (2004). *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, (1. Basım) Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Fişek, K. (1967). *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı* Ankara: Doğan Yayınları, , 51.

Gülmez, M. (1985). “Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, III, İstanbul: İletişim Yayınları, 792-802

Güzel, Ş, (1993). *Türkiye’de İşçi Tarihi*, İstanbul: Sosyalist Yayınlar.

Güzel, Ş, “Anadolu-Bağdat Demiryolu Grevi”, (1985). *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, III, İstanbul: İletişim Yayınları, 828-830

Güzel, Ş. (1985). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın” *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, III, İstanbul: İletişim Yayınları, 867-874.

Güzel, Ş. (2007). *İşçi Tarihine Bakmak*, 1. Basım, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınlar.

Hatemi, H. (1985). “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, I, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, 198-204.

Haupt, George-Paul Dumont, (1977). *Osmanlı İmparatorluğu Sosyalist Hareketler*, Çev: Tuğrul Artunkal, İstanbul: Gözlem Yayınları.

Imbert, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yenileşme Hareketleri Türkiye’nin Meseleleri*, Çev. Adnan Cemgil, İstanbul: Engin Yayıncılık, Basım Tarihi Yok.

İleri, Ü. (2014). “Emek Toplum”, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, III, 7, Ankara, , Ankara, 32-59.

İlter, E. (1993). “*Türkiye’de Sosyalist Ermeniler’in Faaliyetleri (1890-1923)*”, (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

İpek, N. (Güz, 2018), “II. Abdülhamit Döneminde Trabzon’da Amele Göçü” *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 25, Trabzon: Serander Yayınevi, 103-132.

Karabulut, U. – Özkul, Ömer F, (2017). “II. Meşrutiyetin İlanından Tatil-İ Eşgal Kanunu’na (1909) Osmanlı Payitahtında İşçi Hareketleri” *Belgi Dergisi*, II, 14, Denizli, 568-579.

Karakışla, Yavuz S. (1998). “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 Grevler”, *Toplum ve Bilim*, 78, Ankara, 187-209.

Kırpık, C. (2009). “Osmanlı Devleti’nde Ermeni İşçiler ve Milliyetçilik”, *Hosgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, I, Erciyes Üniversitesi Yay. 423-444.

Kırpık, C. (2004). “*Osmanlı Devleti’nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)*”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Tarih ABD, Isparta.

Kızılca, Gül K. (2016). “Giving an Active Voice' to Ottoman Urban Workers: Hadika and Forming Public Opinion for Resistance in 1872-1873” *History From Below A Tribute In Memory of Donald Quataert*, İstanbul: İstanbul Bilgi University Press, , 585-603.

Koç, Y, (2003), *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Kozak, İ, E. (2012). İşçi Sendikalarının Tarihi Gelişimi (İngiltere Örneği) *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 37-38, , 63-81.

Kösedag, M. S. (2017). *II. Abdülhamit Dönemi Siyasal Gelişmeleri ve Basın Rejimi Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 111-134.

Kuczynski, J, (1968). *İşçi Sınıfı Tarihi*, Çev: Galip Üstün İstanbul: E Yayınları.

Kudret, Cevdet, (2000). *Abdülhamit Devrinde Sansür* 1 Cumhuriyet Yayınları İstanbul.

Kulaksız, M. Yusuf. (2004). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (Sivil) Memurların Emeklilik Sistemi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı Ankara.

Mahiroğulları, A. (2015), “Osmanlı Döneminde Kurulan İki İşçi Cemiyeti (Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti, İzmir Elbise Amelesi Cemiyeti)” *Çalışma ve Toplum*, III, 11-24.

Makal, A, (1997), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, (1. Basım), Ankara: İmge Kitabevi.

Makal, A, (2007), *Ameleden İşçiye*, (1. Basım), İstanbul: İletişim Yayınları, .

Nacar, C. (2011). “Tütün İşçileri, Tüccarlar ve Kırık Camlar: 1905 Kavala Grevi”, *Toplumsal Tarih*, 213, 38-42.

Nacar, C. (2014). “The Régie Monopoly and Tobacco Workers in Late Ottoman Istanbul” *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* Vol. 34, No. 1, 206-219.

Onur, H. (Mart, 1977). “1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler,” *Yurt ve Dünya*, 2, 277-295.

Orhan, S, (2015). “Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik Düzenlemeleri”, *İş Hayat ve Hayat Dergisi* 1, , 193-210.

Ortaylı, İ. (1981), *II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 479.

Önder, N. (Temmuz-Eylül 2013). Türkiye’de Kadın İşgücünün Görünümü, *Çalışma Dünyası Dergisi*, I, I, 35-61.

Önsoy, R. (1984). “Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası 1839-1876” *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2.2. Ankara, 5-12.

Özcan, U. (Temmuz-Aralık, 2012). “Sultan Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devletinde Yabancı İşçiler: Karadağlılar”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* / (Balkan Özel Sayısı-II), 83-106

Özdemir, S. (1998) “Türkiye’de Zorunlu Çalışma Uygulamaları” , *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, , 181-213.

Pakalın, M. Zeki, (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul: MEB.

Pamuk, Ş. (2007), *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, (1.Baskı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Quataerd, D, (1987). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı Ve Direniş (1881 -1908)*, Çev. Sabri Tekay, Ankara: Yurt Yayınları.

Quataerd, D. -Erik Jan Zürcher, (1997). *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, (1. Baskı), Çev: Cahide Ekiz, İstanbul: İletişim Yayınları.

Quataert, D. (1999), *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü* (1. Baskı), Çev: Tansel Güney İstanbul: İletişim Yayınları.

Quataert, D. (1985). “19. yyda Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, VI, İstanbul: İletişim Yayınları, 1630-1636

Sander, O. (2011). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, (22. Baskı) Ankara: İmge Kitabevi.

Sarı, H. (2014). “Bir Yabancı Mühendisin Osmanlı Demiryollarında Çalışma Tecrübesi: Friedrich Emil Mielke'nın Günlüğü (1912-1919)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* Cilt:13, Sayı: 25-26, İstanbul, 235-278.

Sencer, O. (1969). *Türkiye'de İşçi Sınıfı*, İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları.

Sezer, H. (2003), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33, 21, 105-124.

Silier, O. (1994) “İşçi Hareketi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, İstanbul, 280-287.

Sülker, K, (1973). *100 Soruda Türkiye İşçi Hareketleri*, (2.Baskı) İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Sülker, K. (1998). *İşçi Sınıfın Doğuşu*, İstanbul: Cumhuriyet Yayıncılık.

Şanda, H. A. (1954). *Bir Yarı Müstemleke Oluş Tarihi*, İstanbul: Gözlem Yayınları,

Şişmanov, D, (1965). *Türkiye'de İşçi Ve Sosyalist Hareketler*, Çev: Tuğrul Deliorman, Sofya: Devlet Yayınevi.

Tahiroğlu, B. (2011). “*Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik*”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası 45, 649-669.

Tekeli, İ. (1985), “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, II, İstanbul: İletişim Yayınları 456-475.

Toprak, Z, (Bahar, 1981) “1909 Tatil-Eşgâl Kanunu Üzerine,” *Toplum ve Bilim*, 13, , 141-156.

Toprak, Z. (2016). *Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Uygun, S, (2015). “19. Yüzyılda Anadolu’dan İstanbul’a Olan Mevsimlik Ermeni İşçi Göçleri”, *History Studies* Volume 7 Issue 4 137-155.

Ünal, N, 2017. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yahudi Kadınları” *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, XXIX, , 153-179.

Ürkmez, N. (2006). “**II. Abdülhamit’in Modernleşme Anlayışı**” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Erzurum.

Varlık, M. B, (1985). “Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları “ , *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, IV, İstanbul: İletişim Yayınları, 917-922.

Yazıcı E. (1996). *Osmanlı'dan Günümüze Türk İşçi Hareketi*, (2.Basım), İstanbul: Aktif Yayınları.

Yıldırım, E. (1995). “Osmanlı İşçileri ve Mücadeleleri 1840-1914”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, XIX, 186, Ankara, 41-48.

Yıldırım, K, (2014). “Osmanlı Sosyalist Hareketi İçinde Mustafa Suphi: Hayatı ve Fikirleri”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 28. Sayı, 101-115.

Yıldırım, K, (Kış, 2012), “Balkan Savaşlarının Osmanlı İşçi Hareketleri Üzerindeki Etkileri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, XII/2 213-234.

Yıldırım, K, (2013.) “**II. Abdülhamit Dönemi İstanbul’unda İşçi Hareketleri**” I. Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu, Sayı: 1, 311-323.

Yıldırım, K. (2017). *Osmanlı’da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, (3. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.

Zengin, E. Kış, (2017). “Türkiye İşçi Hareketleri Tarihinde İmalat-ı Harbiye İşçileri”, *Belgi Dergisi*, I, 13, Denizli, 442-469.

EKLER**1876-1908 Grevleri (II. Meşrutiyet Öncesi)**

Grev Nr	Yıllar	İşkolları	İşletme, Şirket, İşyeri, İşçi Grubu	Kent	Grevci sayısı
1	1876	Gemi Yapımı	Hasköy tersane işçileri	İstanbul	
2	1876	Demiryolu Taşımacılığı	Haydarpaşa- İzmit Demiryolu	İstanbul	
3	1876	Dokuma	İzmir Terzi İşçileri	İzmir	1000
4	1876	Gemi Yapımı	Tersane İşçileri	İstanbul	1000
5	1876	Metal	Darphane İşçileri	İstanbul	
6	1876	Metal	Fişekhane İşçileri	İstanbul	200-300
7	1876	Gemi Yapımı	Tersane İşçileri	İstanbul	200-300
8	1876	Dokuma	Feshane İşçileri	İstanbul	50
9	1878	İnşaat	Duvarcılar	İstanbul	
10	1878	Deri	Ayakkabıcılar	İstanbul	
11	1878	Dokuma	Terzi İşçileri	İstanbul	
12	1879	İnşaat	Yapı İşçileri	İstanbul	500
13	1879	Deniz Taşımacılığı	Şirket-i Hayriye işçileri	İstanbul	
14	1879	Deniz Taşımacılığı	Şirket-i Hayriye işçileri	İstanbul	

15	1879	Ticaret	Muhasebe bürosu çalışanları	Selanik	
16	1879	Gemi Yapımı	Tersane İşçileri	İstanbul	
17	1879	Gemi Yapımı	Tersane İşçileri	İstanbul	
18	1880	Deniz Taşımacılığı	İdarei Mahsusa İşçileri	İstanbul	
19	1880	Demiryolu Taşımacılığı	Haydarpaşa-İzmit demiryolu işçileri	İstanbul	75
20	1880	Demiryolu Taşımacılığı	Haydarpaşa-İzmit demiryolu işçileri	İstanbul	
21	1880	Deniz Taşımacılığı	Haliç Vapur Şirketi İşçileri	İstanbul	
22	1881	Silah yapımı	Silah yapımı Zeytinburnu Fabrika-yı Hümayunu	İstanbul	30-40
23	1882	Deri	Tatavla kunduracıları	İstanbul	
24	1885	Ağaç	Oduun Biçme İşçileri	İstanbul	
25	1886	Ticaret, Büro	Beyoğlu M. İşçileri	İstanbul	
26	1886	Gemi Yapımı	Tersane İşçileri	İstanbul	
27	1888	Gemi Yapımı	Tersane İşçileri	İstanbul	
28	1888	Gemi Yapımı	Tersane İşçileri	İstanbul	
29	1891	Deniz	İdarei	İstanbul	

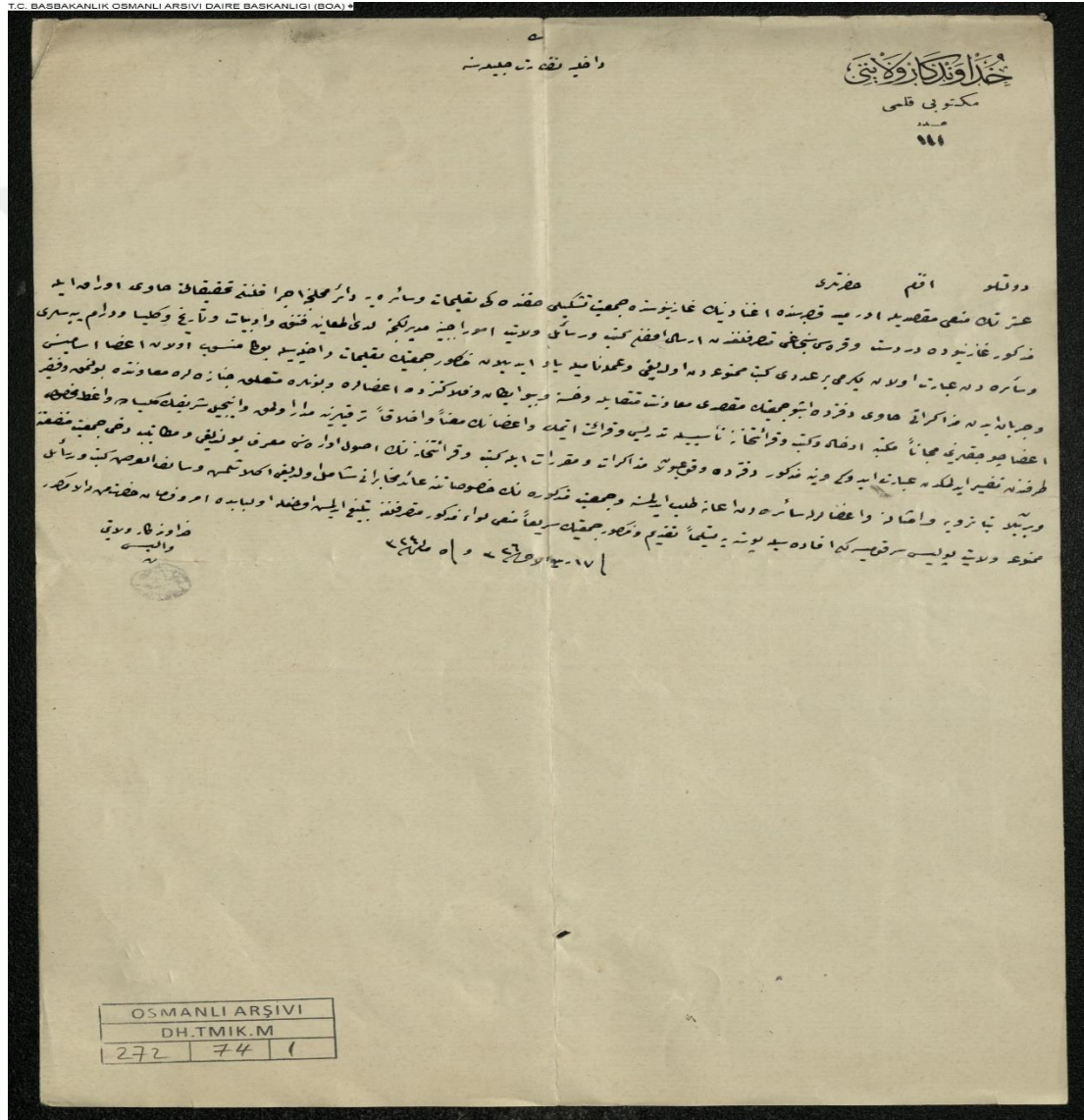
		Taşımacılığı	Mahsus İşçileri		
30	1891	Deniz Taşımacılığı	İdarei Mahsus İşçileri	İstanbul	
31	1892	Gıda	Harman İşçileri	İstanbul	
32	1893	Gıda	Cibali Tütün İşçileri	İstanbul	
33	1895	Kimya	İspermeçet Fabrika işçileri	İstanbul	
34	1902	Gemi Yapımı	Tersane İşçileri	İstanbul	
35	1902	Deniz Taşımacılığı	İdarei Mahsus İşçileri	İstanbul	
36	1903	Gemi Yapımı	Tersane İşçileri	İstanbul	
37	1904	Gemi Yapımı	Tersane İşçileri	İstanbul	
38	1904	Gemi Yapımı	Tersane İşçileri	İstanbul	
39	1904	Gıda	Reji İşçileri	Selanik	
40	1904	Gıda	Tütün İşçileri	Kavala	8000
41	1904	Gıda	Tütün İşçileri	Selanik	
42	1904	Deri	Kunduracı işçileri	Selanik	50
43	1904	Deri	Kunduracı işçileri	Bitolia(Manastır)	1500
44	1904	Gıda	Fırın İşçileri	Bitolia(Manastır)	
45	1905	Dokuma	Dokuma işçileri	İstanbul	
46	1905	Dokuma	Dokuma işçileri	Selanik	
47	1905	Dokuma	Dokuma işçileri	Sketcha	

48	1905	Dokuma	Dokuma işçileri	Voden	
49	1905	Deri	Tabakhane işçileri	İstanbul	800
50	1906	Deri	Kunduracı İşçileri	Veles	150
51	1906	Deri	Kunduracı İşçileri	Üsküp	70
52	1906	Gemi Yapımı	Tersane işçileri	İstanbul	
53	1906	Dokuma	Kaftancı işçileri	Üsküp	40
54	1906	Gıda	Cibali Tütün işçileri	İstanbul	2000
55	1906	Taşıma	Karaağaç ve Bahariye'deki mavnacılar	Edirne Gümölcine İskeçe	
56	1906	Dokuma	Terzi işçileri	Veles	
57	1906	Ağaç	Marangoz işçileri	Selanik	
58	1906	Gıda	Tütün rejisi işçileri	İstanbul	
59	1906	Basın-yayın	Mürettipler	İstanbul	
60	1906	Metal	Demir işçileri	Selanik	
61	1906	Deri	Kunduracı işçileri	Selanik	
62	1906	Çimento, Toprak, Cam	Allatini seramik fabrikası işçileri	Selanik	
63	1907	Taşımacılık	Dersaadet Rıhtım Şirketi Hamalları	İstanbul	13
64	1907	Gemi Yapımı	Tersane İşçileri	İstanbul	9
65	1907	Gemi Yapımı	Tersane İşçileri	İstanbul	300-500

66	1908	Gemi Yapımı	Tersane İşçileri	İstanbul	
----	------	-------------	---------------------	----------	--

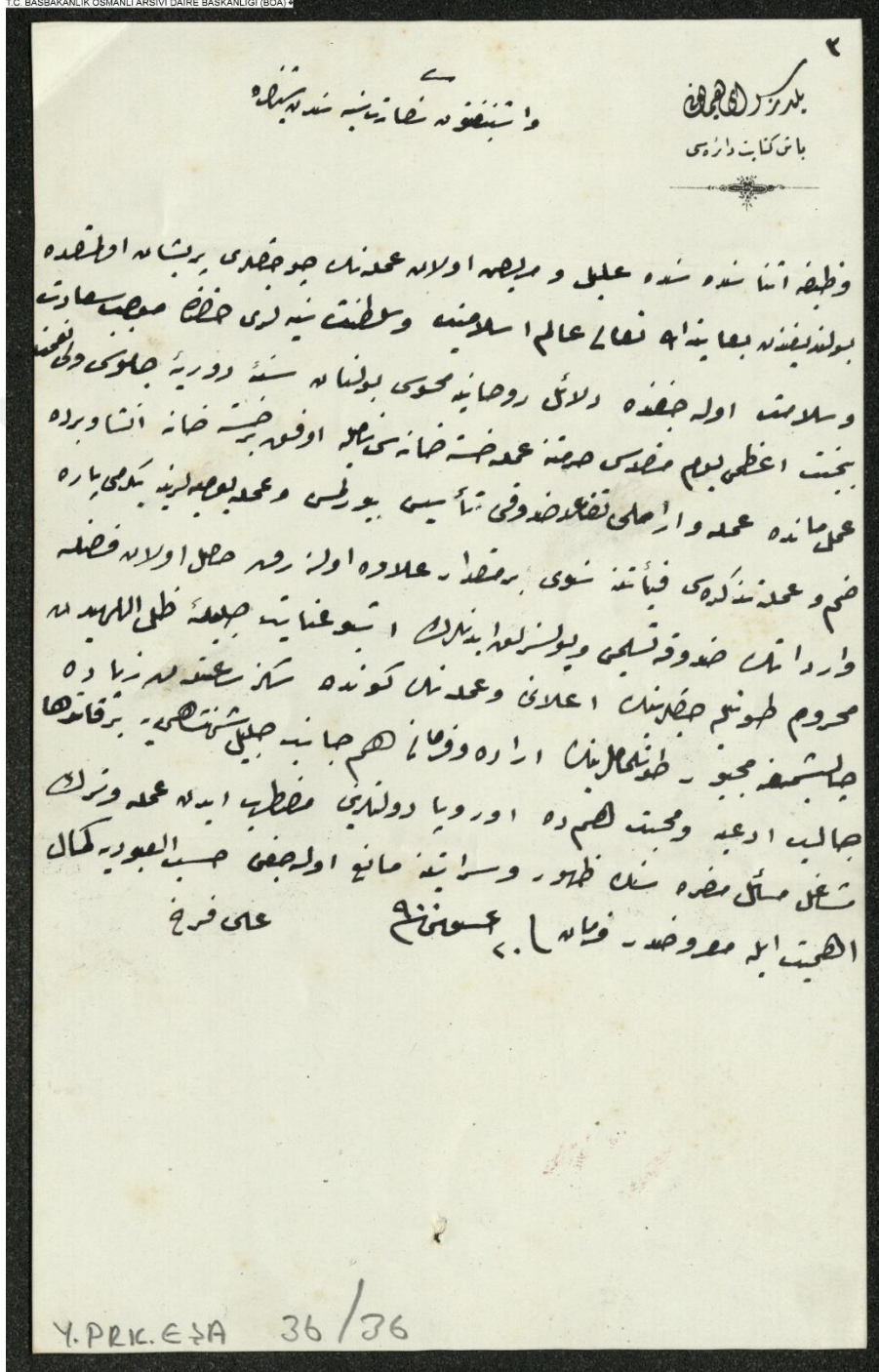
Kaynak Cevdet Kırpık; 1876- 1908 Grevler

Ek-1

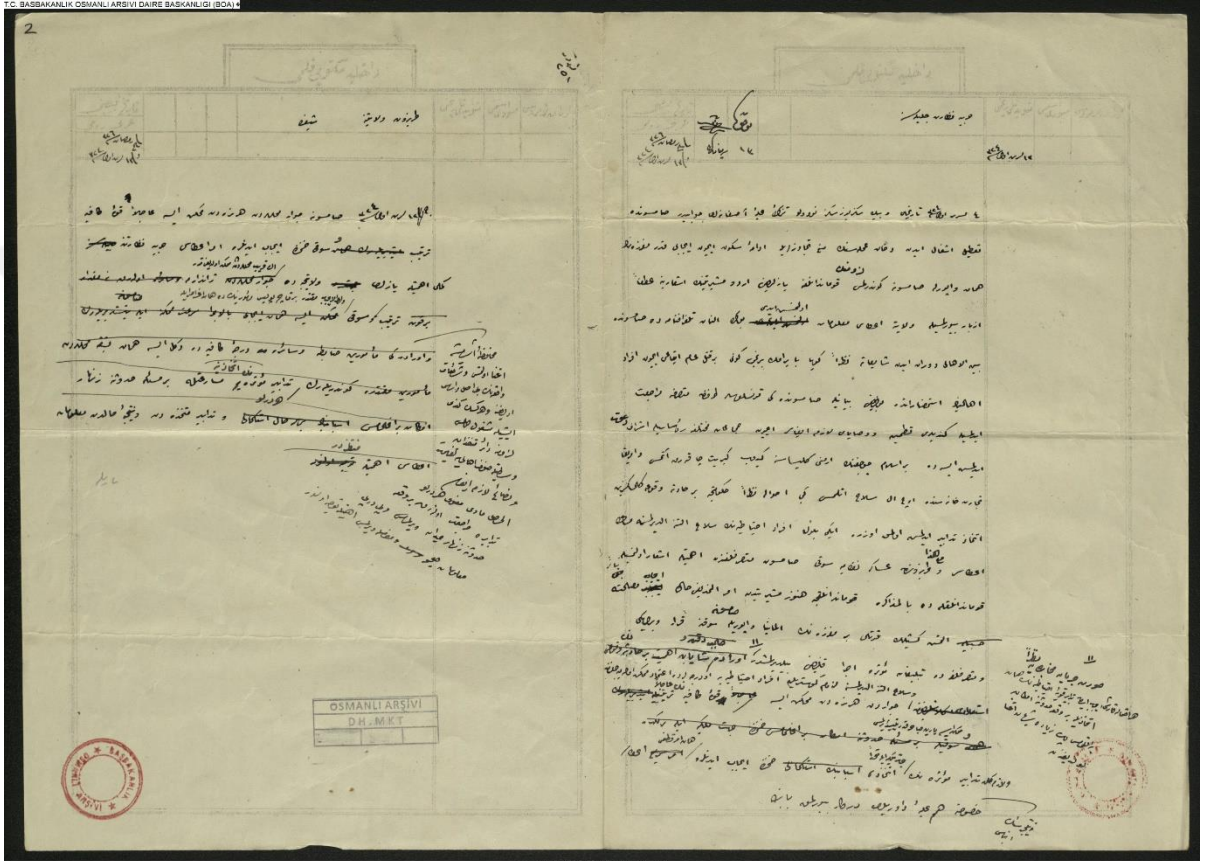
DH.TMIK.M.00272.00074.001

Edremit kasabasında Ağnadi'nin Gazinosu'nda teşkil edilen ve Amele namıyla yad edilen cemiyet hakkında tahkikat icrası ile faaliyetlerinin men'i.

Y.PRK.EŞA.00036.00036.001

İşçi hastalarının muayenesi için bir amele hastanesi, tekaüd sandığı teşkili, işçilerin sekiz saatten fazla çalıştırılmaması hakkında ferman buyrulması gerektiği

Samsun'da işi bırakan tütün işçilerinin tecavüzlerinin önlenerek asayişin temini için Samsun'a askeri kuvvet sevk edilmesi

EK-4

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

سنة 19... في...
Le 19... في...
وصول نومروسي
N° d'arrivée
دقیقه ساعت
h. m. du
ارسالی
Réexpédié
à
مأمورك امضای
Signature de l'Employé
نمونه ۱
Transmis par
دقیقه ساعت
h. m. du
بدأ بخاره
Commencé à
ختم بخاره
Fin à
مأمورك امضای
Signature de l'Employé
ل'état n'accepte aucune responsabilité
à raison du service de la télégraphie.

محل نومروسي N du dépôt	عدد کلمات Nombre de mots	غروب Groupe	محل تاریخی Date du dépôt	ساعت Heures	دقیقه Minutes	روز و یا شب Matin ou soir	طریق Voie	اشارات مخصوصه Indications non taxes
۱۱۱۱	۵-۲							

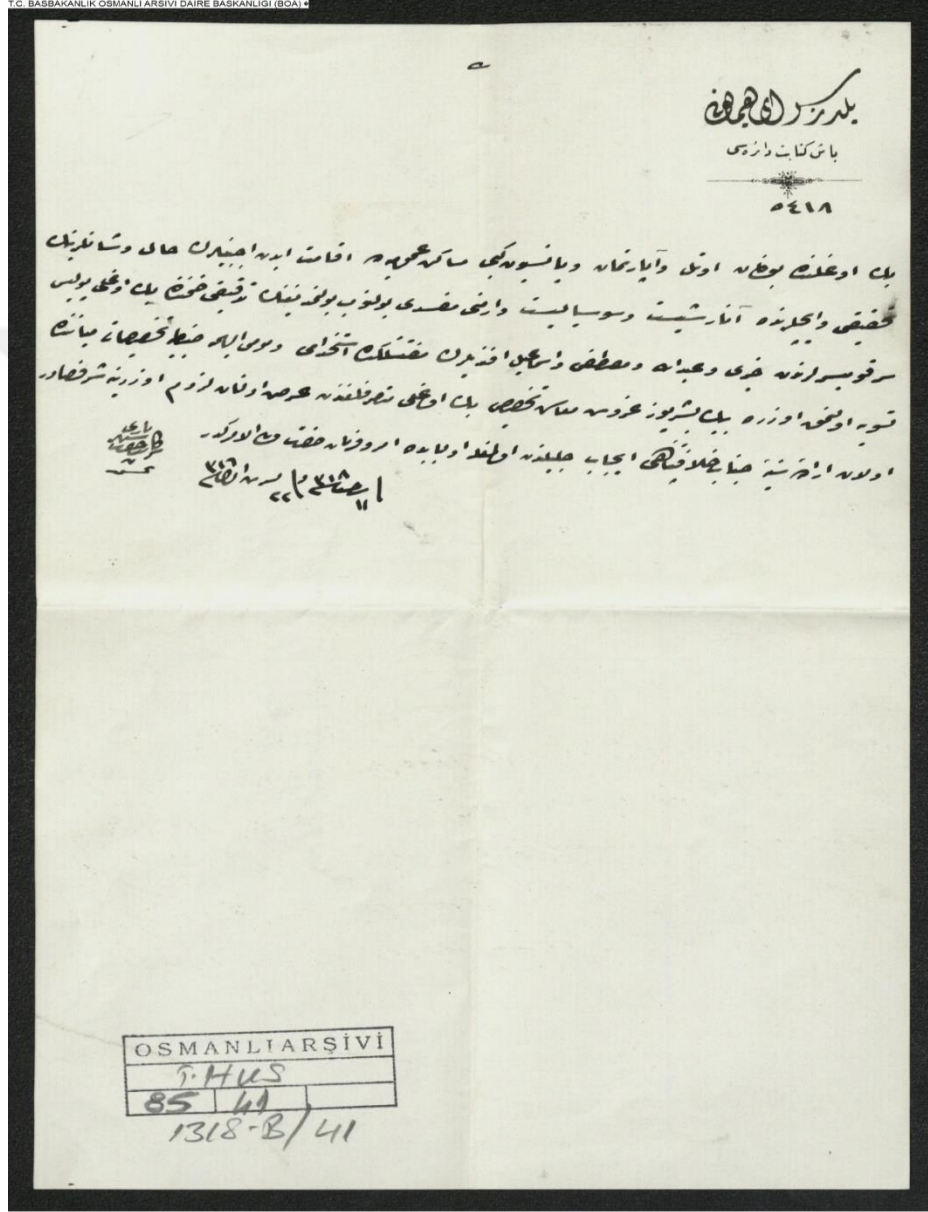
را فدیہ نظر سے عملیہ سنہ
پونہ جو اس وقت کی آبدیہ شہر
مادہ مور عسکر اور کرم غره
۱۱۱۱ اولیہ و ابتدایہ سرور
عبریمہ را اولیہ افندیہ
مقول و رید برینک رقص
طاعتی رقصی عملی اولیہ
۱۱۱۱

OSMANLI ARŞIVI
DH. MKT
2627 54 1

DH.MKT.02627.00054.001

Grevdeki işçilerin askerlere ateş açması ve bir asker yaralaması sonucu askerlerin karşılık vermesiyle, İtalya tebaasından bir grevci işçinin öldüğü, dair arşiv belgesi

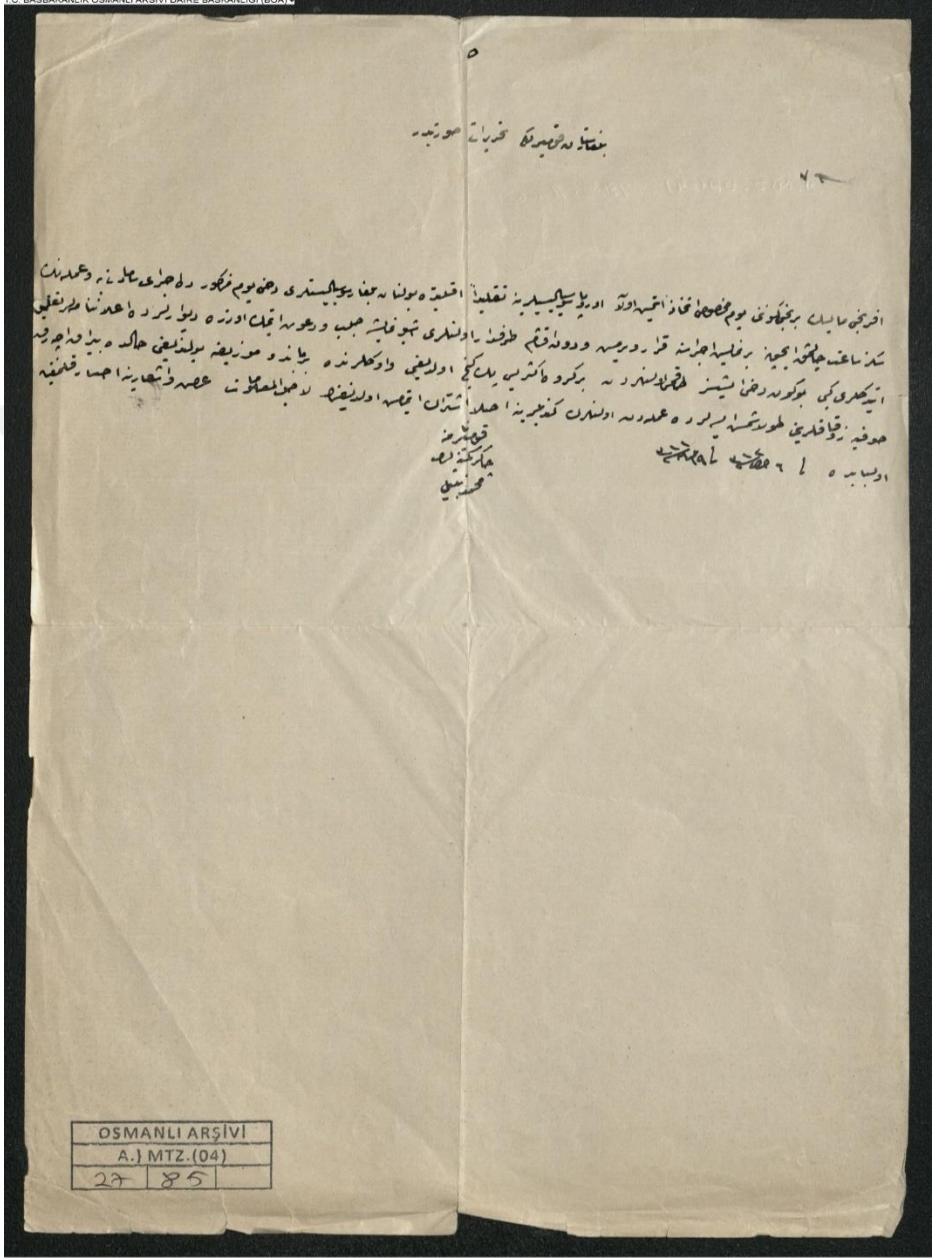
EK-5

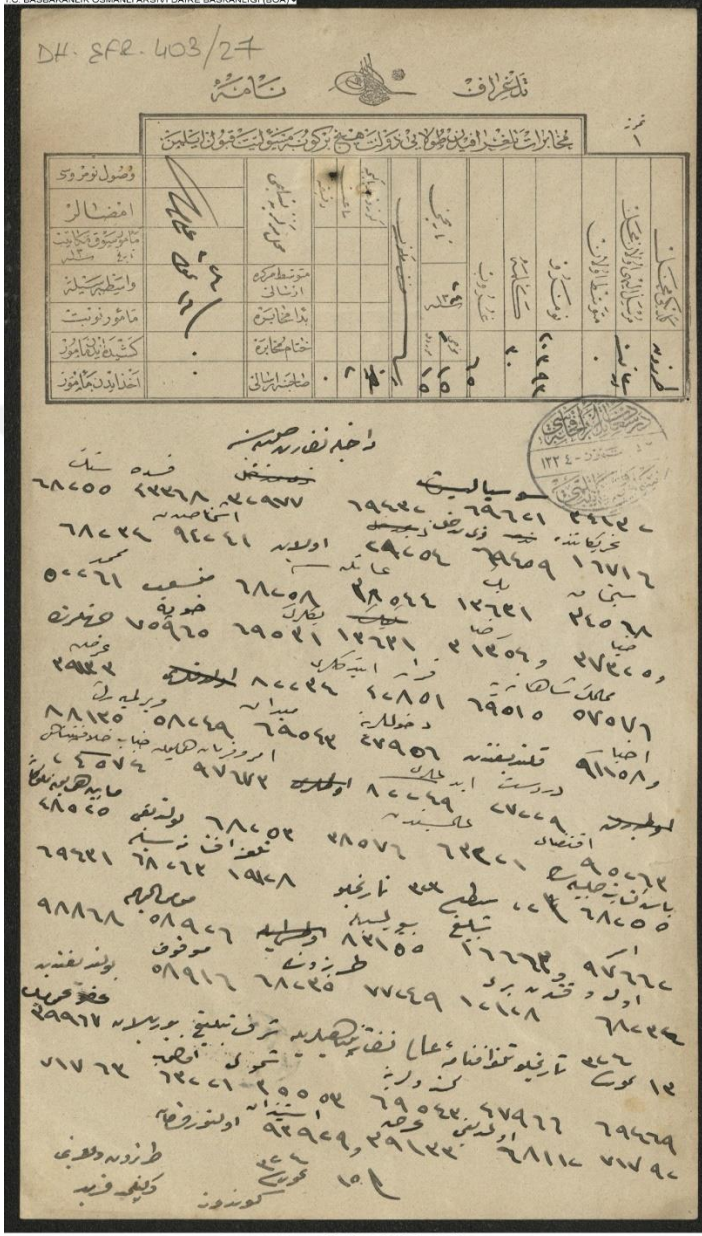
İ.HUS.00085.00041.001

Beyoğlu'nda bulunan otel, apartman ve pansiyon gibi umum meskenlerde kamet eden ecnebilerin hal ve şanlarının tahkik içlerinde anarşist, sosyalist ve Ermen fesatlarının bulunup bulunmadığının dair arşiv vesikası

EK-6

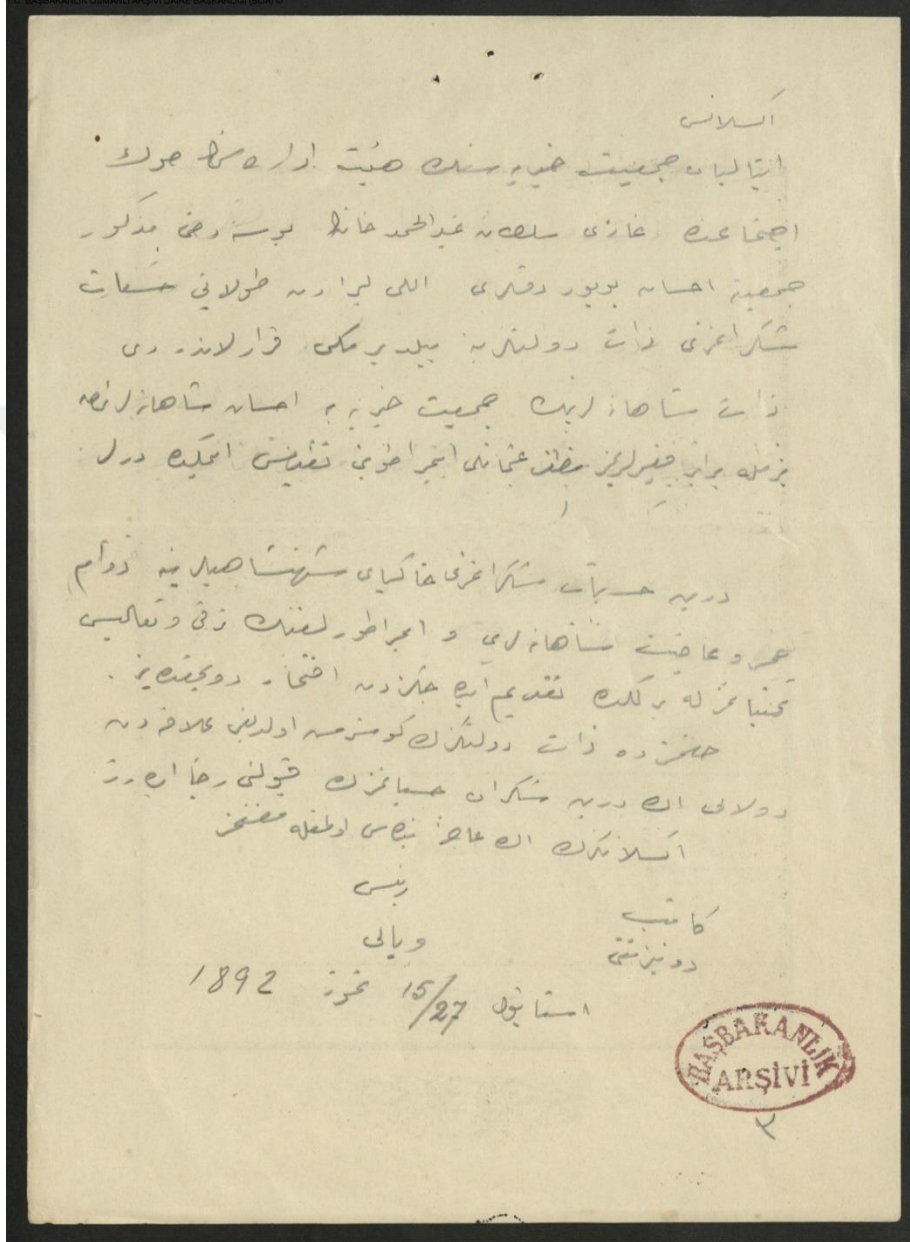

Sosyalistlerin Museviler aleyhine icra kılınan mezalim protesto için bir içtima akt ettikleri arşiv vesikası

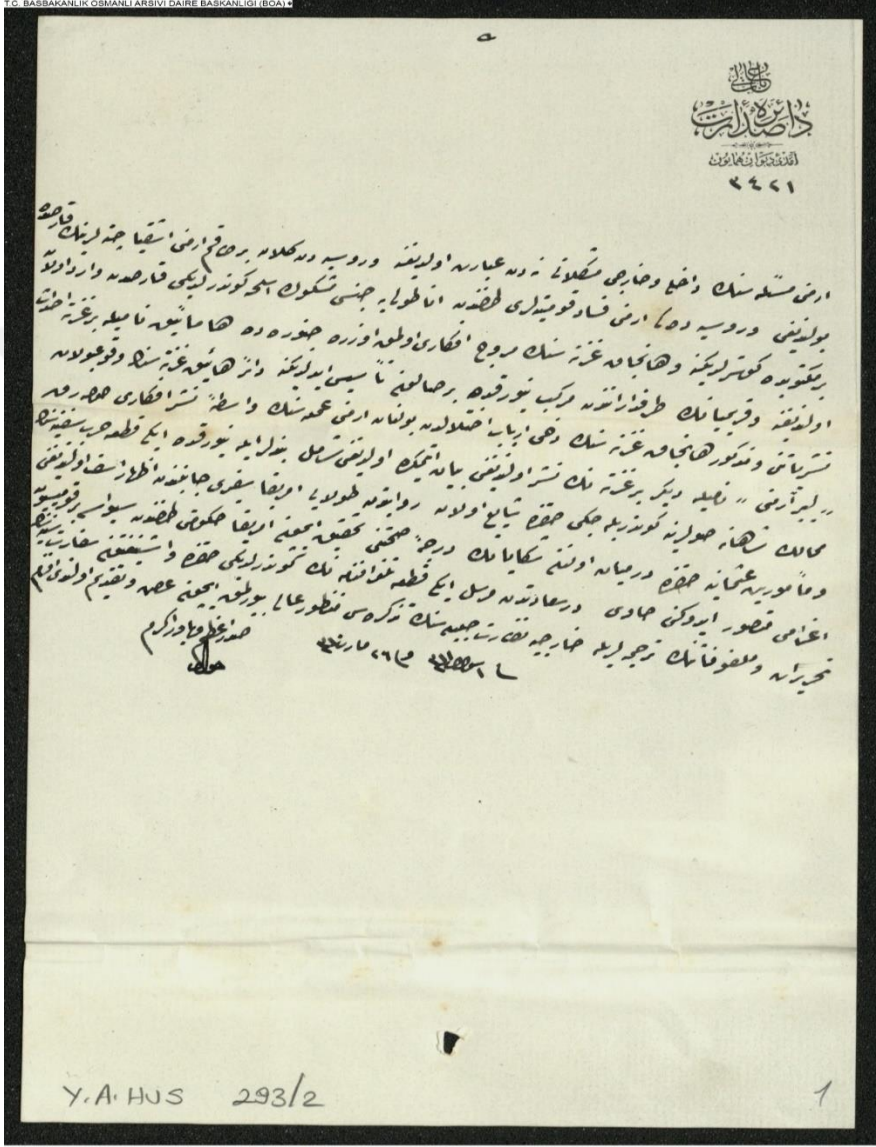
DH.ŞFR.00403.00027.001

Sosyalistlerle birlikte hareket eden Trabzon'da tutuklu Sancak Bey ailesine mensup kişilere dair arşiv vesikası

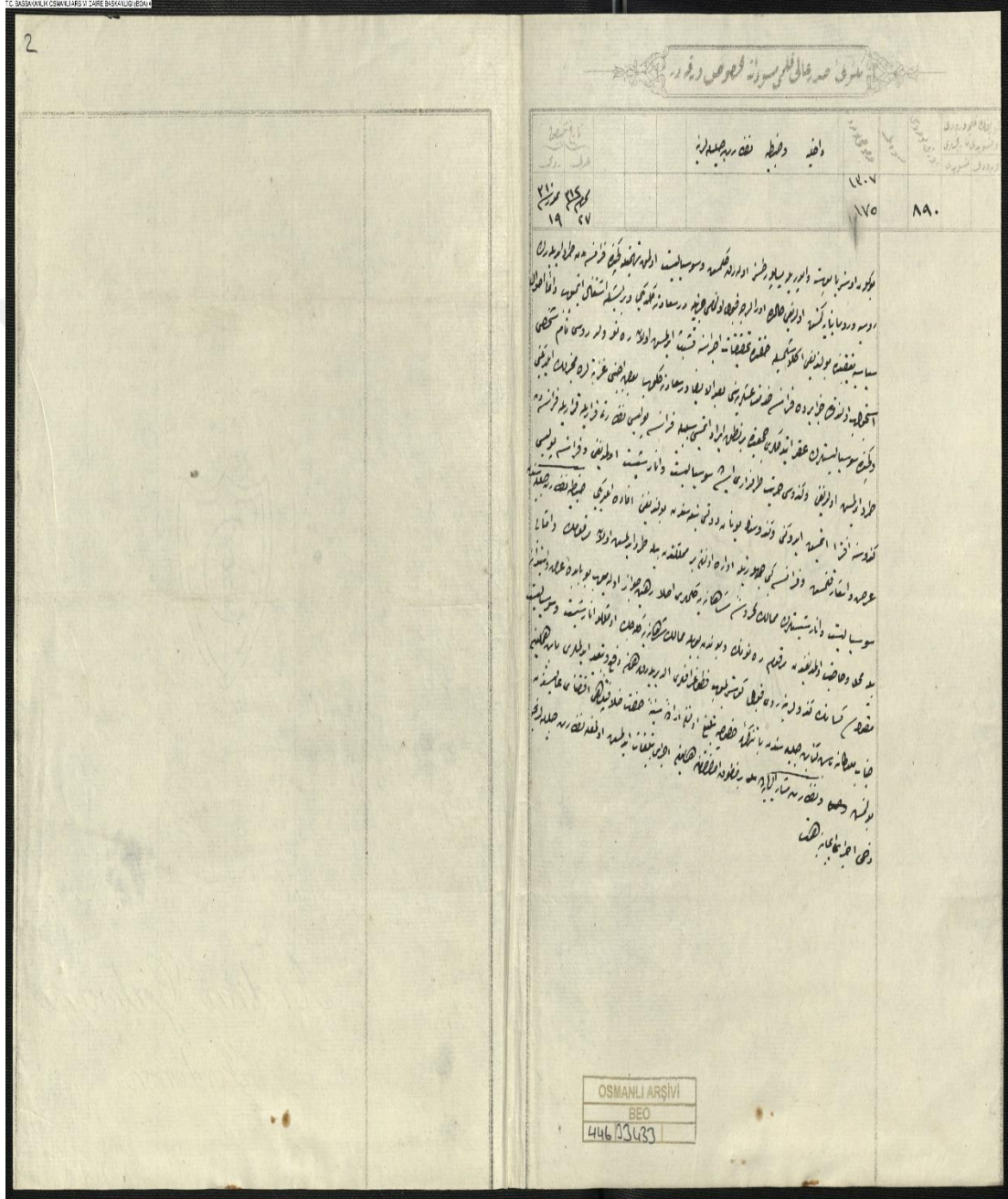

II. Abdülhamit'in İtalyan Cemiyetine yardımı Cemiyetin teşekkür metnine dair arşiv vesikası

EK-9

Amerika'ya göç eden Ermeni işçilerin kurduğu Liber Armenia gazetesine dair arşiv vesikası

BEO.000446.033433.001

Sosyalist olmak töhmetiyle Fransa'dan ihraç edilen İstanbul'a gelmiş olan Reno Veleddrus adındaki şahsın sosyalist olmasıyla ülkeye girişinin yasaklanmasına dair arşiv vesikası

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı :Salih KALKAN
Uyruğu : T.C
Doğum Tarihi ve Yeri :20.12.1991
Telefon :05313966004
Faks :
E-mail :salihkalkan65@live.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Doktora		
Yüksek Lisans	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	Devam ediyor
Lisans	Muş Alparslan Üniversitesi	2015

Yabancı Dil

İngilizce

Yayımlar

Hobiler

29.../05./2019

Tez Başlığı / Konusu:

II. Abdülhamit Dönemi İsci ve İsci Hareketleri

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 134... sayfalık kısmına ilişkin, 29.../05./2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Tarih...intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 15... (on beş...) dir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

29.../05./2019
Salih KALKAN
Adı, Soyadı, İmza

Adı Soyadı : Salih KALKAN
Öğrenci No : 169 2060 36
Anabilim Dalı : Yakın Sağ
Programı : Tarih
Statüsü : Y.Lisans , Doktora

DANIŞMAN
Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI
29.../05./2019

ENSTİTÜONAYI
UYGUNDUR
...../...../201....

Doç. Dr. Bekir KOÇLAR
Enstitü Müdürü